

”Pidän sitä aika hurjana, että nykyaikana koulu laahaa niin paljon jäljessä”

Peruskoulun opettajien näkemyksiä sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen
moninaisuuden kohtaamisesta

Kasvatustieteen
pro gradu -tutkielma

Laatija:
Wilma Tulijoki

Ohjaaja:
Dosentti Tuire Palonen

15.6.2022
Turku

Pro gradu -tutkielma

Oppiaine: Kasvatustiede

Tekijä: Wilma Tulijoki

Otsikko: ”Pidän sitä aika hurjana, että nykyaikana koulu laahaa niin paljon jäljessä”: Peruskoulun opettajien näkemyksiä sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuden kohtaamisesta

Ohjaaja: Dosentti Tuire Palonen

Sivumäärä: 93 sivua, 6 liites.

Päivämäärä: 15.6.2022

Tämän tutkimuksen tavoitteena oli selvittää peruskoulun opettajien näkemyksiä sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuudesta sekä sukupuoleen ja seksuaaliseen suuntautumiseen liitetystä merkityksistä. Tutkimuksessa tarkasteltiin opettajien näkemyksiä omasta roolistaan sekä formaalin, informaalin ja fyysisen koulun tasoista moninaisuuden kohtaamisesta. Lisäksi tutkimuksessa oltiin kiinnostuneita opettajien näkemyksistä koulujen yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmista.

Tutkimus oli lähestymistavaltaan kvalitatiivinen. Tutkimukseen osallistui yhdeksän opettajaa ($n = 9$), jotka toimivat tutkimuksen toteutushetkellä opetustehtävissä peruskoulussa. Tutkimusjoukko muodostui vapaaehtoisesti sosiaalisen median alustalle jätettyyn ja varsinaissuomalaisiin kouluihin lähetettyyn haastattelukutsuun vastanneista opettajista. Aineisto kerättiin puolistrukturoidulla teemahaastattelulla etäyhteyksiä hyödyntäen lokakuun 2021 ja tammikuun 2022 välisenä aikana. Haastattelut tallennettiin litterointia ja analyysia varten. Analyysi toteutettiin aineistolähtöisellä sisällönanalyysillä teemoitellen.

Tutkimustulosten perusteella opettajilla oli vaihtelevia näkemyksiä sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuudesta. Opettajat kertoivat kohdanneensa moninaisuutta, ja sukupuolten ja seksuaalisten suuntautumisen kirjo oli tunnistettu, mutta aiheen käsitteleminen aiheutti haasteita ja epävarmuutta. Opettajien vastauksissa esiintyi binääriseen sukupuolikäsitykseen sekä sukupuoli- ja heteronormatiivisuuteen viittavia näkemyksiä. Näkemykset seksuaalisesta suuntautumisesta osoittautuivat kuitenkin avoimemmiksi. Kaikki opettajista pitivät sukupuolta ja seksuaalista suuntautumista merkityksellisinä niin yksilön kuin yhteiskunnan kannalta.

Opettajan roolia luonnehdittiin merkittäväksi moninaisuuden kohtaamisessa, vaikka moninaisuus koettiin koulukontekstissa epärelevantiksi tai toissijaiseksi. Opettajat tarkastelivat vastauksissaan formaalin, informaalin ja fyysisen koulun tasoja, ja moninaisuuden kohtaaminen näyttäytyi riittämättömänä. Näkemykset koulujen yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmista jäivät vähäisiksi, sillä opettajilla oli verrattain vähän tietoa niistä.

Tutkimuksen tuloksia voidaan hyödyntää koulumaailman epätasa-arvoistavien tekijöiden ja rakenteiden tarkastelussa. Lisäksi voidaan pohtia keinoja moninaisuuden onnistuneeseen kohtaamiseen tulevaisuudessa. Yleistysten tekeminen ei ole mielekästä kvalitatiivisessa tutkimuksessa, joten syvemmän ymmärryksen saamiseksi olisi aiheellista tutkia opettajien näkemyksiä moninaisuuden kohtaamisesta laajemmassa kontekstissa. Lisäksi nykykoulun tilan selvittäminen intersektionaalisesta näkökulmasta olisi merkityksellistä, sillä eriarvoisuus voi liittyä useisiin ihmisen ominaisuuksiin ja piirteisiin.

Avainsanat: kohtaaminen, moninaisuus, peruskoulun opettaja, seksuaalinen suuntautuminen, sukupuoli, tasa-arvosuunnitelma, yhdenvertaisuussuunnitelma

Sisällysluettelo

1	Johdanto	5
2	Sukupuoli ja seksuaalisuus	7
2.1	Sukupuolen ulottuvuudet	7
2.2	Sukupuolten moninaisuus	9
2.3	Seksuaalisuuden ulottuvuudet	11
2.4	Seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus	12
2.5	Sukupuolinormatiivisuus ja heteronormatiivisuus yhteiskunnassa	13
3	Sukupuoli ja seksuaalisuus koulussa	15
3.1	Opettajan rooli	16
3.2	Formaalin koulun taso	17
3.3	Informaalin koulun taso	20
3.4	Fyysisen koulun taso	21
4	Tasa-arvo ja yhdenvertaisuus Suomessa	24
4.1	Kansalliset lait ja asetukset	25
4.2	Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelma	26
5	Tutkimusongelmat	29
6	Tutkimusmenetelmät	31
6.1	Tutkimuksen kulku	31
6.2	Osallistujat	32
6.3	Tiedonkeruumenetelmä	34
6.4	Aineiston analyysi	35
6.5	Menetelmän eettisyydestä ja luotettavuudesta	38
7	Tulokset	42
7.1	Opettajien näkemyksiä moninaisuudesta	42
7.1.1	Sukupuolten moninaisuus	43
7.1.2	Sukupuolen merkitys	46
7.1.3	Seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus	48
7.1.4	Seksuaalisen suuntautumisen merkitys	50

7.2	Opettajien näkemyksiä moninaisuuden kohtaamisesta koulussa	52
7.2.1	Opettajan rooli moninaisuuden kohtaamisessa	54
7.2.2	Formaalin ja informaalin koulun tasot moninaisuuden kohtaamisessa	57
7.2.3	Fyysisen koulun taso moninaisuuden kohtaamisessa	63
7.3	Opettajien näkemyksiä yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmista	66
8	Pohdinta	69
8.1	Sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus	69
8.2	Opettajan rooli ja koulun tasot moninaisuuden kohtaamisessa	71
8.3	Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelma	76
8.4	Tutkimuksen luotettavuus	77
8.5	Tulosten hyödyntämismahdollisuudet ja jatkotutkimusehdotukset	78
	Lähteet	81
	Liitteet	94
	Liite 1. Haastattelukutsu	94
	Liite 2. Lomake	95
	Liite 3. Haastattelurunko	97
	 Taulukot	
	TAULUKKO 1. TUTKIMUKSEN OSALLISTUJAT	33
	TAULUKKO 2. ESIMERKKI TEEMOITTELUSTA	37

1 Johdanto

Suomea ja muita Pohjoismaita pidetään usein edistyksellisinä maina, joissa sukupuolet ovat tasa-arvoisia ja seksuaalinen monimuotoisuus on tunnistettu. Kaikissa Pohjoismaissa on muun muassa tasa-arvoinen avioliittolaki, ja seksuaaliseen suuntautumiseen perustuva syrjintä työpaikoilla tai koulutuksessa on lailla kielletty. (Kjaran & Lehtonen 2018, 1035.) Ikävalkon (2016b) mukaan tasa-arvoisen yhteiskunnan piirteistä ja keinoista sen saavuttamiseksi ei kuitenkaan ole ollut yksimielisyyttä. Brunila ja Kallioniemi (2018) toteavat, että heteronormatiivisuuden ja binäärisen sukupuolijärjestelmän pysyvyys yhteiskunnassamme ovat ratkaisevia esteitä tasa-arvon toteutumiselle. Tästä syystä kriittiselle keskustelulle on edelleen tarvetta (Lehtonen 2010).

Koskela ja Tuomi (2020) avaavat teoksessaan ”Toisin tehty – Keskusteluja koulusta” nykypäivän koulun epäkohtia. Teoksessa pohditaan muun muassa sitä, kenelle suomalainen koulu on kohdennettu ja ketkä saavat tilaa luokahuoneessa. Riitaojan (2013) mukaan opetuksen lähtökohtana ja tavoitteena on ”normaali” yksilö, joka on valkoinen, suomalainen, suomenkielinen, keskiluokkainen, heteroperheen lapsi, sukupuoleltaan tyttö tai poika ja tavanomaisesti opinnoissa menestyvä ja etenevä. Koulu on monien sosiaalisten instituutioiden tapaan rakentuneita normatiivisten periaatteiden ja käytäntöjen mukaisesti (Kannisto 2019, 186), minkä vuoksi seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolten kirjo jää koulussa ja kasvatuksessa usein vaille huomiota (Lehtonen 2010, 88). Lisäksi koulu on edelleen monille vähemmistöihin kuuluville nuorille paikka, jossa koetaan syrjintää, vähättelyä ja jopa väkivaltaa (Taavetti 2015, 141).

Opetus ja koulutus sekä uusintaa että tuottaa sukupuolten välisiä eroja (Ojala, Palmu & Saarinen 2009). Koulun kohdentumiselle vain tietylle joukolle ja tasa-arvon toteutumattomuudelle on monia syitä. Syyt voivat kytkeytyä esimerkiksi binääristä jakoa vahvistavaan arkipuheeseen (Tainio 2009), koulun sukupuolittuneisiin ja seksualisoituihin fyysisiin ratkaisuihin (Lehtonen 2003b) tai oppimateriaaleihin, jotka antavat tilaa vain valtaväestölle, jättävät vähemmistöt huomiotta ja vahvistavat stereotypioita (Kilpiä 2011; Attila & Keski-Petäjä 2018). Lisäksi opettajan käsityksillä, asenteella, tietämyksellä ja kokemuksilla oppilaiden moninaisuudesta on todettu olevan yhteys kouluympäristöön (Kaldi, Govaris & Filippatou 2018, 3). Brunila ja Kallioniemi (2018) korostavat opettajan roolia lapsen maailmankuvan kehittämisessä, sillä opettaja kasvattaa yhteiskunnan uusia jäseniä. Tästä syystä on merkittävää selvittää juuri opettajien käsityksiä moninaisuudesta.

Koulutuksen kehitystarpeisiin on kiinnitetty huomiota jo yli vuosikymmenen ajan. Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmien välttämättömyys, opetussuunnitelmien ja oppimateriaalien uudistaminen sekä kouluhenkilökunnan tietoisuuden lisääminen ovat Huotarín, Törmän ja Tuokkolan (2011) mukaan keskeisiä keinoja moninaisuuden tunnistamiseksi ja kohtaamiseksi. Kasvatustieteessä on kuitenkin tunnistettu aukko vähemmistöjen kohtaamiseen kohdistuvassa tutkimuksessa (Naskali 2012). Aihetta on tarkasteltu viime aikoina useissa pro gradu -tutkielmissa (ks. esim. Kamula-Enqvist 2017; Linden 2019; Laatikainen 2020; Virtakoski 2020), jotka ovat keskittyneet pitkälti vähemmistöihin kuuluvien lasten ja nuorten kokemuksiin.

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan suomalaisten peruskoulujen opettajien näkemyksiä. Tarkastelun kohteena on erityisesti opettajien suhtautuminen sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuteen sekä näkemykset siitä, miten moninaisuus kohdataan koulun eri tasoilla opettajien näkökulmasta tarkasteltuna. Lisäksi tutkimuksessa ollaan kiinnostuneita siitä, millaisia näkemyksiä opettajilla on koulujen yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmista. Tässä tutkimuksessa käytetään termiä moninaisuus, ja sillä viitataan sekä sukupuolten että seksuaalisen suuntautumisen spektriin. Sukupuolten moninaisuus kattaa erilaiset sukupuolen kokemukset ja ilmaisutavat. Seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus puolestaan käsittää erilaisten suuntautumisten kirjon. (Lehtonen 2010, 88.)

2 Sukupuoli ja seksuaalisuus

Sukupuoli ja seksuaalisuus muodostavat laajan kirjon, johon jokaisella ihmisellä on jonkinlainen suhde. Yksilö voi kokea olevansa sukupuoleltaan nainen, mies, molempia tai ei kumpaakaan. Sukupuolia voi lisäksi ilmentää monilla tavoilla. Ei esimerkiksi ole olemassa yhtä oikeata tapaa olla nainen, ja yksilön biologiset ominaisuudet voivat ilmentää naisen ja miehen lisäksi molempia. Seksuaalinen kiinnostus voi puolestaan kohdistua vastakkaiseen sukupuoleen, samaan sukupuoleen, kaikkiin sukupuoliin, sukupuolesta riippumatta ihmiseen tai ei lainkaan toisiin ihmisiin. Kirjon monimuotoisuutta vahvistaa se, että kokemukset sukupuolesta ja seksuaalisesta suuntautumisesta eivät ole pysyviä, sillä ne voivat muuttua elämän aikana. (Lehtonen 2015, 105.) Seuraavaksi paneudutaan sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen ulottuvuuksiin sekä moninaisuuteen. Tämän jälkeen tarkastellaan yhteiskunnan sukupuoli- ja heteronormatiivisuutta.

2.1 Sukupuolen ulottuvuudet

Sukupuolen määrittelemisen ei ole yksiselitteistä (Ikävalko 2016b, 13). Sukupuoli on monimuotoinen käsite, ja sillä on erilaisia ilmenemistapoja. Perinteisesti länsimaissa jaetaan ihmiset kahteen luokkaan: mies ja nainen. Sukupuoli ei kuitenkaan ole vain yksilön fyysinen ominaisuus, vaan se on kokemus, johon liittyy juridisia, sosiaalisia ja psyykkisiä ulottuvuuksia. (Vilka 2010, 17.) Sukupuoli voidaan ajatella eri ulottuvuuksien jatkumona (Tanhua, Mustakallio, Karvinen, Huuska & Aaltonen 2015, 8). Kähkönen & Wickman (2015) korostavat, että sukupuoli ja kokemukset sukupuolesta ovat alati muuttuvia, joten sukupuolen absoluuttinen selvittäminen ei ole siten mahdollista. Lisäksi erilaisten sukupuolten kokemusten määrittelemisen on aina problemaattista jostakin näkökulmasta joko ulossulkevana, rajoittavana tai epämääräisinä. Määritelmien tekeminen on aina kontekstisidonnaista, ja terminologian muutokset ovat yhteydessä epistemologisiin ja yhteiskunnallisiin muutoksiin.

1950-luvulta lähtien sukupuolesta on erotettu kaksi osa-aluetta: biologinen sukupuoli (engl. *sex*) ja sosiaalinen sukupuoli (engl. *gender*). Tätä jakoa pidetään edelleen sukupuolentutkimuksen lähtökohtana. (Kähkönen & Wickman 2015, 2.) Biologinen sukupuoli määritetään syntymässä anatomisten, hormonaalisten tai geneettisten jaottelujen perusteella. Taustalla on ajatus binäärisestä sukupuolikäsityksestä, jonka mukaan sukupuolia on kaksi ja ne ovat toistensa vastakohtia. (Ristikari, Suni & Tyni 2018, 21, 29.) Lehtosen

(2005) mukaan biologinen sukupuoli on nähty itsestään selvänä ja kaikille kulttuureille yhteisenä jaotteluna, jonka päälle sosiaalinen sukupuoli on rakentunut.

Pelkkään biologiaan perustuva sukupuolikäsitys ei ole ongelmaton. Tutkimuksissa on osoitettu, että ihmisiä on mahdoton jakaa biologisten seikkojen perusteella vain kahteen sukupuoleen, sillä variaatioita on löytynyt niin anatomian, hormonien, solujen kuin kromosomien tasolla. Variaatioiden ilmenemisen takia on aiheellista pohtia, miten raja kahteen sukupuoleen tehdään, miksi rajaus ylipäättään pitäisi tehdä ja kuka voi lopulta päättää sukupuolen tyhjentävän määritelmän. (Ristikari ym. 2018.) Määrityksen tekeminen on ongelmallista, sillä määritys sisältää oletuksen yksilön sukupuoli-identiteetistä ja sukupuoliroolista sekä niihin liitetyistä piirteistä. Lisäksi sukupuoleen liittyvä oletus yksilön seksuaalisesta suuntautumisesta. Esimerkiksi syntymässä tytöksi määritetyn yksilön oletetaan kasvavan feminiiniseksi naiseksi, joka kiinnostuu miehistä. (Richards, Bouman, Seal, Barker, Nieder & T’Sjoen 2016.)

Rossi (2012) korostaa, ettei biologiaan liittyvässä kritiikissä ole tarkoitus täysin mitätöidä biologian osuutta. Biologisilla tekijöillä on merkitystä, mutta ne eivät ole ainoita ihmisen toimintaa ohjaavia tekijöitä. Ihminen nähdään usein psykofyysisenä kokonaisuutena (Komonen 2020, 47), joten muillakin ulottuvuuksilla on oleellinen osa sukupuolen rakentumisessa. Biologisen sukupuolikäsityksen kritiikkiin liittyy lisäksi ajatus siitä, että biologisen sukupuolen sijaan olisi tarkempaa käyttää ilmausta syntymässä määritetty sukupuoli, sillä sukupuoli todetaan ulkoisten seikkojen perusteella syntymän yhteydessä (ks. Neary & Cross 2018, 2).

Sosiaalinen sukupuoli puolestaan määritellään sosiaalisen ja kulttuurisen vuorovaikutuksen tuloksena, ja se ilmentyy yksilön roolina, käyttäytymisenä ja identiteettinä. Sukupuoli-identiteetti on jokaisen itse määrittelemä minäkuva, joka muodostuu aina suhteessa ympäristöön. Se koostuu tiedostetuista ja tiedostamattomista tavoista ja teoista, tunteista, vuorovaikutusprosesseista, sosiaalisista käytännöistä sekä kulttuurisista kokemuksista ja niille annetuista merkityksistä. Se voi perustua syntymässä määritetylle sukupuolelle tai tietoiselle kokemukselle omasta sukupuolestaan, joka voi poiketa yksilön kehollisista ominaisuuksista. (Vilka 2010, 25–26, 46.) Sukupuoli-identiteetti ymmärretään juuri sosiaalisena sukupuolena, sillä sen avulla yksilö usein kokee kuuluvansa tiettyyn sosiaaliseen ryhmään (Huuska 2011), ja se voi muuttua elämän aikana (Liszewski, Peebles, Yeung & Arron 2018).

Sukupuoli on kaikkine ulottuvuuksineen moninainen käsite. Luhtakallion (2016) mukaan sukupuolen määrittämisen sijaan olennaisempaa voidaan pitää ymmärrystä siitä, miten sukupuoli tuotetaan ja uusinnetaan. Lehtonen (2005, 63–64, 66) luonnehtii sukupuolta konstruktioksi, joka muotoutuu yhteiskunnallisessa, historiallisessa, sosiaalisessa ja kulttuurisessa kontekstissa ja jota ylläpidetään ihmisten välisen vuorovaikutuksen avulla. Se koostuu ajatuksissamme sellaisista asioista, jotka on tietoisesti opittu liittämään siihen. Huuskan (2011, 225) mukaan sukupuoli on yksi ensimmäisistä sosiaalisista kategorioista, joita lapsi oppii. Oman sukupuolen tunteminen ja toisten ihmisten sukupuolen tunnistaminen alkaa jo 1,5–3 vuoden ikäisenä. Kulttuurin sukupuolikäsitykset sekä itseen ja omaan sukupuoleen liittyvät käsitykset kehittyvät jatkuvasti lapsuuden aikana ympäristön vaikuttamana.

Sukupuoli voidaan nähdä myös lain näkökulmasta. Juridinen sukupuoli muodostuu yksilön usein sukupuolittuneesta nimestä ja henkilötunnuksesta. Henkilötunnuksesta ilmenee yksilölle syntymässä määritetty sukupuoli. (Vilka 2010, 22.) Suomalainen henkilötunnus on kuitenkin kokemassa tulevaisuudessa uudistuksen, sillä nykyisen henkilötunnuksen ei katsota kattavan yhteiskunnan tarpeita pitkällä aikavälillä henkilötunnuksen rakenteen, muodostamistavan sekä myöntö- ja käyttötapojen perusteella. Vanhan henkilötunnuksen tilalle on kaavailtu yksilöivää tunnistetta, josta ei voi päätellä yksilön henkilötietoja. Uudistuksen tavoitteena on paitsi varmistaa henkilötunnusten riittävyys ja laajentaa henkilötunnuksen saajien piiriä mutta myös taata sukupuolineutraali henkilötunnus. (Valtiovarainministeriö 2020.) Juridisesta sukupuolesta käytetään myös nimitystä virallinen sukupuoli, ja sillä tarkoitetaan väestörekisterin sukupuolimerkintää. Merkintä voi olla vain nainen tai mies, ja sitä voidaan muuttaa vain tietyin lainmukaisten edellytyksin. (Tanhua ym. 2015, 9.)

2.2 Sukupuolten moninaisuus

Sukupuolten moninaisuudella tarkoitetaan sitä, että jokaisen yksilön sukupuoli on omalaisensa kokonaisuus sukupuolen fyysisistä, psyykkisistä ja sosiaalisista ominaisuuksista. Ihmisistä valtaosa on cissukupuolisia (engl. *cisgender*). Cissukupuoliset kokevat, että syntymässä määritetty sukupuoli vastaa heidän sukupuoli-identiteettiään, sukupuolen ilmaisua sekä sukupuolta fyysisesti määrittäviä ominaisuuksia. Näin ollen cissukupuoliset identifioituvat useimmiten naisiksi tai miehiksi. (Tanhua ym. 2015, 9–10.)

Kaksijakoista sukupuolinäkemyksiä kutsutaan binääriseksi (engl. *binary*) jaoksi (Richards ym. 2016, 95). Ei-binäärinen (engl. *non-binary*) on kattokäsite sukupuolille, jotka eivät kuulu

tähän kahtiajakoon. Ei-binäärinen kokemus ei ole yksinomaan mies tai nainen, vaan se on kokemus miehen ja naisen yhdistelmästä, välistä tai sen ulkopuolelta. (Neary & Cross 2018, 3.) Ei-binäärisen lisäksi voidaan käyttää termejä muunsukupuolisuus (engl. *additional gender*, *third gender*, *other gender*, *pangender*) tai sukupuolivähemmistö (engl. *gender minority*). Sukupuolivähemmistöihin kuuluvat yksilöt, joiden biologinen, sosiaalinen tai psyykkinen sukupuoli eivät vastaa toisiaan (Honkala, Lempinen, Nousiainen, Onwen-Huma, Salo & Vacker 2019, 62). Toisin sanoen sukupuolivähemmistöihin voidaan ajatella kuuluvan muut kuin cissukupuoliset yksilöt (Lehtonen 2010, 89).

Transsukupuolisen (engl. *transgender*) kokemus omasta sukupuolestaan ei vastaa syntymässä määritettyä sukupuolta. Transsukupuolinen voi olla sukupuoleltaan mies tai nainen ja siten kuulua binääriseen jakoon. (Tanhua ym. 2015, 9–10.) Kokemus voi olla naisen ja miehen lisäksi jotain muuta (Liszewski ym. 2018, 2392). Intersukupuolisuus (engl. *intersex*) on synnynnäistä ja tarkoittaa sitä, että yksilön keholliset ominaisuudet eivät vastaa yksiselitteisesti sitä, mitä ajatellaan miehen tai naisen olevan. Intersukupuolisen yksilön sukupuoli-identiteetti voi olla intersukupuolinen, nainen, mies, muunsukupuolinen tai jotain muuta. (Tanhua ym. 2015, 10.) Androgyynin (engl. *androgynous*) sukupuoli-identiteetti on sekä mies että nainen tai ei kumpikaan. Androgyyni saattaa esiintyä miehen ja naisen yhdistelmänä tai vaihdella sitä, kumpaan näistä samaistuu. Genderfluid on ei-binäärinen sukupuoli-identiteetti, jossa yksilö kokee erilaisia sukupuoli-identiteettejä eri aikoina. Yksilö saattaa kokea yhtä sukupuoli-identiteettiä kerrallaan tai useita sukupuoli-identiteettejä samanaikaisesti. Toisaalta yksilö voi kokea välillä, ettei ole mitään sukupuolta. (Neary & Cross 2018, 2.)

Gender queer -sukupuoleen liittyy yhteiskunnallisten normien kyseenalaistamista. Queer voi terminä liittyä sukupuoli-identiteetin lisäksi seksuaaliseen suuntautumiseen. Niille on yhteistä ajatus yhteiskunnan luokitusten ahtaudesta, jonka vuoksi omaa sukupuolta tai seksuaalista suuntautumista ei haluta määritellä. (Alanko 2014, 5–6.) Sukupuolettomuus puolestaan tarkoittaa, ettei yksilö koe mitään sukupuolta. Yksilö voi silloin kuvata itseään sukupuolettomaksi (engl. *agender*, *genderless*, *non-gendered*) tai sukupuolineutraaliksi (engl. *gender neutral*, *neuter*, *neutrois*). (Richards ym. 2016, 96.)

Sukupuolen moninaisuus liittyy myös sukupuolen ilmaisuun. Kun puhutaan sukupuolen ilmaisusta, tarkoitetaan tietoisia ja tiedostamattomia tapoja tuoda esiin omaa sukupuoltaan. Ne voivat liittyä esimerkiksi pukeutumiseen, käytökseen tai muuhun vastaavaan tapaan.

Sukupuoli voi ilmetä yksilöstä myös käyttäytymisenä tai elehtimisenä sellaisilla tavoilla, joita on totuttu ja opittu pitämään tietyllä sukupuolelle ominaisena. Transvestiitti (engl. *transvestite*) tarkoittaa yksilöä, joka eläytyy välillä eri sukupuoliin esimerkiksi pukeutumisen avulla. (Tanhua ym. 2015, 9; Honkala ym. 2019, 62.) Ristiinpukeutumiselle (engl. *cross-dressing*) voi olla monia motiiveja, kuten feminiinisyyden tai maskuliinisuuden kokemus, taiteellinen eläytyminen ja esiintyminen tai rooli. Rooli voi liittyä esimerkiksi drag-kulttuuriin. (Neary & Croos 2018, 2.)

2.3 Seksuaalisuuden ulottuvuudet

Seksuaalisuus on pitkään mielletty lähinnä biologisten, lääketieteellisten ja psykologisten diskurssien avulla. Niissä korostuvat heteroseksuaalisuus, yhdyntäkeskeisyys ja lisääntyminen. Sukupuolen kahtiajakoa pidetään luonnollisena, ja mies nähdään aktiivisena toimijana, kun taas nainen on passiivinen toiminnan kohde. Nämä diskurssit ovat kuitenkin muuttuneet ja muuttuvat jatkuvasti. (Lehtonen 2003b.) Perinteisistä lähtökohdista poikkeavia näkemyksiä on esitetty jo varhain. Esimerkiksi Freud totesi jo 1800–1900-lukujen vaihteessa, ettei seksuaalisuus ole ensisijaisesti suvunjatkamisen keino vaan omaehtoinen nautinto. Freud kuvasi haluihin perustuvaa seksuaalisuutta libidoksi, ja sitä voidaan pitää modernin seksuaalikäsityksen kokoavana käsitteenä. (Eerikäinen 2006, 37–40.)

Lehtosen (2003b, 23–27) mukaan seksuaalisuus voidaan ymmärtää sukupuolen tapaan konstruktiona, joka muodostuu yhteiskunnallisessa, sosiaalisessa, historiallisessa ja kulttuurisessa kontekstissa. Se saa muotonsa ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa, jossa aika- ja tilannesidonnaisilla tekijöillä on aina merkitystä. Seksuaalisuus on osa jokaisen elämää henkilökohtaisina kokemuksina sekä ympäröivän kulttuurin tuotteena. Seksuaaliset kokemukset ovat usein ruumiillisia, mutta niiden ilmaiseminen ja ymmärtäminen onnistuu vain seksuaalisuuteen liittyvien diskurssien avulla, jotka myös muokkaavat yksilöiden kokemuksia. Lappalainen (1996) on niin ikään todennut, että seksuaalisuus on kulttuurisen käsitteellistämisen tuote, vaikka ihmisen biologiset ominaisuudet mahdollistavat mielihyvän kokemukset. Seksuaalisuuden ymmärtäminen on sosialisaaion ansiota, joten yksilö kokee seksuaaliseksi kaiken sen, minkä olemme tietoisesti oppineet liittämään siihen.

Seksuaalisella suuntautumisella tarkoitetaan oman kiinnostuksen kohdetta (Bedford 2009, 19). Se kuvaa sitä, ketä kohtaan ihminen kokee romanttista ja seksuaalista vetovoimaa. Seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus ei ole sama asia kuin sukupuolten moninaisuus, vaikka seksuaalisen suuntautumisen määrittäminen perustuukin usein omaan ja vetovoiman

kohteena olevan henkilön sukupuoleen. (Tanhua ym. 2015, 10.) Seksuaalinen suuntautuminen voidaan jakaa monoseksuaalisuuteen (engl. *monosexual*) ja polyseksuaalisuuteen (engl. *polysexual, plurisexual, non-monosexual*). Monoseksuaalisen ihmisen eroottinen ja emotionaalinen kiinnostus kohdistuu yhtä tiettyä sukupuolta kohtaan (Jantunen & Juvonen 2021, 19), kun taas polyseksuaalinen ihminen tuntee vetoa useampaa sukupuolta kohtaan (Maliepaard & Baumgartner 2020, 11).

Maaailman terveysjärjestön (WHO) Euroopan aluetoimiston ja Saksan liittovaltion terveyskasvatuskeskuksen (BZgA) vuonna 2010 julkaisemassa asiakirjassa ”Seksuaalikasvatuksen Standardit Euroopassa” kiteytetään seksuaalisuus oleelliseksi osaksi ihmistä kaikkina elämänkaaren aikoina. Seksuaalisuus liittyy sukupuoleen ja kattaa käsitteenä erilaiset suuntautumiset. Seksuaalisuuteen katsotaan kuuluvaksi biologian ja lisääntymisen lisäksi muita ulottuvuuksia, kuten psykologisia, sosiaalisia, poliittisia, eettisiä, laillisia, historiallisia ja uskonnollisia tekijöitä.

2.4 Seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus

Heteroseksuaalisuudella tarkoitetaan sitä, että ihminen tuntee emotionaalista ja eroottista vetoa eri sukupuolen edustajia kohtaan. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että miehen kiinnostus kohdistuu naisiin ja vastaavasti naisen kiinnostus miehiin. Homoseksuaalisuus puolestaan tarkoittaa sitä, että ihminen tuntee eroottista ja emotionaalista vetoa samaa sukupuolta olevaan henkilöön. (Tanhua ym. 2014, 10.) Homoseksuaaliset miehet kutsuvat usein itseään homoksi, kun taas homoseksuaalinen nainen nimittää itseään usein lesboksi (Alanko 2014, 5). Heterot, homot ja lesbot kuuluvat monoseksuaaleihin (ks. Jantunen & Juvonen 2021).

Ihminen voi tuntea vetoa sekä miehiin että naisiin tai toiseen ihmiseen täysin ihmisen sukupuolesta riippumatta. Tällöin puhutaan biseksuaalisuudesta. Panseksuaalisuus puolestaan tarkoittaa sitä, ettei ihminen koe sukupuolta olennaisena tekijänä emotionaalisessa ja eroottisessa kiinnostumisessa. (Tanhua ym. 2015, 10.) Bi- ja panseksuaalisuus kuuluvat polyseksuaaleihin (ks. Maliepaard & Baumgartner 2020). Aseksuaalisuus tarkoittaa sitä, että ihminen ei koe juurikaan eroottista vetovoimaa toisia ihmisiä kohtaan. Aseksuaalisella ihmisellä ei välttämättä ole tarvetta jakaa seksuaalisuutta muiden ihmisten kanssa, mutta hän voi kokea esimerkiksi romanttista, emotionaalista tai esteettistä vetovoimaa muita ihmisiä kohtaan ja määritellä omaa seksuaalisuutta useammallakin termillä. (Tanhua ym. 2015, 10.)

Seksuaalisen suuntautumisen kirjoon voidaan katsoa kuuluvaksi erilaiset suhdemuodot. Monogamialla (engl. *monogamy*) tarkoitetaan seksuaalista yhteyttä yhden kumppanin kanssa kerrallaan. Lisäksi sillä viitataan ajatukseen yhdestä elämän läpi pysyvästä kumppanista. Polyamoria (engl. *polyamory*) kattaa valikoiman erilaisia suhteita ja seksuaalista toimintaa, kuten useamman hengen ihmissuhteet, rinnakkaiset parisuhteet ja ryhmäavioliitot sekä yksittäiset seksisuhteet useiden henkilöiden kanssa. (Munson & Stelboun 1999, 2.) Klessen (2006) mukaan polyamorinen näkemys haastaa kahden henkilön parisuhteen hegemoniaa ja tavoittelee seksuaalisuuden moninaisuuden tunnistamista.

2.5 Sukupuolinormatiivisuus ja heteronormatiivisuus yhteiskunnassa

Yhteiskuntaamme määrittelee vahvasti sukupuolinormatiivisuus, jolla tarkoitetaan stereotyyppisiä oletuksia sukupuoli-identiteeteistä ja sukupuolen ilmaisusta. Stereotypiat perustuvat binääriseen sukupuolijärjestelmään, jonka mukaan jokainen on joko nainen tai mies ja jokainen ilmaisee sukupuolta sille tyypillisellä tavalla. Toisinaan puhutaan myös cisnormatiivisuudesta. (Alanko 2014, 6.) Miehen tulee olla miehekäs ja ilmaista sitä tietyllä, ”oikealla” tavalla. Vastaavasti naisen tulee olla juuri ”oikealla” tavalla naisellinen (Lehtonen 2010.) Alangon (2014) mukaan sukupuolinormatiivisuus pitää sisällään myös tavat, joilla suhtaudutaan normeista poikkeaviin ihmisiin. Tavallisimpia sukupuolinormatiivisia suhtautumisen tapoja ovat muun muassa toisen sukupuoli-identiteetin tai sukupuolen ilmaisun kyseenalaistaminen tai näkymättömäksi tekeminen.

Sukupuolinormatiivisuuteen liittyy keskeisesti ajatus heteronormatiivisuudesta (Tanhua ym. 2015). Heteronormatiivisuus on tietynlainen ajattelu- ja asennoitumistapa, jossa seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolten kirjoa ei tunnisteta (Lehtonen 2010, 87).

Heteronormatiivisuuteen liittyy ajatus siitä, että heterous on muita suuntautumisia parempaa, toivottua ja luonnollista. Heteronormatiivisuus on erilaisten sukupuolta ja seksuaalisuutta koskevien normien yhdistelmä. (Alanko 2014, 6.) Rossi (2006) kuitenkin korostaa, että heterous ei ole normaalia, vaan se on normitettua ja yleistä.

Heteronormatiivisuuden käsite pohjaa yhdysvaltalaisen filosofin, Judith Butlerin (1990, 2006) esittämään heteroseksuaalisuuden matriisiin, joka muodostuu erilaisista normeista. Matriisin mukaan on olemassa kaksi toisensa poissulkevaa sukupuolta, jotka perustuvat biologiaan. Nämä kaksi sukupuolta ilmaisevat sukupuoltaan sille tyypillisellä tavalla ja kokevat heteroseksuaalista halua, eli feminiiniset naiset kiinnostuvat maskuliinisista miehistä ja toisin päin. Jokainen yksilö syntyy siis cissukupuolisena joko tytöksi tai pojaksi ja seksuaaliselta

suuntautumiseltaan heteroksi (Jantunen & Juvonen 2021, 19). Lehtosen (2003b) mukaan heteronormatiivisuuteen liitetään usein myös ajatus siitä, että yksilö on homoseksuaalinen, jos hän ei ole heteroseksuaalinen. Joskus tähän kahtiajakoon liitetään kolmas vaihtoehto, joka on biseksuaalisuus. Todellisuudessa suuntautumisvaihtoehtoja on kuitenkin paljon enemmän.

Käsitykset kaksisukupuolisuudesta ja heteronormatiivisuudesta ovat kiinteä ja jatkuva osa yhteiskuntaamme. Niiden rinnalle on kuitenkin kehittynyt sukupuolijärjestelmä, joka tunnistaa sukupuolten moninaistumisen. Moninaisuus voidaan nähdä henkilökohtaisen identiteetin hybridinä tai kontekstisidonnaisuutena. Myös seksuaalivähemmistöjä tunnustetaan, ja heidän asemansa on yhteiskunnassa sukupuolivähemmistöjä tunnustetumpi esimerkiksi juridisten oikeuksien puolesta. (Julkunen 2010, 256.)

3 Sukupuoli ja seksuaalisuus koulussa

Lehtonen (2003a, 2003b, 2005, 2011) on useissa kirjoituksissaan pohtinut koulua sukupuolen ja seksuaalisuuden näkökulmista. Sukupuoli ja seksuaalisuus ovat osa koulun kulttuuria monin eri tavoin, vaikka koulu saatetaan mieltää seksuaali- ja sukupuolineutraaliksi paikaksi. Niin ikään hetero- ja sukupuolinormatiivisuus ovat vakiintunut osa koulun arkipäivää. Vessat ja pukutilat on jaettu kahtia tytöille ja pojille, koska yleisen ajatuksen mukaan kaikki ovat tyttöjä tai poikia ja kiinnostuvat luonnostaan vastakkaisesta sukupuolesta. Toistensa kanssa viihtyvien tytön ja pojan ajatellaan olevan kiinnostuneita toisistaan seksuaalisessa mielessä. Toisaalta sukupuolelleen tyypillisen käytöksen rikkominen johtaa helposti homoseksualisointiin, eli ”tyttöjen harrastuksista” kiinnostunut poika voi saada homoleiman ja joutua kiusaamisen kohteeksi. Normeja rikkovan lapsen kontrollointi näkyy myös erillisinä toimenpiteinä, kuten toiminnan rajoittamisena, hiljentämisenä tai psykologin konsultointina.

Lisäksi kahtia- ja vastakkainasettelu näkyy istumajärjestyksissä ja ryhmäjaoissa sekä arkisessa puheessa. Oppilaat niputetaan ryhmiin juuri sukupuolen ja siihen liittyvien oletusten perusteella. Sukupuoliryhmiä pidetään sisäisesti koherentteina joukkoina, joilta odotetaan tietynlaista käyttäytymistä. Pojat ovat aktiivisia toimijoita, päättäjiä ja kontrolloivia ja ottavat tilaa itselleen, kun taas tytöt ovat kilttejä, ahkeria, passiivisia toiminnankohhteita ja mukautuvia. (Lehtonen 2005.) Kasasen, Rädyn ja Snellmanin (2001) mukaan tyttöihin liitetään lisäksi ajatus rauhallisuudesta, kypsyystä ja tunnollisuudesta.

Seuraavaksi tarkastellaan opettajan roolia sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuden kohtaamisessa sekä normatiivisuuden purkamisessa. Tämän jälkeen käsitellään sukupuolta ja seksuaalisuutta koulun eri tasoilla. Koulu voidaan jaotella kolmeen tasoon, jotka ovat formaali, informaali ja fyysinen taso. Formaali koululla tarkoitetaan koulun sääntöjä, virallisia hierarkioita ja vuorovaikutusta, joka liittyy opetussuunnitelmaan, oppimateriaaleihin, opetusmenetelmiin sekä oppimistehtäviin. Informaali taso puolestaan tarkoittaa opetuksen ulkopuolista strukturoimatonta vuorovaikutusta. (Gordon 2001, 100–101.) Se voi ilmetä esimerkiksi epävirallisissa yhteisöllisyyttä rakentavissa hetkissä (Kiilakoski 2012, 11) tai arkipäiväoppimisena esimerkiksi perhe- tai ystäväpiirissä (Tuomisto 1991, 145). Koulun fyysinen ulottuvuus voidaan ymmärtää rakenteellisten tilojen ja ruumiillisuuden kautta (Gordon 2001, 100–101).

3.1 Opettajan rooli

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (2014, 15; teoksesta käytetään jatkossa lyhennettä POPS 2014) mukaan koulun tehtävä on tukea oppilaan kokonaisvaltaista kasvua. Opettajalla on koulun keskeisenä toimijana merkittävä rooli oppilaan identiteetin tukemisessa sekä seksuaalisessa ja sukupuolisessa kasvussa. Oppilaiden tukeminen vaatii opettajalta ymmärrystä seksuaalisuuden ja sukupuolen olemuksesta. Opettajan tulee tietoisesti pohtia omia arvojaan sekä selvittää itselleen, millaiselle ihmiskäsitykselle oma ajattelu perustuu. (Kilpiä 2011.) Sekä oppilaiden että opettajien on todettu korostavan juuri opettajan vastuuta tasa-arvon toteutumisessa (Pöysä, Pesu, Pulkkinen, Lerkkanen & Rautopuro 2018, 6). Kanniston (2019) mukaan vastuu korostuu entisestään, jos oppilas ei saa perheestään tukea identiteettityöhön.

Wihersaari (2011) mieltää kasvatuksen ytimeksi kohtaamisen, jolla on valtava merkitys ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa. Kohtaaminen on aitoa ja levollista läsnäoloa, välittömyyttä, kuuntelemista sekä kuulluksi ja ymmärretyksi tulemistä omana itsenään. Se ei synny itsestään, eikä ole yhteiskunnan normien mukaan tehokasta. Kohtaaminen ei myöskään ole mekaanista, eikä se onnistu teknisten ja sosiaalisten yhteistyötaitojen avulla. Kohtaaminen koulussa perustuu opettajan ihmiskäsitykseen ja uskomuksiin, jotka ovat osa opettajan todellisuuskäsitystä.

Kilpiän (2011) mukaan moninaisuuden kohtaamisessa on kyse luvan antamisesta jokaisen omaan prosessiin ja olemiseen sellaisenaan. Se on kykyä nähdä oppilaat seksuaalisesti ja sukupuolisesti moninaisina yksilöinä, kuulla heitä sekä puhua moninaisuudesta ääneen niin, että se tukee oppilaiden kasvua ja hyvinvointia. Mikäli opettaja ei kuitenkaan ymmärrä moninaisuutta, hän ei useinkaan näe, kuule tai puhu siitä. Tällöin lupa jää myös antamatta. Ristikari ja kumppanit (2018) lisäävät, että moninaisuuden ymmärtäminen ei tarkoita sitä, että sukupuolia ei olisi ollenkaan. Se tarkoittaa sitä, että jokaisella on oikeus ja lupa olla juuri sellainen kuin on. Lisäksi jokainen on vapaa turhista odotuksista ja normeista.

Moninaisuuden kohtaaminen ja onnistunut käsitteleminen vaatii opettajalta erinomaista tilannetajua sekä tietoja ja taitoja (Bedford, Lehto, Lehtoranta, Vilkkä & Lehtonen 2011, 148). Opettaja-lehden (2010) tekemän kyselyn perusteella suomalaisten opettajien asenteet sukupuolivähemmistöjä kohtaan ovat yleisesti melko positiivisia, mutta kolmasosa opettajista ei tue vähemmistöjen oikeudenmukaista kohtelua ja tasa-arvoa. Suuri osa suomalaisista opettajista ei myöskään pidä koulua turvallisena paikkana vähemmistöihin kuuluville

oppilaille kertoa seksuaalisesta suuntautumisestaan, ja vain harva vastaajista on halukas edistämään seksuaalivähemmistöjen asemaa koulussa ja saamaan lisää koulutusta tai välineitä tilanteen parantamiseksi. Opettajat eivät myöskään koe seksuaaliseen suuntautumiseen liittyviä asioita relevanteiksi kouluympäristössä, vaikka kouluissa ilmenisi kiusaamista tai syrjintää. (Lehtonen 2012.)

Lehtonen, Palmu ja Lahelma (2014) ovat todenneet, että opettajien tietoisuus seksuaalisen suuntautumisen moninaisuudesta on heikkoa. Opettajankoulutuksessa ja opetuksessa keskustellaan harvoin avoimesti seksuaalisuudesta, siihen liittyvistä valtasuhteista tai säädöksistä, ja useimmiten vähemmistöt jäävät jo ennestään vähäisissä keskusteluissa huomiotta. Keskustelujen vähäisyys ja vältteleminen voi johtua siitä, että opettajat kokevat aiheen hämmentäväksi, stressaavaksi tai häpeälliseksi. Kansainvälisessä tarkastelussa suurimmiksi syiksi moninaisuuden heikolle huomioimiselle on nimetty riittämättömät tiedot, taidot ja resurssit (Swanson & Gettinger 2016, 339–340).

Valta on olennainen osa opetusta. Opettaja käyttää valtaa päivittäin muun muassa oppimateriaaleja ja -sisältöjä valitessaan. Lisäksi opettajalla on vastuu oman asemaansa ja käyttämänsä vallan tarkastelusta. (Brunila & Kallioniemi 2018.) Vallan ja oman aseman pohtiminen on merkityksellistä, jotta opettaja voi tunnistaa mahdollisuutena normatiivisuuden ja hetero-oletusten purkamisessa (Lehtonen 2003b), mikä puolestaan on keskeistä avoimen ja turvallisen ympäristön luomisessa (Vega, Crawford & Van Pelt 2012). Van Leent ja Ryan (2015) kuitenkin toteavat, että opettajat tarvitsevat siihen koulutuksellista tukea. Ongelmallisten käytäntöjen tunnistamista ja purkamista varten tarvitaan lisää osaamista ja tietoa kriittisestä ja transformatiivisesta pedagogiikasta (Berford ym. 2011, 152). Yhdysvaltalaiset opettajat pitivät sukupuolen moninaisuuteen liittyviä koulutuksia erityisen tärkeinä oman työnsä ja moninaisuutta arvostavan ilmapiirin rakentamisen kannalta (McQuillan & Leininger 2021, 168).

3.2 Formaalin koulun taso

Formaalin koulun taso käsittää opetussuunnitelman, opetusmenetelmät, oppimateriaalit, opetuksen sisällön ja pedagogisen vuorovaikutuksen (Lehtonen 2003b, 36). Valtakunnallinen opetussuunnitelma edellyttää, että opetuksen tulisi olla lähestymistavaltaan sukupuolitietoista. Tämä tarkoittaa sitä, että oppilaita rohkaistaan suhtautumaan oppiaineisiin, tekemään valintoja ja sitoutumaan opiskeluun huolimatta sukupuoliin sidotuista roolimalleista. (POPS 2014, 28.) Jääskeläisen ja kumppaneiden (2015, 18) mukaan taustalla on ajatus jokaisen oppilaan

yksilöllisyydestä ja persoonallisuuden ensisijaisuudesta. Lahelma (2011a) korostaa, ettei sukupuolitietoisuudessa ole kyse opettajan henkilökohtaisesta näkemyksestä, jota voi toteuttaa tai olla toteuttamatta. Sen tulisi olla yleinen käytäntö ja itsestäänselvyys kaikissa kouluissa.

Sukupuolitietoisuus tarkoittaa kykyä tunnistaa sukupuolittuneita rakenteita ja stereotyyppisiä käsityksiä sukupuolesta ja seksuaalisesta suuntautumisesta (Karvonen, Pietilä & Tainio 2018, 368). Käytännössä sukupuolitietoisuus vaatii opettajalta valppautta purkaa tilanteita, joissa sukupuoleen liittyvät oletukset saattavat rajata toimintatapoja. Opettajan tulisi tunnistaa ja puuttua itsestään selviin oletuksiin tytöistä ja pojista kahtena yhtenäisenä mutta toisistaan erillisinä ryhminä. (Lahelma 2011b.) Syrjäläisen ja Kujalan mukaan (2010) tämä vaatii opettajalta herkkyyttä kohdata oppilaat erilaisia sukupuolia tiedostaen mutta liikaa korostamista välttämällä.

Sukupuolitietoisuus on hyvä erottaa sukupuolineutraaliuden käsitteestä. Sukupuolineutraalius tarkoittaa sitä, että sukupuolesta puhumista vältetään kokonaan ja että sukupuolella ei ole merkitystä (Lahelma 2011a, 267). Sukupuolineutraalius voi olla tavoiteltavaa silloin, kun jokin asia on kaikille sukupuolille tarkoitettu tai soveltuva, kuten sukupuolineutraali wc-tila. Toisaalta sukupuolineutraalius voi olla vahingollista, ulossulkevaa tai jopa syrjivää. (Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos 2020.) Sukupuolineutraalius voi olla esteenä paitsi moninaisuuden mutta myös tyttöjen ja poikien keskeisen vaihtelun havaitsemiseksi. Sukupuolineutraaliuden voidaan ajatella tavoittelevan tasa-arvoa, mutta todellisuudessa se voi vain vahvistaa sukupuoliin liittyviä stereotypioita. (Syrjäläinen & Kujala 2010.)

Oppimateriaaleissa annetaan edelleen valtaosa tilasta heteronormatiiviselle kuvalliselle ja sanalliselle ainekselle. Moninaisuus saatetaan nykypäivänä mainita, mutta sille on usein varattu oma ja viimeinen kappale jaksosta, jolloin eron tekeminen voimistuu entisestään. (Kilpiä 2011.) Ajankohtaisille ja asianmukaisille materiaaleille olisi tarvetta, sillä oppikirjat ohjaavat edelleen vahvasti opettajaa ja opetusta (Kjärä & Lehtonen 2018). Korkeat materiaalin puute saattaa turhauttaa opettajia. Tarvittavan ja oikean tiedon saaminen on avainasemassa, sillä epäonnistunut normien purkaminen voi pahimmassa tapauksessa vain vahvistaa normeja ja hierarkioita. (Stafford 2016.)

Van Leent (2017) havaitsi australialaisiin opettajiin kohdistuneessa tutkimuksessaan kuusi pedagogista lähestymistapaa seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuden kohtaamiseen koulussa: välinpitämättömyys, välttely, epävarmuus, kodin ja koulun välisten rajojen

ylläpitäminen, oppilaiden hyvinvoinnin turvaaminen ja moninaisuuden hyväksyminen. Välinpitämätöntä pedagogiikkaa hyödyntävä opettaja pitää moninaisuutta epätärkeänä asiana. Välttelevää lähestymistapaa hyödyntävät opettajat jättävät aiheen tietoisesti koulun ulkopuolelle. Epävarma lähestymistapa näyttäytyy opetussuunnitelmista ja koulun toimintakulttuurista saatavan tuen puutteena. Opettaja voi painottaa pedagogisissa valinnoissaan kotien ja vanhempien toiveita. Oppilaiden hyvinvointia painottava opettaja huomioi oppilaidensa iän ja kypsyyden, ja moninaisuudesta keskustellaan oppilaiden kehitystasoon sopivalla tavalla. Hyväksyvä lähestymistapa näkyy opettajan avoimuutena ja yksilöllisenä oppilaiden tukena.

Vegan ja kumppaneiden (2012) kirjallisuuskatsauksessa löydettiin samankaltaisia toimintatapoja. Moninaisuudesta vaikeneminen sekä aiheen vältteleminen ja poissulkeminen ilmentävät opettajien passiivista käyttäytymistapaa ja vahvistavat edelleen koulun heteronormatiivisuutta. Tarvittavan tuen puute voi puolestaan vahvistaa opettajan epävarmuutta keskustella aiheesta ja niin ikään puuttua esimerkiksi kiusaamistilanteisiin. Kirjallisuuskatsauksen mukaan opettajat saattavat jättää aiheen käsittelemisen vähemmälle huomiolle, sillä aihe saattaa herättää ristiriitoja oppilaiden perheiden kanssa. Tutkimuksissa ilmeni toimintatapa, jossa opettaja puuttuu kiusaamistilanteisiin selittämättä kuitenkaan, miksi kiusaaminen on väärin. Proaktiivisesti toimiva opettaja puolestaan pyrkii ennakoivasti kitkemään heteronormatiivisuutta esimerkiksi puutumalla homofobiseen kiusaamiseen tai vihapuheeseen ja keskustelemalla avoimesti aiheesta.

Moninaisuuden käsitteleminen on haaste opettajalle paitsi oppisisältöjen mutta myös pedagogisen vuorovaikutuksen osalta (Lehtonen 2014). Aiheen välttelemistä tai poissulkemista ei voi kuitenkaan perustella materiaalien tai koulutuksen puutteella. Riitaola (2013) nostaa esiin ajatuksen siitä, ettei aiheen vältteleminen tai poissulkeminen ole välttämättä seurausta vain moninaisuuteen liittyvien uusien kasvatus- ja opetusmetodien omaksumisen haasteesta. Taustalla saattaa olla ajatus siitä, että moninaisuuden hyväksyminen uhkaa opettajan asemaa. Opettaja toimii keskeisessä roolissa yhteistä ja totuttua kulttuuria rakentavassa ja ylläpitävässä instituutiossa.

Uudistettujen materiaalien ja faktatiedon kartuttamisen lisäksi kouluissa tarvitaan laajempaa ja moniulotteisempaa lähestymistapaa, jossa tarkastellaan kriittisesti kaikkea olemassa olevaa opetussisältöä ja -menetelmiä sekä kyseenalaistetaan normeja, jotka määrittelevät sukupuolta, seksuaalisuutta, perheiden kuvauksia sekä näihin liittyvää kielenkäyttöä. Tämä vaatii siis

kykyä tunnistaa laajemmin erilaisia hetero- ja sukupuolinormatiivisuutta tukevia rakenteita. (Lehtonen 2015.) Lisäksi opettajan vastuulla on auttaa oppilaita tunnistamaan valtarakenteita, jotka ylläpitävät eriarvoisuutta (Brunila & Kallioniemi 2018).

3.3 Informaalin koulun taso

Informaalia oppimista voidaan luonnehtia kokemusoppimiseksi, joka tapahtuu yksilön lähiympäristössä lisäten yksilön ymmärrystä maailmasta ja ihmisluonnosta. Yksilön oppimiseen ja käsitysten muodostumiseen vaikuttaa lukuisia tekijöitä, kuten kulttuuri, kasvatus, perhe, lähipiiri, sosioekonominen tausta, biologiset tekijät, sukupuoli ja elämäkokemukset. (Ciczowska-Giedziun 2015, 135.) Kiinnostuksen kohteet ja aktiviteetit ohjaavat yksilön informaalia oppimista jokapäiväisessä elämässä (Koskela, Rosenius & Kärkkäinen 2020, 199). Lehtosen (2003b) mukaan informaalia oppimista tapahtuu niin ikään koulussa, jossa lapsi viettää suuren osan ajastaan. Informaalin koulun taso voidaan käsittää koulussa ilmenevinä kulttuureina ja epämuodollisina vuorovaikutustilanteina.

Informaalilla oppimisella on valtava merkitys sukupuoleen liittyvien oletusten muodostumisessa. Arkielämässä muodostuneet näkemykset ja oletukset ilmenevät toiminnassamme, vaikka emme olisi niistä tietoisia. (Ciczowska-Giedziun 2015, 135.) Koulussa informaali vuorovaikutus ilmenee monenlaisissa tilanteissa. Koulun yleisellä ilmapiirillä sekä opettajan asenteilla ja avoimuudella on merkitystä siihen, millaisia käsityksiä oppilaille välittyy ja miten oppilaat oppivat ilmaisemaan omia mielipiteitään. Ei ole yhdentekevää, miten opettaja suhtautuu esimerkiksi sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuteen ja miten hän ilmaisee näkemyksiään koulukontekstissa. (Lehtonen 2003b.)

Yleinen ilmapiiri sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuutta kohtaan vaihtelee koulukohtaisesti (Russell, Anderson, Riggs, Ullman & Higgins 2020, 5). Jokainen oppilas ansaitsee tulla tasa-arvoisesti kohdelluksi ja käydä koulua ilman kiusaamista, syrjintää, häirintää tai väkivaltaa. Tämä ei kuitenkaan toteudu kaikissa kouluissa. Vähemmistöihin kuuluvat oppilaat jäävät etenkin vaille tarvittavaa tukea ja suojaa henkisten ja fyysisten oikeuksien turvaamiseksi. (Kannisto 2019.) Vähemmistöihin kuuluvien oppilaiden turvallisuuden ja koulumenestyksen kannalta on oleellista, että opettajat ja koulun muu henkilökunta käyttäytyvät asiallisesti ja käyttävät sopivaa ja kannustavaa kieltä (Jones, Smith, Ward, Hillier & Mitchell 2016, 167).

Seksuaalisuus ja sukupuoli mielletään usein yksityisiksi asioiksi (Lehtonen 2003b). Palmun (2003) mukaan nähdään itsessään toissijaisiksi koulun formaalilla tasolla ja etenkin, jos kyseessä on jotakin valtaväestöstä poikkeavaa. Sukupuoli ja seksuaalisuus ovat kuitenkin kiinteä osa yksilön identiteettiä ja minäkuvaa, eikä niitä tarvitse tai välttämättä edes voi sulkea pois erilaisissa tilanteissa (Bedford ym. 2011, 148). Siten myös opettajan seksuaalisuus, sukupuoli, ulkonäkö ja ruumiillisuus ovat läsnä työssä joka päivä ja liittyvät keskeisesti opettajan rooliin koulussa. Esimerkiksi pukeutumisen avulla voi tuoda sukupuolta esille. (Palmu 2001, 184–185.)

Lehtonen (2003b, 2004, 2010) on nostanut tutkimuksissaan ja kirjoituksissaan esiin opettajan identiteettiin liittyviä pohdintoja. Opettajan koulun ulkopuoliseen elämään liittyy tietynlaisia odotuksia, minkä vuoksi opettaja saattaa esimerkiksi joutua pohtimaan, millaisissa vuorovaikutustilanteissa ja kenelle oman suhdestatuksensa paljastaa ja kannattaako niin ylipäättään tehdä. Omasta identiteetistään kertominen voi vaikuttaa muun muassa työn kannalta olennaisiin ihmissuhteisiin joko myönteisesti tai kielteisesti. Tuen ja arvostuksen saaminen on mahdollista, mutta riskinä on luottamuksen menettäminen ja leimatuksi tuleminen. Useimmiten vähemmistöön kuuluminen jätetään koulun ja työn ulkopuolelle, minkä seurauksena oppilailla on harvoin koulukontekstissa aikuisia malleja erilaisten vähemmistöjen edustajista. Opettajan omakohtaisen kokemuksen jakaminen voisi kuitenkin olla väylä suvaitsevan keskustelun ja ilmapiirin rakentamiseen ja avoimuus toimia arvokkaana esimerkkinä moninaisuudesta sekä opiskelijoille että kollegoille.

3.4 Fyysisen koulun taso

Fyysisellä koululla on yhteys sosiaalisen tilan positioihin, kun konkreettiset paikat osoittavat yksilöiden paikkoja ja luovat hierarkioita. Fyysisen koulun rakenteet rajaavat puitteet, joissa kouluyhteisö, yksittäinen koululuokka ryhmänä ja jokainen oppilas yksilönä toimivat. (Paju 2011, 23–24.) Koulun fyysisissä tiloissa paitsi ollaan kontaktissa toisiinsa ja rakennetaan yhteisöllisyyttä mutta myös muodostetaan pienempiä ryhmittymiä, kontrolloidaan toisia ja tehdään eroja. Fyysinen taso tarjoaa siten paikan formaalin ja informaalin koulun toiminnalle. (Gordon 2001, 101–102.)

Lehtosen (2003b) mukaan sukupuoli ja seksuaalisuus näyttäytyvät merkittävinä tekijöinä koulun fyysisessä ulottuvuudessa. Tilassa tapahtuva toiminta tuottaa sukupuolta ja seksuaalisuutta, kun ihmiset ylläpitävät toiminnassaan ja ajattelussaan sukupuolittuneita ja seksualisoituneita toimintatapoja ja käsityksiä. Lähtökohtaisesti tilat ja niiden käyttö tulisi

suunnitella niin, että ne eivät mahdollista sukupuoleen tai seksuaalisuuteen liittyvää kiusaamista tai häirintää. Lisäksi tarvitaan konkreettisia materiaaleja, jotka välittävät tietoa moninaisuudesta ja siitä, että ilmiö on tunnistettu ja huomioitu kouluympäristössä.

Kasasen ja kumppaneiden (2001, 2018) mukaan istumajärjestyksen muodostamisessa keskeisenä tavoitteena on työrauha, ja siihen saatetaan pyrkiä sijoittamalla kypsemät ja hiljaiset tytöt äänekkäiden ja villien poikien viereen istumaan. Tytöt ja pojat nähdään toistensa vastakohtina, ja tasapainoinen tila tavoitetaan asettamalla heidät vierekkäin istumaan (Lehtonen 2003b). Oppilaiden omavalintaisissa istumajärjestyksissä tyttöjen ja poikien on havaittu tyypillisesti asettuvan omiksi ryhmikseen eri puolille luokkaa (Gordon, Holland & Lahelma 2000; Kasanen ym. 2001). Luokkahuoneen tapaan ruokailutilanteen istumajärjestyksessä merkitsevät ystävyysuhteet, jotka ovat usein sukupuolittuneita (Lehtonen 2003b). Tolosen (2002, 88) mukaan vapaavalintainen istumajärjestys ilmentää fyysisesti ryhmän sosiaalista järjestystä.

Koulujen WC-tilat ovat samanaikaisesti yksityisiä ja julkisia tiloja, jossa paitsi hoidetaan fyysiset tarpeet mutta myös kohdataan toisia. WC-tilat ovat tyypillisesti yksi selvimmistä sukupuolittuneista paikoista koulussa. On mahdollista, että joissakin kouluissa on yksittäisiä sukupuolineutraaleja vessoja, mutta tavallisesti jako perustuu kahteen ja sitä korostetaan erilaisten tunnusten, kuten sukupuolia edustavien kirjainten avulla. Puku- ja suihkutilat ovat WC-tilojen tapaan selkeästi sukupuolittuneita tiloja koulussa. Niiden rakentamiseen liittyy vahvasti sukupuolinormatiivinen ajatus sukupuolten vastakkaisuudesta, ja ajatuksena on usein seksuaalisen häirinnän ehkäiseminen. Häirintä ei kuitenkaan liity aina eri sukupuoliin, vaan häirinnän mahdollisuus on olemassa myös sukupuolittain jaetuissa tiloissa. Puku- ja suihkutiloihin voi liittyä kielteisiä tunteita, sillä ruumiillisuuden kokemukset konkretisoituvat näkyvän alastomuuden vuoksi. Riisuutuminen voi altistaa yksilön vertailulle ja kiusaamiselle, ja alastomuuteen voi liittyä ikäviä tunteita, kuten häpeää, ahdistusta ja arkuutta. (Lehtonen 2003b.)

Koulukulttuuri sisältää edelleen tiedostamattomia, arveluttavia ja turhia paineita synnyttäviä malleja siitä, millaisia oppilaiden tulisi olla. Mallit johtavat helposti moninaisuuden näkymättömyyteen, ja opetuksessa tilaa saavat vain sukupuoleltaan tytöt ja pojat sekä seksuaaliselta suuntautumiseltaan heterot. Opettajat ja oppilaat voivat toiminnallaan joko ylläpitää sukupuolittavia ja seksualisoivia käytänteitä tai haastaa niitä. (Lehtonen 2003a.) Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien nuorten mukaan moninaisuuden

kohtaaminen ja syrjinnän ehkäiseminen koulussa vaatii useiden näkökulmien huomioimista. Oppilaat tarvitsevat asiallista tietoa heti alakoulusta asti, keskustelun tulisi olla avointa ja koulussa pitäisi pyrkiä aktiivisesti purkamaan heteronormatiivisuutta. Nuorten mukaan opettajan suhtautumisella on merkitystä siihen, millaisia asenteita ja käsityksiä lapsille ja nuorille kehittyy. (Huotari ym. 2011.)

4 Tasa-arvo ja yhdenvertaisuus Suomessa

Suomalaisen hyvinvointivaltion yhtenä kulmakivenä voidaan pitää koulutusjärjestelmää, joka on julkinen, yhtäläinen ja osallistava ja jonka tavoitteena on vähentää yhteiskunnallista eriarvoisuutta, lisätä yhteenkuuluvuuden tunnetta ja parantaa koulutusmahdollisuuksien tasa-arvoa (Silvennoinen, Kalalahti & Varjo 2018, 94). Perusopetuksen arvoperusta pohjautuu ajatukselle jokaisen oppilaan ainutkertaisuudesta ja oikeudesta olla juuri sellainen kuin on. Opetuksen tehtävä on tukea jokaista oppilasta kasvussaan ja kehityksessään sekä tarjota jokaiselle oppilaalle kokemuksia kuulluksi, hyväksytyksi, arvostetuksi ja osalliseksi tulemisesta. Opetusta ohjaa vahvasti myös tasa-arvon tavoite sekä laaja yhdenvertaisuuden periaate, ja niillä pyritään kunnioittamaan jokaisen ihmisoikeuksia ja loukkaamatonta ihmisarvoa. (POPS 2014, 15.)

Tasa-arvolla tarkoitetaan yhtäläisiä taloudellisia, poliittisia ja sosiaalisia oikeuksia, ja se edellyttää niin arjen toimintaa kuin hallinnollisia tekoja ja poliittisia ratkaisuja (Syrjäläinen & Kujala 2010, 29). Tasa-arvoa voidaan pitää länsimaisen demokratian ihanteena, johon yhteiskuntajärjestelmämme perustuu. Tasa-arvo on suomalaisessa yhteiskunnassa aate ja arvo, jota lähes jokainen voi sanoa kannattavansa. Tasa-arvosta puhuttaessa tarkoitetaan usein sukupuolten tasa-arvoa. Sukupuolten tasa-arvolla puolestaan tarkoitetaan perinteisen käsityksen mukaan sitä, että miehillä ja naisilla on yhtäläiset oikeudet ja mahdollisuudet toteuttaa itseään ja osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan. Nykypäivän yhteiskunnassa tasa-arvo on alettu käsittää moninaisemmin kaikkien ihmisten yhdenvertaisuutena. (Ylöstalo 2012.)

Sukupuolipolitiikkaa ja seksuaalivähemmistöjen oikeudet ovat kehittyneet Suomessa asteittain 1900-luvun loppupuolelta alkaen (Kjaran & Lehtonen 2017, 1036). Sukupuolten välisen tasa-arvon toteutumiseen on kiinnitetty jo aiemmin huomiota parantamalla etenkin naisten asemaa, mutta vasta 1980-luvulta lähtien on vaadittu jokaiselle ihmiselle oikeuksia määritellä vapaasti oma seksuaalinen suuntautumisensa ja sukupuoli-identiteettinsä haluamallaan tavalla (Heiskala & Husso 2016, 108). Vaikka tasa-arvo, oikeudenmukaisuus, osallisuus, turvallisuus ja syrjimättömyys ovat koulutusta keskeisesti ohjaavia arvoja, vähemmistöjen oikeudet ovat kuitenkin edelleen verrattain vähän puhuttuja koulutuksen kontekstissa. Seksuaalinen suuntautuminen on mainittu kansallisessa opetussuunnitelmassa ensikerran vasta vuonna 2014. (Kjaran & Lehtonen 2018, 1038.)

Seuraavaksi esitellään sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuden kannalta keskeisiä kansallisia lakeja ja asetuksia. Tämän jälkeen tarkastellaan Suomen hallituksen viimeisimpiä tasa-arvo-ohjelmia sekä eritellään oppilaitosten yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmiin liittyviä näkökulmia.

4.1 Kansalliset lait ja asetukset

Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta (609/1986, 1 §; laista käytetään jatkossa lyhennettä tasa-arvolaki 609/1986) on säädetty estämään sukupuoleen, sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun perustuvaa syrjintää. Laissa määritellään sukupuoli-identiteetti yksilön henkilökohtaiseksi kokemukseksi omasta sukupuolestaan ja sukupuolen ilmaisu sukupuolen esiintuomiseksi pukeutumisella, käytöksellä tai muulla vastaavalla tavalla. Lisäksi tasa-arvolaissa (609/1986, 3 §) mainitaan, että syrjintäsäädökset koskevat myös tilanteita, joissa syrjintä perustuu siihen, että yksilön henkilön fyysiset sukupuolta määrittävät ominaisuudet eivät ole yksiselitteisesti naisen tai miehen.

Sukupuoli-identiteettiä ja sukupuolen ilmaisua koskevan syrjinnän kiellot on esitetty tasa-arvolaissa ensikertaa vuoden 2015 uudistuksen myötä. Samaan aikaan uudistui myös yhdenvertaisuuslaki (Tanhua ym. 2015, 11.) Se on säädetty turvaamaan yhdenvertaisuutta, ehkäisemään syrjintää ja tehostamaan syrjinnän kohteeksi joutuneiden oikeusturvaa. Syrjinnän kiello koskee yksilön liittyviä syitä, kuten seksuaalista suuntautumista. Lain mukaan syrjintä on kiellettyä riippumatta siitä, koskeeko se yksilöön liittyviä tosiseikkoja vai oletuksia. (Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014, 1 §, 8 §.)

Suomalaisessa lainsäädännössä seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus on tunnistettu kunnolla vasta 2000-luvulla. Lainsäädännössä on tapahtunut suuria muutoksia, kuten avioliiton solmiminen sukupuolesta riippumatta, hedelmöityshoitolaki ja rekisteröidyn parisuhteen sisäinen adoptio. Ne ovat olleet erityisesti samaa sukupuolta olevien parien ja perheiden kannalta merkittäviä uudistuksia. (Järviö 2020, 117–118.) Sukupuolen moninaisuus on niin ikään tunnistettu juridisessa kontekstissa vasta 2000-luvulla, kun laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta (536/2002; laista käytetään jatkossa lyhennettä translaki 536/2002) hyväksyttiin eduskunnassa (Järviö 2020, 113).

Translaissa (536/2002, 1 §) määritellään ehdot sille, että henkilön juridinen sukupuoli voidaan vahvistaa muuksi kuin se, joka hänelle määriteltiin syntymässä. Juridisen sukupuolen vaihtamisen kriteereinä on Suomen kansalaisuus ja asuinpaikka Suomessa, täysi-ikäisyys sekä

lääketieteellinen selvitys. Yksilön tulee olla steriloitu tai muuten lisääntymiskyvytön sekä kokea pysyvästi kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen ja elää sukupuolen mukaisessa sukupuoliroolissa. Lisäksi henkilön mahdollinen rekisteröity parisuhde muutetaan sukupuolen vahvistuksen yhteydessä avioliitoksi, ja tähän tarvitaan parisuhteen toisen osapuolen suostumus. Translakiin liittyi aiemmin vaatimus naimattomuudesta, joka kuitenkin poistettiin vuonna 2017 avioliittolain uudistuksen myötä (Järviö 2020, 115).

Translakiin (536/2002) on vaadittu muutoksia, ja hanke lain uudistamisesta on parhaillaan käynnissä. Pääministeri Sanna Marinin hallitusohjelman tavoitteena on säätää kansainvälisten ihmisoikeussopimusten ja perustuslain edellyttämää itsemääräämisoikeutta ja yhdenvertaisuutta kunnioittava laki sukupuolen vahvistamisesta. Hankkeen myötä vaatimus lisääntymiskyvyttömyydestä poistettaisiin ja lääketieteelliset hoidot eriyttäisiin juridisen sukupuolen korjaamisesta. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2022.) Lain uudistamiseen liittyy kansainvälistä painetta, sillä vaatimus lisääntymiskyvyttömyydestä on ristiriidassa Euroopan ihmisoikeusjulistuksen kanssa (Järviö 2020, 124).

4.2 Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelma

Yhdenvertaisuuslaki (1325/2014, 6 §) velvoittaa koulutuksen järjestäjiä ja oppilaitoksia edistämään yhdenvertaisuutta ja laatimaan suunnitelman, jossa eritellään tarvittavat toimenpiteet yhdenvertaisuuden edistämiseksi. Lisäksi koulutuksen järjestäjien tulee arvioida yhdenvertaisuuden toteutumista. Tasa-arvolaki (609/1986, 5 a §) puolestaan velvoittaa koulutuksen järjestäjiä laatimaan koulukohtaisen tasa-arvosuunnitelman yhdessä henkilöstön ja oppilaiden kanssa. Suunnitelmassa tulee olla selvitys tasa-arvotilanteesta, tarvittavat toimenpiteet tasa-arvon edistämiseksi sekä arvio aiempien toimenpiteiden toteuttamisesta ja tuloksista.

Suomen hallituksen tasa-arvo-ohjelmaan 2016–2019 on kirjattu tavoitteeksi sukupuolten tasa-arvon edistäminen varhaiskasvatuksessa ja koulutuksessa. Lisäksi Opetushallitus tukee oppilaitosten tasa-arvotyötä ja arvioi sen toteutumista. Tukea tasa-arvosuunnitteluun annetaan muun muassa ajantasaisilla oppailla, koulutuksella ja seurannalla. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2016, 13–14.) Viimeisimpään tasa-arvo-ohjelmaan 2020–2023 puolestaan on kirjattu systemaattinen sukupuolten tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden edistäminen eri koulutusasteilla ja varhaiskasvatuksessa, ja velvoite tasa-arvosuunnitelman laatimisesta on laajennettu koskemaan myös varhaiskasvatusta (Sosiaali- ja terveysministeriö 2020, 33–34).

Opetushallitus toteutti vuonna 2019 selvityksen tasa-arvosuunnittelun nykytilasta. Kysely lähetettiin 2244 oppilaitokseen, mutta siihen vastasi vain 1003 oppilaitosta. Selvityksen mukaan kyselyyn vastanneista oppilaitoksista lähes kaikilla oli toiminnan kehittämistä koskeva tasa-arvosuunnitelma. Tasa-arvolain (609/1986) vaatimaa koulukohtaisuutta oli tulkittu vaihtelevasti, ja koulukohtainen tasa-arvosuunnitelma oli vain reilulla puolella kyselyyn vastanneista oppilaitoksista. Valtaosalla oppilaitoksista oli tasa-arvosuunnitelman tapaan yhdenvertaisuuslain (1325/2014) mukainen toiminnan kehittämistä koskeva suunnitelma, ja suuri osa oppilaitoksista oli yhdistänyt tasa-arvosuunnitelman yhdenvertaisuussuunnitelmaan. (Mikkola 2020, 14, 37.)

Tasa-arvolaki (609/1986) edellyttää suunnitelman laatimisessa sekä henkilöstön että oppilaiden osallisuutta. Opetushallituksen (2019) teettämän selvityksen mukaan vain joka kymmenennellä koululla suunnitteluryhmään kuului oppilaita. Suurimmassa osassa kouluista suunnittelusta vastasi joko koulun johto tai opettajista muodostettu ryhmä. Tällöin tasa-arvosuunnittelu ei toteudu lain edellyttämällä tavalla. Lisäksi vaarana on yhteisen vuorovaikutuksen puute, eikä tasa-arvosuunnitelma välttämättä toimi koulun kehittämisen välineenä. (Mikkola 2020, 21, 37.) Ikävalkon (2016a, 2016b) mukaan henkilöstön ja oppilaiden yhteistyö ja sitoutuminen on koettu tasa-arvosuunnittelussa merkitykselliseksi ja antoisaksi.

Opetushallituksen (2019) selvityksen mukaan tasa-arvolaissa (609/1986) ja yhdenvertaisuuslaissa (1325/2014) määriteltyjen syrjintäperusteiden käsitteleminen suunnitelmissa on vaihtelevaa ja osittain puutteellista. Yksittäisten syrjintäperusteiden käsittelemisen tarpeellisuuteen on liittynyt epäselvyyksiä, mikäli koulussa ei ole tunnistettu kyseiseen ryhmään kuuluvia oppilaita. Velvoite on kuitenkin olemassa riippumatta siitä, onko kouluyhteisössä tunnistettu esimerkiksi sukupuoli- tai seksuaalivähemmistöihin kuuluvia oppilaita tai opettajia. Sukupuolten moninaisuutta koskevan tiedon ja ymmärryksen lisääminen kuuluu koulun toimintaan paitsi lain mutta myös valtakunnallisen opetussuunnitelman mukaan, ja se tulee ottaa huomioon koulun rakenteissa ja käytännöissä. (Mikkola 2020, 37.)

Selvityksen mukaan tasa-arvoon liittyvät toimenpiteet jäivät oppilaitosten suunnitelmissa yleiselle tasolle tavoitteina ja julkilausumina. Konkreettisten toimenpiteiden mainitseminen osoittautui puutteelliseksi, mikä heijastui kouluissa toiminnan ja suunnitelman arvioinnin haasteina. Tämä saattaa osittain selittää näkemystä suunnitelmien tarpeettomuudesta tasa-

arvotyön edistämisessä ja kehittämisessä. Joitakin konkreettisia keinoja oli kuitenkin mainittu suunnitelmissa. Niitä olivat muun muassa sekaryhmien hyödyntäminen, sukupuolistereotypioista vapaat oppiainevallinnat, sukupuolitietoinen kielenkäyttö, teemapäivät ja -tapahtumat, opettajien täydennyskoulutukset, tunne- ja vuorovaikutustaitojen, turvataitojen ja vahvuustaitojen opetus, oppimateriaalien valinta, arviointikäytännöt sekä tilalliset ratkaisut. Lisäksi vastauksissa nousi esiin kiusaamistilanteet ja niihin puuttuminen. (Mikkola 2020, 18, 38.)

Suomessa on säädetty useita lakeja (ks. tasa-arvolaki 609/1986; translaki 536/2002; yhdenvertaisuuslaki 1325/2014) tasa-arvon saavuttamiseksi ja turvaamiseksi. Lisäksi suomalaisen koulutusjärjestelmän arvoperusta nojaa vahvasti jokaisen ihmisen yhdenvertaisuuteen (ks. POPS 2014, 15–16). Suomessa sukupuolten tasa-arvon edistäminen on pitkään ymmärretty erityisesti naisten ja miesten välisen tasa-arvon toteutumisena, eikä sukupuolen moninaisuudella ole ollut tilaa näissä keskusteluissa (Järviö 2020). Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmiin liittyvät käytännöt ovat vaihtelevia, eikä niiden merkitys ja sisällöt näy vielä riittävästi käytännön toiminnassa (ks. Mikkola 2020). Näin ollen sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus jäävät edelleen vähälle huomiolle.

5 Tutkimusongelmat

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan opettajien näkemyksiä sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuudesta sekä sukupuoleen ja seksuaaliseen suuntautumiseen liittyistä merkityksistä. Tarkastelun kohteena ovat lisäksi opettajien näkemykset opettajan roolista sekä formaalin, informaalin ja fyysisen koulun tasoista moninaisuuden kohtaamisessa. Tutkimuksessa selvitetään myös opettajien näkemyksiä koulun yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmasta. Tutkimustavoitteen pohjalta tutkimusongelmat muotoutuivat seuraavanlaisiksi:

1. Millaisia näkemyksiä opettajilla on sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuudesta?
 - 1.1. Millaisia merkityksiä opettajat liittävät sukupuoleen?
 - 1.2. Millaisia merkityksiä opettajat liittävät seksuaaliseen suuntautumiseen?
2. Miten sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus kohdataan koulussa?
 - 2.1. Millainen rooli opettajalla on moninaisuuden kohtaamisessa?
 - 2.2. Miten moninaisuus on huomioitu formaalin, informaalin ja fyysisen koulun tasoilla?
3. Millaisia näkemyksiä opettajilla on koulun yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmasta?

Opettajien näkemysten tutkiminen on tärkeää, sillä opettajat ovat hyvin keskeisessä asemassa tasa-arvoisen ympäristön rakentamisessa ja koulutuksellisten erojen poistamisessa. Opettajien näkemykset ovat riippuvaisia paitsi henkilökohtaisista tekijöistä mutta myös ympäristötekijöistä. (Kaldi ym. 2018.) Tästä syystä tässä tutkimuksessa pyritään selvittämään sekä opettajien henkilökohtaisia näkemyksiä että formaalin, informaalin ja fyysisen koulun ulottuvuuksia opettajan näkökulmasta tarkastellen. Lisäksi selvitetään opettajien näkemyksiä yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmista, sillä niitä voidaan pitää yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon toteutumisen kannalta oleellisina asiakirjoina koulussa.

Sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus voi ilmetä koulussa monilla tavoilla. Kouluyhteisössä voi esimerkiksi olla vähemmistöihin kuuluvia oppilaita ja henkilökuntaa. Oppilaat saattavat tulla sateenkaariperheistä, tai koulussa voi ilmetä

homofobista kiusaamista ja nimittelyä. Opettajalla voi myös olla omakohtainen kokemus vähemmistöön kuulumisesta, tai opettaja voi avoimesti käsitellä moninaisuutta opetuksessaan. (Van Leent & Ryan 2015, 716–717.) Swansonin ja Gettingerin (2016) mukaan ei ole yhdentekevää, miten moninaisuuteen suhtaudutaan koulussa, sillä oppilaat viettävät merkittävän osan ajastaan koulussa.

Aiemman tutkimuksen valossa voidaan olettaa, ettei moninaisuutta välttämättä kohdata koulussa riittävästi ja onnistuneesti. Opettajilta saattaa puuttua tarvittavat resurssit tai tietämys aiheesta, mikä voi näyttäytyä edelleen kielteisenä asenteena tai välinpitämättömyytenä suhtautumisena (ks. Lehtonen ym. 2014; Swanson & Gettinger 2016). Aiemmassa tutkimuksessa (ks. Vega ym. 2012; Van Leent 2017) on havaittu vaihtelevia tapoja kohdata moninaisuus formaalin ja informaalin koulun tasoilla. Lisäksi aiemmin on todettu, että moninaisuuteen liittyviä ongelmia saatetaan tunnistaa ja tiedostaa, mutta ongelmien ratkaisemiseksi ei välttämättä olla valmiita tekemään töitä (ks. Lehtonen 2012). Koulujen fyysisissä ratkaisuissa näkyy usein sukupuoli- ja heteronormatiivisuus. Esimerkiksi luokkahuoneen ja ruokalan istumajärjestykset sekä koulujen WC- ja pukutilat ovat sukupuolitettuja ja seksualisoituja. (ks. Lehtonen 2003b.) Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmien osalta opettajien näkemyksissä voidaan odottaa olevan niin ikään vaihtelua (ks. Mikkola 2020).

6 Tutkimusmenetelmät

Tässä tutkimuksessa hyödynnettiin kvalitatiivista eli laadullista tutkimusotetta, ja kyseessä oli haastattelututkimus. Laadullisen tutkimuksen tarkoituksena on selvittää ja ymmärtää subjektiivista tietoa (Puusa & Juuti 2020, 76). Ideana on löytää jotakin yllättävää sekä uudenlaisia jäsennyksiä ja tapoja tulkita ympäröivää inhimillistä todellisuutta (Ruusuvuori, Nikander & Hyvärinen 2010, 13). Tutkimusraportissa korostuu kuvailu, sillä tutkijan pyrkimyksenä on esittää lukijoille konteksti, jossa tutkimuksen kohteena oleva ilmiö esiintyy (Juuti & Puusa 2020, 143). Kontekstin lisäksi keskeistä on, että tutkimuksen kohde ja osallistujat ovat ainutkertaisia ja absoluuttista totuutta ei ole mahdollista saavuttaa (Puusa 2020a, 109).

Tässä luvussa esitellään tutkimuksen menetelmään liittyviä näkökulmia. Ensimmäiseksi eritellään tutkimuksen kulkua, minkä jälkeen esitellään tutkimuksen osallistujat. Tämän jälkeen paneudutaan tiedonkeruumenetelmään edeten aineiston käsittelyn kuvailemiseen. Lopuksi tarkastellaan tutkimuksen metodisia valintoja luotettavuuden ja eettisyyden näkökulmista.

6.1 Tutkimuksen kulku

Tutkimuksen kulku on eroteltavissa vaiheisiin, mutta käytännössä eri vaiheet toteutetaan osittain päällekkäin ja vaiheet liittyvät kiinteästi toisiinsa. Tutkimus etenee tyypillisesti tutkimustehtävän ja -ongelmien asettamisesta aineistonkeruutavan valitsemiseen ja varsinaiseen aineistonkeruuseen. (Ruusuvuori ym. 2010, 9–10.) Tämän tutkimuksen toteutus alkoi lokakuussa 2020 tutkimusongelman rajaamisella. Tutkimussuunnitelma valmistui maaliskuussa 2021, minkä jälkeen alettiin työstämään teoriapohjaa sekä suunnittelemaan aineistonkeruuta. Ennen varsinaista tiedonkeruuta on tyypillistä järjestää esihaastattelu, jossa testataan haastattelurunkoa, teemojen järjestystä ja mahdollisten kysymysten muotoilua. Tarvittaessa haastattelurunkoa voidaan muokata esihaastattelun perusteella vielä ennen varsinaisia haastatteluja. (Hirsjärvi & Hurme 2015, 66–67, 72.) Tämän tutkimuksen haastattelurunko pilotoitiin yhdellä opettajalla lokakuussa 2021, minkä perusteella haastattelurunko muokattiin lopulliseen muotoonsa. Pilottihaastattelu tallennettiin, ja se päädyttiin osallistujan luvalla sisällyttämään osaksi tutkimuksen varsinaista aineistoa, sillä varsinaisten osallistujien määrä jäi hieman haluttua suppeammaksi.

Varsinainen tutkimushaastattelukutsu (ks. liite 1) jaettiin eräille sosiaalisen median alustoille loka-marraskuussa 2021. Haastattelukutsun yhteyteen liitettiin linkki sähköiseen Microsoft Forms -lomakkeeseen (ks. liite 2), jonka avulla opettajat ilmoittivat halukkuudestaan osallistua tutkimukseen. Toiselle alustalle kuului tutkimuksen toteutushetkellä yli 40 000 ja toiselle puolestaan yli 18 000 opetus- ja kasvatusalan ammattilaista, joten kutsun ajateltiin tavoittavan tarvittavan määrän vapaaehtoisia informantteja. Haastateltavia ei kuitenkaan saatu tarpeeksi sosiaalisen median alustoille lähetetyn haastattelukutsun avulla. Informanttien saamiseksi haastattelukutsu lähetettiin eräiden varsinaissuomalaisten peruskoulujen (n = 85) rehtoreille ja johtajille välitettäväksi eteenpäin opettajille tammikuussa 2022. Sosiaalisen median alustoille jätettyihin ja rehtoreille lähetettyihin haastattelukutsuihin vastasi yhteensä kahdeksan peruskoulun opettajaa, ja lopullinen aineisto muodostui yhdeksästä haastattelusta.

Varsinaiset tutkimushaastattelut toteutettiin yksilöhaastatteluina etäyhteyksin Zoom-verkkokokoustyökalun avulla marraskuun 2021 ja tammikuun 2022 välisenä aikana. Haastatteluiden kestot vaihtelivat 25–45 minuutin välillä. Tutkimushaastattelu aloitettiin käytännön asioilla edeten taustatietoihin ja varsinaisiin teemoihin (ks. liite 3). Uskottavien päätelmien tekeminen edellyttää puheen muodossa olevan aineiston tallentamista (Puusa 2020a, 103). Tästä syystä haastattelut tallennettiin ja tallennettu aineisto muutettiin hallittavampaan muotoon litteroinnin avulla (vrt. Ruusuvoori ym. 2010, 9–10). Litteroidut tiedostot olivat yhteispituudeltaan yli 60 sivua. Tallenteita ja litterointitiedostoja säilytettiin Turun yliopiston Seafile-palvelussa. Haastateltavia informoitiin tutkimuksen eettisistä periaatteista, kuten tallenteen ja litterointitiedostojen säilytyksestä. Litteroinnin jälkeen siirryttiin aineiston analysointiin edeten tulosten työstämiseen ja raportin koostamiseen.

6.2 Osallistujat

Tutkimukseen osallistujien valinta perustuu joko sattumanvaraisuuteen tai harkinnanvaraisuuteen. Harkinnanvaraisuus on perusteltua, kun tarkastelun kohteena on suhteellisen pieni osallistujamäärä ja kun tarkoituksena ei ole yleistää tuloksia koskemaan koko perusjoukkoa, vaan luoda kuvaus tutkimusjoukosta itsestään. (Cohen, Manion & Morrison 2018.) Hirsjärven, Remeksen ja Sajavaaran (2018) mukaan harkinnanvarainen otanta on tyypillinen valinta laadullisessa tutkimuksessa, jossa tarkastellaan pientä määrää tapauksia, mutta perehdytään niihin syvällisesti ja perusteellisesti. Koska kyseessä on laadullinen tutkimus, jossa halutaan selvittää opettajien näkemyksiä ja lisätä ymmärrystä, tutkimuksessa päädyttiin hyödyntämään harkinnanvaraisuutta osallistujien valinnassa.

Osallistujien määrä, edustavuus ja saavutettavuus ovat oleellisia tekijöitä tutkimusjoukkoa muodostettaessa (Cohen ym. 2018, 202). Sopiva näyte tähän tutkimukseen arvioitiin olevan noin 10 osallistujaa. Edustavuuden reunaehtona oli se, että osallistuja toimi tiedonkeruun hetkellä opetustehtävässä peruskoulussa. Osallistujia pyrittiin saavuttamaan jakamalla tutkimushaastattelukutsu mahdollisimman monelle opettajalle. Tutkimuksen osallistujajoukko muodostui lopulta opettajista, jotka vastasivat oma-aloitteisesti haastattelupyyntöön. Kyseessä on vapaaehtoisuuteen perustuva tutkimusjoukko, joka muodostui sellaisista yksilöistä, jotka olivat kiinnostuneita tutkimukseen osallistumisesta. Osallistujat on esitelty alla olevassa taulukossa 1.

TAULUKKO 1. Tutkimuksen osallistujat

	sukupuoli	ikäluokka	tehtävä	opetuskokemus
H1	nainen	40–49-vuotiaat	luokanopettaja	10–20 vuotta
H2	mies	30–39-vuotiaat	luokanopettaja	alle 10 vuotta
H3	nainen	40–49-vuotiaat	luokanopettaja	10–20 vuotta
H4	nainen*	40–49-vuotiaat	luokanopettaja	alle 10 vuotta
H5	nainen	50–59-vuotiaat	erityisluokanopettaja	yli 20 vuotta
H6	mies*	50–59-vuotiaat	aineenopettaja	yli 20 vuotta
H7	mies	40–49-vuotiaat	aineenopettaja	alle 10 vuotta
H8	nainen	50–59-vuotiaat	aineenopettaja	10–20 vuotta
H9	mies	30–39-vuotiaat	erityisopettaja	alle 10 vuotta

*Osallistujat mainitsivat olevansa cissukupuolisia

Tutkimukseen osallistui yhdeksän ($n = 9$) peruskoulun opettajaa, ja heidät identifioitiin käyttämällä kirjainta H (haastateltava) sekä juoksevaa numerointia 1–9. Haastateltavia pyydettiin itse määrittelemään oma sukupuolensa. Haastateltavista viisi määritteli oman sukupuolensa naiseksi (55 %) ja neljä mieheksi (45 %). Kaksi osallistujaa (H4 ja H6) mainitsivat olevansa cissukupuolisia (ks. taulukko 1, merkintä *). Lisäksi H4 kertoi sukupuolestaan seuraavasti: ”Mä en koe, että mä oisin niinkun, öäh tavallaan, jos puhutaan siit sukupuolibinääristä tai -binääreistä, niin mä en silti koe, että mä oisin täysin niinkun siellä missään naisbinäärissä.” Tällaista määritelmää voitaisiin luonnehtia termillä deminainen (ks. Neary & Cross 2018, 2), mutta osallistuja ei itse käyttänyt tätä termiä. Tutkimuksessa päädyttiin käyttämään haasteltavien itse antamia määritelmiä.

Osallistujista kaksi kuului 30–39-vuotiaiden ikäluokkaan, neljä 40–49-vuotiaiden ikäluokkaan ja kolme 50–59-vuotiaiden ikäluokkaan. Tutkimukseen osallistui neljä luokanopettajaa, kolme aineenopettajaa, yksi erityisluokanopettaja ja yksi erityisopettaja. Opetuskokemuksen perusteella opettajat jaettiin kolmeen luokkaan. Neljällä opettajalla oli alle 10 vuoden kokemus, kolmella 10–20 vuoden kokemus ja kahdella yli 20 vuoden kokemus. (ks. taulukko 1.)

6.3 Tiedonkeruumenetelmä

Hirsjärven ja kumppaneiden (2018) mukaan laadulliselle tutkimukselle ominaista on käyttää metodeja, joissa osallistujien näkökulmat ja ääni pääsevät esille. Tämän tutkimuksen tiedonkeruumenetelmäksi valittiin tutkimushaastattelu. Haastattelu on interaktiivinen tapahtuma, jossa osapuolet ja tutkimuksen kohteena oleva ilmiö ovat sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ja jolla on ennalta määritelty tavoite (Puusa 2020a, 103–104). Haastattelussa tutkija ja osallistuja voivat keskustella maailmaa koskevista tulkinnoista omista näkökulmistaan, ja tietoa kerätään monipuolisesti eri aistein, sillä osallistujat ilmaisevat tietoa verbaalisesti puheella sekä nonverbaalisti ilmeillä ja eleillä (Cohen ym. 2018). Puusan (2020a, 107) mukaan ei-kielelliset vihjeet voivat paljastaa sellaisia merkityksiä, jotka eivät muuten tulisi ilmi. Hirsjärven ja Hurme (2015, 35) toteavat, että haastattelu on joustava tiedonkeruumenetelmä, jossa on mahdollisuus muuntaa tai suunnata tiedonhankintaan tilanteen mukaan. Lisäksi tutkija voi tarvittaessa esittää tarkentavia kysymyksiä tai pyytää täsmennyksiä (Puusa 2020a).

Tässä tutkimuksessa hyödynnettiin puolistrukturoitua teemahaastattelua. Puolistrukturoidussa haastattelussa on ennalta määritettyjä tekijöitä, mutta kaikkea ei ole päätetty etukäteen. Teemahaastattelulla puolestaan tarkoitetaan sitä, että haastattelu etenee tiettyjen teemojen mukaan. Haastatteluissa oleellisinta on osallistujien tulkinnat ja kokemukset keskeisistä teemoista, ja merkitykset syntyvät vuorovaikutuksessa. Haastattelun teemat ovat kaikille haastatteluun osallistujille samat, mutta kysymyksillä ei välttämättä ole tarkkaa muotoa tai järjestystä. (Hirsjärvi & Hurme 2015.) Puusan (2020a) mukaan teemojen muodostamista voidaan pitää tutkimuksen yhtenä tärkeimmistä vaiheista. Tutkimuksen kohteena oleva ilmiö jaetaan osa-alueisiin, joiden sisältöä ja merkitystä pyritään selvittämään. Teema on laaja yksikkö, jota käsitellään kussakin haastattelussa vapaamuotoisesti ja tilanteeseen sopivalla tavalla. Se voi sisältää useita näkökulmia, ja sen käsitteleminen saattaa vaatia erilaisten

kysymysten ja tarkennuksien esittämistä. Lisäksi täytyy varmistaa, että haastattelussa käytettävä käsitteistö on selvä kaikille osapuolille.

Haastatteluja varten laadittiin haastattelurunko (ks. liite 3). Taustatietoina kysyttiin sukupuolta, ikäluokkaa, tehtävää ja aiempaa opetuskokemusta. Haastattelurungon muut osat koskivat tutkimuksen varsinaista aihetta. Rungon muodostamisessa hyödynnettiin tutkimusongelmiin perustuvia pääteemoja. Pääteemat olivat sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus, sukupuoli ja seksuaalisuus koulussa sekä koulujen tasa-arvosuunnitelmat. Sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus -pääteema muodostui useammasta teemasta, joita olivat sukupuoli käsitteenä, sukupuolen moninaisuus, sukupuolen merkitys, seksuaalinen suuntautuminen käsitteenä, seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus ja seksuaalisen suuntautumisen merkitys. Sukupuoli ja seksuaalisuus koulussa -pääteeman alaisia teemoja olivat puolestaan opettajan oma sukupuoli, pedagogiset ratkaisut ja fyysiset ratkaisut. Teemojen alle oli koottu esimerkkikysymyksiä tutkijan ja haastattelun tueksi, mutta niitä ei käyty systemaattisesti läpi haastatteluissa. Luettelo toimi haastattelijan muistilistana, ja sitä tarkennettiin kysymyksillä. (vrt. Hirsjärvi & Hurme 2015.)

6.4 Aineiston analyysi

Kvalitatiiviseen tutkimusperinteeseen kuuluu induktiivinen analyysi, jonka tavoitteena on löytää ja esittää yllättäviä seikkoja aineiston yksityiskohtaisen ja monitahoisen tarkastelun seurauksena (Hirsjärvi ym. 2018, 164). Tässä tutkimuksessa aineiston analyysissä hyödynnettiin sisällönanalyysia. Sisällönanalyysi on laadullisen tutkimuksen perusanalyysimenetelmä, joka voidaan toteuttaa aineistolähtöisesti ja teoreettisia lähtökohtia soveltaen (Tuomi & Sarajärvi 2018, 103). Sen pyrkimyksenä on käsitteellisempi ymmärrys tutkittavasta ilmiöstä empiiriseen aineistoon perustuen (Puusa 2020b, 148).

Tässä tutkimuksessa sisällönanalyysi toteutettiin aineistolähtöisesti. Aineiston käsittelyä ennen määriteltiin analyysiyksiköt tutkimuskysymysten perusteella, ja ne olivat sukupuolten moninaisuus, seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus, opettajan asema, pedagogiset ratkaisut, fyysiset ratkaisut sekä yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmat (vrt. Puusa 2020b). Tämän jälkeen haastattelutallenteet katsottiin ja litteroitiin, minkä jälkeen aineistoa luettiin huolellisesti useaan kertaan ja samalla tehtiin havaintoja siitä, millaisiin uusiin kokonaisuuksiin aineiston voisi ryhmitellä (vrt. Juuti & Puusa 2020).

Vaikka kyseessä oli aineistolähtöinen lähestymistapa, täyttää aineistolähtöisyyttä oli mahdotonta saavuttaa, sillä tutkija peilasi aineistoa teoriaan ja kirjallisuuteen jäsennessään ja järjestellessään sitä (vrt. Ruusuvuori ym. 2010). Analyysin edetessä huomattiin esimerkiksi, että opettajat nostivat pedagogisiin ratkaisuihin liittyvissä näkemyksissään esiin sekä formaalin että informaalin kouluun liittyviä näkökulmia, joten analyysissa päädyttiin käyttämään formaalin ja informaalin koulun käsitteitä. Formaalin ja informaalin koulun jako ei ole yksiselitteinen, sillä ne liittyvät kiinteästi toisiinsa ja saattavat esiintyä samassa tilassa rinnakkain (Kiilakoski 2012, 11) ja ne voidaan nähdä toisiaan täydentävinä (Ciczowska-Giedziun 2015, 141). Tästä syystä formaalin ja informaalin koulun tasoja päädyttiin tarkastelemaan yhteisesti.

Laadullisen aineiston käsittelyssä tarvitaan sekä analyysia että synteisiä. Tutkimustehtävän kannalta oleellisia ilmauksia kerättiin analyysiyksiköiden mukaan nimettyihin Excel- taulukoihin edeten ilmausten redusointiin eli pelkistämiseen ja listaamiseen (vrt. Tuomi & Sarajärvi 2018). Tämän jälkeen tehtiin synteesejä eli yhdistettiin samankaltaisia ilmauksia teemoittelemalla (vrt. Puusa 2020b). Teemoittelun tarkoituksena on jaotella aineisto aihepiirien mukaan ja kiinnittää huomiota siihen, mitä kustakin aihepiiristä on sanottu (Tuomi ja Sarajärvi 2018, 105–107). Teemoittelun tuloksena samankaltaiset ilmaukset ryhmiteltiin taulukoihin alateemoiksi, jotka yhdisteltiin edelleen yläteemoiksi. Lopuksi yläteemat koottiin tutkimuksen pääteemojen alle. Pääteemoina toimivat tutkimusongelmien pohjalta muodostetut analyysiyksiköt. (vrt. Tuomi & Sarajärvi 2018.)

Alla olevassa taulukossa 2 on esitetty esimerkki teemoittelusta, kun tarkastelun kohteena oli opettajan rooli. Pääteeman alle muodostui kolme yläteemaa, jotka olivat keinot moninaisuuden huomioimiseksi, opettajan toimintaa ohjaavat tekijät ja opettajan oma sukupuoli. Kukin yläteema muodostettiin yhdistämällä kaksi alateemaa yhdeksi kokonaisuudeksi. Moninaisuuden huomioimisen keinoiksi havaittiin suvaitsevaisen toimintakulttuurin rakentaminen ja epäsopevaan käytökseen puuttuminen. Opettajan toimintaa ohjaavia tekijöitä olivat sisäiset tekijät ja ulkoiset tekijät, ja opettajan oma sukupuoli näyttäytyi puolestaan ulkoisessa olemuksessa sekä vuorovaikutustilanteissa. Alateemat muodostettiin alkuperäisilmausten perusteella tehtyjä pelkistyskäsitteitä yhdistelemällä. Useimmat alateemat muodostuivat useista pelkistetyistä ja alkuperäisistä ilmauksista, mutta alla olevaan taulukkoon 2 on otettu esimerkiksi yksi kustakin alateemasta.

TAULUKKO 2. Esimerkki teemoittelusta

Alkuperäinen ilmaus	Pelkistetty ilmaus	Alateema	Yläteema	Pääteema
"Toivon mukaan kaikki on sellasia, et ne on tyyliin: 'antaa kaikkien kukkien kukkia vaan' ja jonkinlainen sellanen hyväksyvä meininki ja hyväksyvä katse, et tuntuu, et se on ok." (H6)	Opettaja hyväksyy oppilaat sellaisenaan.	Suvaitsevaisen toimintakulttuurin rakentaminen	Keinot moninaisuuden huomioimiseksi	Opettajan rooli
"Ööö niin se on tosi tärkeätä, että opettaja tosi, tosi lujalla kädellä puuttuis ja nimenomaan nimeäis sen [kiusaamisen]" (H4)	Opettajalla on vastuu puuttua loukkaavaan käytökseen.	Epäsopivaan käytökseen puuttuminen		
"Tietysti sellainen opettajan sensitiivisyys, et niinkun jos huomaa, että tai voidaan nyt lähes olettaa, et tommoses peruskoululuokassa, missä on 20 oppilasta, niin siellä ei välttämättä kaikki ole ihan sen perinteisen tyttö-poika, heteroseksuaalisuuden keskiössä, vaan sinne mahtuu hyvin monenlaista." (H2)	Opettajan tulee tarkastella omaa ajatteluaan ja oletuksiaan.	Sisäiset tekijät	Opettajan toimintaa ohjaavat tekijät	
"Mut toisaalta meitä määrää lait ja asetukset, joiden mukaan täytyy toimia." (H9)	Opettajan toimintaa ohjaa lait ja asetukset.	Ulkoiset tekijät		
"Joo, kyllähän se sitten on tietysti varmasti on, riippuu meistä, että toiset ehkä pukeutumisellaan haluaa sitä tuoda esille tai, tai tota *miettii* jotenki sillä omalla olemisellaan, mut sitte taas mun mielestä pitää myös sallia, että koulussa ollaan niinku persoonina ja saa pukeutua niinku haluaa." (H1)	Sukupuoli ilmenee opettajan pukeutumisesta.	Ulkoinen olemus	Opettajan oma sukupuoli	
"Osa oppilasta esimerkiksi vaan jotenkin kategorisesti ei tuu esimerkiksi toimeen naisopettajan kanssa tai, tai miesopettajan kanssa." (H7)	Sukupuoli ilmenee henkilökemioissa.	Vuorovaikutus-tilanteet		

Koski (2020) luonnehtii kvalitatiivisen aineiston käsittelyä dialogiseksi tematisoinniksi, jossa keskeistä on kerätyn aineiston, teoreettisen ja metodologisen ajattelun, aiemman tutkimuksen, kontekstisidonnaisen tiedon sekä tutkijan oman ymmärryksen vuoropuhelu analyysissa ja lopulta myös johtopäätöksissä. Tämän tutkimuksen tutkimustehtävän rajauksessa hyödynnettiin teoreettisia käsitteitä. Lisäksi teoreettisia käsitteitä tarvittiin aineiston ymmärtämisessä ja analysoinnissa. Analyysi toteutettiin kuitenkin aineistolähtöisesti, minkä vuoksi teoreettista ajattelua tuli täydentää tutkimusprosessin edetessä. Päätelmissä ja pohdinnoissa pyrittiin peilaamaan kerätystä aineistosta nousseita merkityksiä teoriaan ja aiempaan tutkimukseen konteksti ja tutkijan rooli huomioiden.

6.5 Menetelmän eettisyydestä ja luotettavuudesta

Tutkimuksessa on lukuisia vaiheita, joissa tutkijan täytyy tehdä päätöksiä (Eskola & Suoranta 1998, 39). Näitä päätöksiä tulee tarkastella eettisyyden näkökulmasta, sillä ne ovat keskeisesti yhteydessä tutkimuksen uskottavuuteen ja laatuun. Esimerkiksi tutkimusaiheen valinta on jo itsessään eettistä pohdintaa vaativa päätös. (Tuomi & Sarajärvi 2018.) Tämän tutkimuksen aihetta voisi luonnehtia esimerkiksi herkäksi, haastavaksi ja jopa arkaluontoiseksi. Lisäksi on mahdollista, että aihe koskettaa osallistujaa henkilökohtaisella tasolla. Tästä syystä sen lähestymisessä tulee olla tarkka ja sensitiivinen.

Kasvatustieteellisessä tutkimuksessa tarkastelun kohteena ovat usein ihmiset, joten tutkimuksen eettisyys ei ole yhdentekevää. Kaikessa tutkimuksessa tulee noudattaa yleisiä eettisiä periaatteita, joihin kuuluu ihmisarvon ja itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen sekä ihmiseen, yhteisöön tai muuhun tutkimuskohteeseen kohdistuvien riskien, vahinkojen ja haittojen välttäminen (Kohonen, Kuula-Luumi & Spoof 2019, 7). Eskola ja Suoranta (1998) korostavat, että osallistujille tulee kertoa riittävästi ja asiallisesti tutkimuksen tarkoituksesta ja vapaaehtoisuudesta. Tiedonkeruussa tulee erityisesti pohtia, mitkä tiedot ovat tutkimuksen kannalta välttämättömiä kerätä. Tutkimuksen aineistoa on käsiteltävä luottamuksellisesti ja tutkijan on huolehdittava osallistujien anonymiteetista. Tutkimuksen raportoinnissa on huolehdittava siitä, että osallistujia ei pystytä millään tavalla tunnistamaan.

Lisäksi hyvän tieteellisen käytännön lähtökohtiin kuuluu tiedeyhteisön tunnustamien toimintatapojen noudattaminen. Yleisiä toimintatapoja ovat rehellisyys, huolellisuus ja tarkkuus tutkimustyössä sekä tulosten tallentamisessa, esittämisessä ja arvioinnissa. Lisäksi tutkimuksen tiedonkeruu toteutetaan eettisesti kestävästi, ja tutkimuksessa pyritään avoimuuteen ja vastuullisuuteen. Tiedettä ja toisia tutkijoita kunnioitetaan viittaamalla

julkaisuihin asiaankuuluvalla tavalla. Tutkimusprosessi etenee suunnittelusta toteutukseen ja raportointiin tieteelliselle tiedolle edellyttämällä tavalla. (Varantola, Launis, Helin, Spoof & Jäppinen 2012, 6.)

Yhtenä hyvän tutkimuksen kriteerinä voidaan pitää tutkijan sitoutumista eettisiin periaatteisiin koko tutkimusprosessin ajan (Tuomi & Sarajärvi 2018, 150). Tämän tutkimuksen toteutuksessa on pyritty seuraamaan tarkasti tutkimuseettisiä ohjeita kaikissa tutkimuksen vaiheissa. Tutkimukseen osallistuminen oli täysin vapaaehtoista. Sosiaalisen median alustan kautta kutsun saaneet ilmoittivat osallistumishalukkuudestaan sähköisen Forms-lomakkeen välityksellä. Lomakkeessa kysyttiin osallistujan sähköposti haastatteluajankohdan sopimista varten. Muita henkilötietoja ei kerätty. Lomakkeen lopussa osallistujat hyväksyivät lomakkeen tietojen säilyttämisen tutkimusprosessin ajan.

Osallistujia tiedotettiin tutkimuksen tarkoituksesta niin haastattelukutsussa kuin haastattelun alussa asiallisesti ja riittävästi. Haastattelutilanteessa osallistujille annettiin vapaus vastata täysin haluamallaan tavalla ja johdattelemista vältettiin. Haastattelut toteutettiin tietoturvallista verkkokokoustyökalua käyttämällä, ja tallenteet säilytettiin siten, että niihin ei ollut ulkopuolisilla pääsyä. Aineistoa käsiteltiin huolellisesti ja luottamuksellisesti, ja aineistosta poistettiin tunnistetiedot anonymiteetin takaamiseksi. Tutkimuksen edetessä raportointivaiheeseen kiinnitettiin huomiota rehellisyyteen, tarkkuuteen, yksityiskohtaisuuteen ja avoimuuteen. Lisäksi tutkimuksessa on viitattu lähteinä käytettyihin teoksiin asiaan kuuluvalla tavalla.

Tutkimuksen luotettavuutta pohdittaessa on aiheellista tarkastella tutkimuksen osallistujajoukkoa. Laadulliselle tutkimukselle on ominaista hyödyntää tutkimusjoukon vallinnassa harkinnanvaraisuutta (ks. Hirsjärvi ym. 2018). Tähän tutkimukseen osallistuneet opettajat vastasivat vapaaehtoisesti haastattelukutsuun, joka oli osoitettu sosiaalisen median alustan tai rehtorien välittämän viestin avulla peruskoulun opettajille. Jokaisella opettajalla on ollut jonkinlainen suhde tarkastelun kohteena olevaan aiheeseen, mutta on mahdollista, että tutkimukseen on hakeutunut esimerkiksi joukko sellaisia opettajia, jotka kokevat aiheen tärkeäksi itselleen ja ovat perehtyneet siihen.

Haastattelun metodisena etuna voidaan pitää harkinnanvaraista ja tarkoituksenmukaista tutkimusjoukkoa, jolloin tutkimukseen voidaan valita osallistujiksi sellaisia, joilla on kokemusta tutkittavasta asiasta (Puusa 2020a). Lisäksi haastattelu on tiedonkeruumenetelmänä ainutlaatuinen, sillä tutkija on siinä suorassa kielellisessä

vuorovaikutuksessa osallistujan kanssa ja tilanteessa voidaan edetä joustavasti vastaajan ehdoilla. Osallistujalla on haastattelutilanteessa mahdollisuus ilmaista itseään vapaasti, kokonaisvaltaisesti ja aktiivisesti luoden tutkimuksen kannalta oleellisia merkityksiä myös laajemmassa kontekstissa esimerkiksi ilmeiden ja eleiden avulla. (Hirsjärvi ym. 2018.) Näin ollen voidaan olettaa, että tutkimukseen osallistuneet ovat saaneet ilmaista itseään vapaamuotoisesti, jolloin tutkimusaineisto perustuu vastaajien autenttisiin kokemuksiin ja näkemyksiin.

Haastattelu ei kuitenkaan ole tiedonkeruumenetelmänä täysin ongelmaton. Erilaisten käsitysten, merkitysten ja uskomusten tutkiminen on itsessään haastavaa, sillä osallistujien näkemykset ovat aina rekonstruoituja. Tutkija voi omalla toiminnallaan aiheuttaa vääristymiä tuloksiin esimerkiksi johdattelemalla keskustelua tiettyyn suuntaan. Haastattelussa on myös aina mahdollisuus väärinymmärryksille. Tutkija saattaa käyttää epäselviä kysymyksiä, abstrakteja käsitteitä tai kapulakieltä. Toisaalta tutkija saattaa myös tulkita haastateltavan vastauksia eri tavalla kuin tämä oli tarkoittanut. (Puusa 2020a.) Haastatteluissa pyrittiin esittämään avoimia kysymyksiä välttämällä johdattelua. Tutkija on saattanut tiedostamattaan suunnata tarkastelun tiettyihin asioihin jättäen jotakin oleellista vaille huomiota ja siten johdatella tutkimusta tiettyyn suuntaan. Lisäksi on mahdollista, että haastattelutilanteissa on esiintynyt väärinkäsityksiä, jotka saattavat heijastua tutkimuksen tuloksiin.

Tutkijalla on tietty asema vuorovaikutteisessa keskustelussa, ja analyysi on lopulta tutkijan omaa puhetta aiheesta. Tutkija ei pysty välittämään osallistujien ajatuksia sellaisenaan, vaan ne välittyvät lopulta tutkijan tekemien päätelmien kautta. Päätelmien tekemiseen vaikuttaa verbaalisen sisällön lisäksi myös tutkijan tekemät havainnot osallistujan käytöksestä haastattelutilanteesta. Näin ollen haastattelut eivät kuvaa täysin autenttisesti tutkimuskohdetta. (Puusa 2020a.) Yhtenä haastattelututkimuksen laatukriteerinä voidaan pitää tutkijan reflektiivisyyttä eli kykyä tarkastella, miten tutkijan tekemät tulkinnat ja valinnat ovat muokanneet tutkimustuloksia (Koivunen & Ylöstalo 2017, 240). Reflektiivisyydellä pyritään kontekstitietoiseen, eettisesti kestävään ja sosiaaliselle todellisuudelle sensitiiviseen tutkimukseen (Högbacka & Aaltonen 2015, 13).

Tutkija on myös ihminen, jolla on sukupuoli. Tutkija esiintyy siten esimerkiksi haastattelutilanteessa sukupuolensa välittämänä. Toisen kuuleminen ja tulkitseminen tapahtuu sukupuolittuneessa kehyksessä usein sitä edes tiedostamatta. (Tainio 2015.) Haastattelutilanne on vuorovaikutustilanteena ruumiillinen kohtaaminen, jossa tulkintoja tehdään osin ruumiisiin

liittyvien merkitysten avulla. Esimerkiksi sukupuoli, ikä ja yhteiskuntaluokka kytkeytyvät ruumiillisuuteen ja heijastuvat aina jossain määrin tutkimukseen. (Koivunen & Ylöstalo 2017.) Tässä tutkimuksessa tutkijana toimi nuorehko nainen. Haastattelutilanteissa sillä on ollut merkitystä paitsi osallistujien kuulemiseen ja tulkintojen tekemiseen mutta myös siihen, miten osallistujat ovat tulkinneet tutkijan puhetta.

Haastatteluaineistoa analysoitaessa on aina huomioitava konteksti- ja tilannesidonnaisuus. Päätelmien tekeminen vaatii tutkijalta kykyä tarkastella vastauksia suhteessa ympäröivään kulttuuriin ja siihen liittyviin merkityksiin. (Hirsjärvi ym. 2018.) Osallistujajoukossa on eri-ikäisiä opettajia, joten opettajien omilla elämänpoluilla on myös merkitystä heidän kokemuksiinsa ja edelleen näkemyksiin maailmasta. Lisäksi ihmisillä on taipumus antaa sosiaalisesti hyväksyttyjä vastauksia, mikä pitää huomioida tuloksia tarkasteltaessa ja johtopäätöksiä tehtäessä (Puusa 2020a, 108). Tämän tutkimuksen aiheita voidaan luonnehtia sensitiiviseksi, joten on mahdollista, että osallistujat ovat rajoittaneet jollain tapaa vastauksiaan.

Haastattelut toteutettiin kokonaan etänä vallitsevan epidemiatilanteen sekä logististen seikkojen takia. Joissakin haastatteluissa ilmeni teknisiä haasteita, jotka keskeyttivät kuvan tai ääneen toiston hetkellisesti. Lisäksi litteroinnin yhteydessä havaittiin joitakin epäselviä kohtia etenkin ääniraidoissa. Nämä tekniset haasteet ovat saattaneet vaikuttaa paitsi haastattelutilanteeseen mutta myös analysointivaiheeseen ja edelleen tuloksiin. Tekniset haasteet olivat kuitenkin verrattain vähäisiä, joten niiden merkitys tutkimuksen tulosten kannalta jäänee vähäiseksi.

Tarkkuus on oleellinen kvalitatiivisen tutkimuksen luotettavuutta parantava tekijä, ja sen rooli korostuu kaikissa tutkimusprosessin vaiheissa. Aineiston analyysin kannalta keskeistä on kuvata mahdollisimman tarkasti ja yksityiskohtaisesti prosessin vaiheet ja eteneminen sekä perusteet, joilla erilaisiin valintoihin on päädytty. Tulosten esittelyssä noudatetaan samoja periaatteita, sillä perusteet erilaisten tulkintojen tekemiselle on esitettävä täsmällisesti ja selkeästi. Tulkintojen perusteena käytetään usein aineistosta poimittuja autenttisia otteita. (Hirsjärvi ym. 2018.) Tässä tutkimuksessa on pyritty kiinnittämään huomiota tarkkuuteen menetelmien osalta kuvaamalla aineiston analysoinnin vaiheet huolellisesti ja yksityiskohtaisesti.

7 Tulokset

Tässä luvussa käsitellään tutkimuksen tuloksia. Tulosten tarkastelussa edetään tutkimuskysymysten avulla aloittaen opettajien näkemyksistä sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuudesta sekä sukupuoleen ja seksuaaliseen suuntautumiseen liitetyistä merkityksistä. Tämän jälkeen siirrytään tarkastelemaan opettajien näkemyksiä moninaisuuden kohtaamisesta koulukontekstissa. Tarkastelun kohteena on opettajan rooli sekä formaalin, informaalin ja fyysisen koulun tasot. Lopuksi käsitellään yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmiin liittyviä näkemyksiä.

7.1 Opettajien näkemyksiä moninaisuudesta

Opettajia pyydettiin pohtimaan henkilökohtaisen elämän tapahtumia, joissa on kohdannut moninaisuutta. Lisäksi opettajilta kysyttiin, ovatko kohtaamiset vaikuttaneet jollain tapaa heidän näkemyksiinsä sukupuolesta tai seksuaalisesta suuntautumisesta. Kaikki opettajat kertoivat kohdanneensa moninaisuutta joko lähipiirissään tai ympäröivässä kulttuurissa.

No varmasti niinku lähipiirissä olevia niinku kokemuksia siitä, että että on vaikka naispari tai tyttöpari tai, tai että sitten voi olla niinku miespari. (H1)

Mä tunnen esimerkiksi ihmisen tai ihmisiä, jotka ovat korjanneet sukupuolensa. (H8)

Kyl mä hiukan, hiukan oon seurannut tätä niinkun 2000-luvun puolella käytyä keskustelua sukupuolten moninaisuudesta. Krhm, se on niinkun jossain määrin hämmentävää, ja sit toisaalta se on myöskin ymmärrettävää ja avartavaa, et silloin ku on ensimmäisiä keskusteluja nähnyt tämmösistä niinkun vaikkapa lapsista, jotka kokee olevansa väärän sukupuolen kehossa, niin se on ollu aika traagistakin kuulla sellasista, ja sit niitä tietenkin moni aikuinenkin kokee samalla tavalla. - - TV:sta on tullu nähtyä joskus jotain mielenkiintosisia dokumentteja ja tämmösii kyllä. (H5)

Yksi opettaja kertoi lisäksi omakohtaisesta kokemuksestaan:

Mä jossain vaiheessa niinkun tajusin, että, että mä en mieltäny lapsena itteeni niinkun tytöks enkä pojaks. Tai niinkun mä en mieltäny itteeni tytöks, vaan mä en mieltänyt itteeni niinkun ollenkaan. Ja se, mä tajusin sen, oon tajunnut sen vasta niinkun paljon myöhemmin, ja vaikka et, vaikka mul on ihan ok niinkun olla nainen, niin sit mä niinkun ym-, tajusin sen, et se voikin oikeesti olla se, ihan vaan se, että mihin mä oon kasvanu tai mihin mut on kasvatettu, ja että, plus sitten yhteiskunnan paineet ja yhteiskunnan tuomat kaikki sellaset odotukset. (H4)

Vaikka kaikki opettajista tunnistivat kohdanneensa moninaisuutta omassa elämässään tai ympäristössään, vastauksissa oli joitakin viitteitä välinpitämättömyydestä, joka liittyi

ajatukseen siitä, ettei aihe varsinaisesti kosketa itseä: ”Nyt on tietysti avioliittolakiin liittyvä keskustelu ja muuta, mut mä itse en kuulu kirkkoon, niin mua ei kiinnosta se koko keskustelu ollenkaan.” (H5) Opettajien vastauksissa ilmeni myös aiheeseen liittyvää epävarmuutta, ja aiheesta puhuminen koettiin haastavaksi.

Nyt mä koko ajan puhun tytöistä ja pojista, argh *pitelee päätään*. Tulee ihan hiki. Mitä mun pitäis sanoo? (H6)

Emmä tiedä, mun mielestä tota jotenkin niin tosi... No, niin. Ehkä aika sellanen haastava aihekin, ja tästä voi olla hyvin montaa eri mieltä. (H1)

Opettajilla tuntui olevan tarve antaa sosiaalisesti hyväksyttäviä ja poliittisesti korrekteja vastauksia. Se kävi ilmi sekä suoraan vastauksista että epäsuorasti opettajien tavoista viitata esimerkiksi yleisenä ja suosittuna pidettävään mielipiteeseen.

Noh, kai se sit on, kai se sit on pe-perinteikästä sitten sanoo, että setämiehet siellä päättää, vaik meillä onkin nyt naishallitus - -. (H6)

No, jälleen on vastattava näin, että perinteisesti sillä varmaan ajatellaan sitä, että öö suuntautuuko seksuaalinen mielenkiinto naiseen tai mieheen sukupuolena, mutta jälleen se on osottautunut hyvin kapeeks tavaks ajatella siitä. Mut että tämmöses niinkun yleisen tason keskustelus, siitä edelleen ajatellaan niin. (H7)

No, siis *mieltii* mä yritän olla kauheen poliittisesti korrekki *pitelee kasvojaan*. Kun mä en siis, kun tää terminologia on nykyään semmosta, että tota. (H8)

Terminologian haaste tuli vastaan useissa vastauksissa, kun opettajia pyydettiin määrittelemään sukupuolta tai seksuaalista suuntautumista. Määrittelyn haastavuus saattaa liittyä juuri pyrkimykseen antaa sosiaalisesti hyväksyttäviä vastauksia, mutta sukupuoli ja seksuaalisuus ovat kompleksisia käsitteitä monine ulottuvuuksineen.

7.1.1 Sukupuolten moninaisuus

Sukupuolten moninaisuutta koskevat näkemykset liittyivät sukupuolen määritelmään, ulottuvuuksiin ja luonteeseen sekä sukupuolen pysyvyyteen. Opettajien vastauksissa ilmeni perinteisinä pidettyjä, dikotomiaa ja biologiaa korostavia näkemyksiä. Ne kävivät ilmi suoraviivaisesti sukupuolen määritelmistä ja muun puheen ohessa kahtiajakoon viittaavia sanoja käyttämällä.

No, kai se liittyy ehkä lisääntymiskykyyn ja tämmösiin, et luonnossa on, on tota niin ainakin nisäkkäillä tapana niin tota miespuolinen ja naispuolinen, joiden tarkoitus on lisääntyä keskenään. Niin ehkä tuo on myöskin ihmisillä. (H5)

Seiskalla ne vetää sellasen hajuraon siihen väliin, et me ei voida, me ei voida niinkun keskenämme tytöt ja pojat. Kummatkin on silleen: "Yäk!" (H6)

Useimmissa opettajien määritelmissä lähdettiin kahtiajaosta, mutta vastauksissa kävi ilmi sukupuolten moninaisuuden ja moniulotteisuuden tunnistavia näkökulmia. Moninaisuuteen ja moniulotteisuuteen liittyi ajatuksia sosiaalisen sukupuolen eli sukupuoli-identiteetin merkityksestä biologisen sukupuolen rinnalla. Lisäksi sukupuoleen liitettiin kulttuurisia ja kontekstisidonnaisia merkityksiä.

Mä aattelen, että se on biologinen, kulttuurinen kokonaisuus *miettii*, joka liittyy ihmiseen niin fyysisenä kuin psyykkisenä kokonaisuutena. - - [Sukupuoli-identiteetti tarkoittaa] perinteisesti sitä, että identifioituuko mieheksi tai naiseksi. Ja nykyään siinä on sitten rinnalla muitakin mahdollisuuksia. Kyl se *miettii* niin liittyy niinkun laajemmin siihen identiteettitematiikkaan. Miksi ja millaiseksi itsensä kokee? - - Niiden perinteisten käsitysten lisäksi puhutaan muunsukupuolisuudesta. Ihmisiä, jotka ei, ei identifioitu selvästi mieheks tai naiseks, vaan joksikin muuksi. Haluu määritellä sen itse tai jättää määrittelemättä. (H7)

Sukupuoleks voi sanoo niinkun, voi mainita niinkun vaikkapa fyysisiä ominaisuuksia, et just, et jos on vaikka intersukupuolinen, niin sitten se saattaa olla tosi niinkun epämääräinenkin se, se niinkun ööö fyysinen, fyysisen sukupuolen ilmentäminen. - - Sukupuoli-identiteetti on niinkun mulle sitä, että ööö, et niinkun enemmänkin sitä, et tavallaan miten mä performe, niinkun *heiluttaa käsiään hakiessaan termiä suomeksi*. Miten se sanotaan? Siis miten mä niinkun esitän niinkun vaikka naiseutta? Miten, miten mä niinkun esitän sitä ja miten mä niinkun miellän, miten mä miellän niinkun oman sukupuoli-identiteettini niinkun siinä kontekstissa, mis mä elän? (H4)

Kyl mun mielestä alakoulun maailmassa sillä [sukupuolella] tarkotetaan vielä toistaseks tyttöjä ja poikia, mut muuten, niin sit se on aika paljon moninaisempi käsite kyllä että, et riippuu, mä sanoisin, että mulla se riippuu ihan siitä kontekstista, et mis-, mitä eletään ja missä sitä käytetään, et sillä on aikapaljon väliä. (H9)

Yhden opettajan mukaan sukupuoli perustuu vain yksilön itse itselleen tekemään määritelmään: ”Mun mielestä sukupuolella tarkoitetaan sitä, miten kukin ihminen sen määrittelee itselleen.” (H8) Hän ei lähtenyt erittelemään ulottuvuuksia, eikä ottanut kantaa siihen, perustuuko määritelmä esimerkiksi yksilön biologisiin ominaisuuksiin tai henkilökohtaisiin kokemuksiin.

Opettajien vastauksissa nousi esiin ajatus siitä, että sukupuolen yksiselitteinen ja tyhjentävä määritteleminen on haastavaa, sillä sukupuoleen liittyy useita eri ulottuvuuksia: ”- - vähän niinkun semmonen laajentuva universumi enemmänkin.” (H4) Sukupuolen määritteleminen koettiin haastavaksi myös alati muuttuvan luonteen takia: ”No, toi on tosi vaikee kysymys, et

tälleen kulttuurisesti se [sukupuolen määritelmä] on muuttunut, ja se muuttuu jatkuvasti.”

(H7) Lisäksi opettajat tarkastelivat kriittisesti ylipäätään sukupuolen määrittelemistä.

Ongelmalliseksi koettiin määritelmien ahtaus ja niistä edelleen seuraavat kokemukset siitä, että on jotenkin virheellinen tai epäsopiva.

Mut sit loppujen lopuks mä niinkun aina mietin sit sitä, että kuka sen määrittelee, että kuka on tyttö ja kuka on poika, ja mikä sen niinkun, että, että onkse kenen meidän niinkun se määritelmä. - - Että miks pitää tuntee olevansa vääränlainen, jos on kuitenkin niinkun ihan oma ittensä. (H1)

Ulkopuolisten ei pitäis lähteä kattoon niinkun, et onks tää nyt tyttö vai poika vai mikä tää on. Öö ja, tai kattoo varsinkaan, et jos se ei nyt johonkin sovi, niin pitäiskö nyt jotain. Ei pitäis rukata yhtään mitään. (H3)

Opettajien vastauksissa tuli esille vaihtelevasti eri sukupuolia. Yhteistä oli näkemys kirjon laajuudesta. Osa opettajista nimesi useita sukupuolia, kun taas osa opettajista ei lähtenyt määrittelemään sukupuolia tarkemmin, sillä kokivat sen vaikeaksi juuri laajuuden vuoksi.

Siis mulle on tuttuja käsitteet cis-hetero, ööö, ja sitten - - puhutaan mmm, tää on justiin transsukupuolisuudesta, transmiehiä, transnaisia. Ööö, ja sitten taas muunsukupuoliset, ja mietin, että, onko joku halunnut myös niinkun, tai siis että onko niinku myös kokemuksia sukupuolettomuudesta. (H3)

Tuntuu välillä, että ei ihan ei aina pysy mukana, ja kun ei kauheesti seuraa, ja sit tota noin niin, ja tota noin niin niit on niin, niit on niin monta. (H6)

Sukupuolten moninaisuutta pohdittiin myös sukupuolen pysyvyyden näkökulmasta.

Opettajien näkemykset liittyivät pitkälti biologisen sukupuolen korjaamisen ja sukupuoli-identiteetin muutoksen mahdollisuuksiin.

Mä oon sitä mieltä, että voi syntyä tavallaan tai kokea, että on niinkun väärän sukupuolinen niinku se, että se elimistö ei ookaan sellanen, tai se kroppa niinku, mitä niinku ajatuksiltaan. Ihan yhtä lailla, kun joltain voi puuttua sormi tai voi puuttua korva tai sydämessä voi olla joku vika, niin, niin sillain niinkun, että sitten, että on hienoa, että on korjattavissa niitä asioita. (H1)

No mä ajattelen niin, että ihminen on kuitenkin olento, joka kasvaa ja kehittyy läpi koko elämänsä ja samalla tavalla, ku se kokemus siitä omasta seksuaalisuudesta, niin myös siitä omasta sukupuolesta voi kehittyä toisella hieman myöhemmin, et, et se ei niinku sillä tavalla oo pysyvää. Jos niinkun lapsena vaikka todetaan pojaksi, niin ei se tarkoita kuitenkaan sitä, että sä kokisit itsesi pojaksi niinkun läpi koko elämäsi. (H2)

Eii kai, niinkun ei sen [sukupuolen] mun mielestä tarvi olla [pysyvä], varmasti voi olla, mutta tota ei kai sen missään nimes pidä olla. Tai et ei, en mä tiedä, mikä sitä pakottais olemaan. (H9)

Pysyvyyspohdinnoissa oli havaittavissa epävarmuutta tai varovaisuutta. Muutos nähtiin mahdollisena, mutta näkemykset esitettiin pienellä varauksella.

7.1.2 Sukupuolen merkitys

Opettajat tunnistivat sukupuolen merkityksen niin yksilön elämässä kuin yhteiskunnassa. Näkemykset sukupuolen yksilöllisestä merkityksestä olivat vaihtelevia. Toiset ajattelivat merkityksen riippuvan yksilöstä, kun taas toiset kokivat sukupuolen merkityksen jopa hallitsevana.

Se riippuu varmaan niin paljon yksilöstä et, et miten se niinkun, miten vahvasti sen kokee tai missä määrin sen kokee määrittävän sitä omaa toimintaa, omaa elämää ja missä asioissa. (H2)

Se [sukupuolen merkitys yksilölle] on tosi tärkeä. Se on todella tärkeä. Se on niinkun, se on ihan niinkun fundamentaalinen, voisin sanoo, et ihminen, et se on vähän niinkun kaiken tai niinkun tavallaan kaiken perusta. Se liittyy vaikka mihin, että mihin se, mihin sä sit ittes yhteiskunnassa asetat. Mikä mä oon? Mihin ryhmään mä kuulun? Tosi tärkeä. (H6)

Sukupuolen nähtiin olevan yhteydessä merkityksellisyyden, hyväksytyksi tulemisen ja samaistumisen tunteiden kokemisessa. Ne koettiin tärkeiksi asioiksi yksilölle, jotta voi olla juuri sellainen kuin on.

Jos on sit tosi helppoo olla vaikka, että sut on määritelty naiseks ja sä miellät itsesi myös naiseks, niin sitten voi olla tosi helppookin tai ei helppoo. Eihän naisena oleminen oo helppoo *huvittuneena*, mutta siis että voi olla paljon, ihan niinkun silleen tuntuu hyvältä niinkun, että on se identiteetti tai että sitten tulee vaik sellasii yhteisiä kokemuksia muiden, muiden vaikka naisten tai miesten kanssa, ja on sellasii niinkun mahdollisuuksia niinkun ilmaista itteään sillä tavalla, millä haluaa tai mikä on itselle sopivaa. (H4)

Vastaavasti kokemus hyväksytyksi tulemisen puutteesta nähtiin ongelmallisena yksilön kannalta. Sen ajateltiin vaikuttavan yksilöön psyykkisesti sekä aiheuttaa konkreettisia ongelmia esimerkiksi perheen tai ympäristön kanssa.

On se [sukupuolen merkitys yksilölle] erittäin suuri ja varmaan nimenomaan semmonen, että jos kokee, ettei tuu hyväksytyks sen kautta, niin ymmärrän, et se on ihmiselle ongelmallista. (H7)

Mä pystyisin katsomaan, et se voi vaikuttaa tosi negatiivisesti sellasiin ihmisiin öäh, jotka ei sopeudu siihen niinkun tavallaan laatikkoon, mihin, mihin, mihin se ihminen on niinkun tavallaan yhteiskunnan toimesta tai siis ympäröivän, ympäröivien ihmisten ja instituutioiden toimesta ja kaikkien ja kaiken ympärillä olevan toimesta niinkun tungettu, et semmisiin ihmisiin se voi vaikuttaa tosi

negatiivisesti sellanen, ja ympäristön... Se myöskään, ettei niinkun ympäristössä hyväksyttyä sellasta erilaisuutta, niin, niin se just et, sehän voi aiheuttaa vaikka niinkun dysforiaa, ja se voi aiheuttaa iso, valtavia mielenterveysongelmia ja traumoja, ja se voi aiheuttaa sitä, että, että ei tuu enää toimeen vanhempien kanssa, ja se voi aiheuttaa sitä, että potkitaan ulos kotoa ja sehän voi niinkun aiheuttaa ihan tai vaikuttaa tosi huonol taval ihan nuorenki ihmisen elämään. Ja sitten sekin, että joutuu tavallaan naamioitumaan, jos ei sit näytä, ei tavallaan oo ulos kaapista, jos pystyy, siis kun ei kaikki pysty olemaan ulos kaapista, eikun sisällä kaapissa, kun ne vaan on niin näkyvästi jotain muuta, erilaisia, niin sitte ööö semmonen niinkun naamioituminen tavallaan, ni on myös tosi raskasta varmasti tosi monelle ihmiselle, eli pitää niinkun tavallaan esittää olevansa jotain, mitä ei ole. (H4)

Sukupuolen ajateltiin olevan merkityksellinen tekijä perheasioissa. Yksi luokanopettaja nosti esiin vanhemmuuden, ja erityisluokanopettaja puolestaan pohti sukupuolen merkitystä omassa kasvatusotteessaan.

Yksilön elämässä ehkä niinku sellaset ööm vanhemmuuteen, isyyteen ja äitiyteen liittyvät asiat nousee mieleen. (H2)

Ja sitten tota esimerkiks, kun mun ensimmäinen lapsi on poika, niin, niin toinen on sitten tyttö, niin mulle oli tosi tärkeä ensinnäkin hankkia sille [pojalle] kaikenlaisia leluja, et kun se oli vielä ihan vauva, eikä osannut varmaan kontatakaan, niin mä ostin näin ison *näyttää käsillä* nukan sille myöskin, mut myöskin sit muitakin leluja niinkun laidasta laitaan, että sit se oli vaan hauska seurata, että millä se rupee sit touhuamaan. (H5)

Kasvatusotteen lisäksi erityisluokanopettaja toi esille vastauksissaan omaa elämäntyyliään ja arvojaan: ”Mä oon aika lailla feministi ajattelultani varmasti, mutta en mä toivotta sitä missään, mutta mä elän elämäni siihen tyyliin. - - Mä olen Plan-kummi yhdelle tytölle, ja halusin siis ehdottomasti nimenomaan tytölle.” (H5)

Yhteiskunnallisella tasolla sukupuoli koettiin merkitykselliseksi etenkin yhteiskunnassa vallitsevien normien näkökulmasta. Odotukset ja arvot koettiin haasteellisiksi yksilön kannalta, sillä ne vaikuttavat siihen, miten yksilöön suhtaudutaan ja mitä hänen ajatellaan toimivan yhteiskunnassa.

Hirveen hyvä, että tuodaan esille sitä, että, että sä ööm, että sä voit niinkun voit olla jotain, jotain muuta ku mitä yhteiskunta olettaa sun olevan silleen katsotaan naamasta ja: "aah, nainen, aah, mies." - - Mä jotenkin niinkun, jotenkin ajattelen, että tosi paljon voitais päästä eteenpäin ihan vaan sillä, että tavallaan ne niinkun odotukset ja ajatukset siitä, mitä mieheys ja naiseus tarkoittaa, tai mitä niinkun, tai mitä, mitä sukupuoli yleensä tarkoittaa, et mitä kaikkee siihen niinkun lyödään, niin, niin mä jotenkin ajattelen, et se jotenkin, et se voi helpottaa paljon. (H3)

Niinkun siis lapsen syntymässä siihen niinkun fyysisiin ominaisuuksiin heti liitetään jotain tiettyjä arvoja ja oletuksia ja odotuksia. Sitten kun se lapsi kasvaa, niin eihän se sit tarkota ollenkaan sitä, että siitä sitte, tai että se lapsi kasvais just täsmälleen sellaseks, tai että se ees kokis olevansa vaikka nainen, jos se on määritelty naiseks. (H4)

Liian kapeat muotit ja kaksijakoinen sukupuolikäsitys koettiin problemaattisiksi yksilön kannalta, ja muottien ajateltiin vievän tilaa moninaisuudelta.

7.1.3 Seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus

Seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuteen liittyvissä näkemyksissä keskeisimpinä teemoina esiin nousivat seksuaalisen suuntautumisen määritelmä, siihen liittyvä terminologia sekä seksuaalisen suuntautumisen luonne. Opettajien vastauksissa seksuaalinen suuntautuminen liitettiin yksilön romanttisten tunteiden ja seksuaalisen kiinnostusten kohteisiin. Se voi opettajien mukaan kohdistua johonkin sukupuoleen, sukupuoliin tai yleisesti ihmiseen. Lisäksi tunnistettiin mahdollisuus sille, ettei ihminen välttämättä tunne romanttista tai seksuaalista kiinnostusta ollenkaan.

Minkälaiseen ja minkä tyyppiseen henkilöön ihminen rakastuu, ihastuu. Ööh, tai minkälaisia seksuaalisia mieltymyksiä ehkä henkilöllä on, että koen sen hyvin laajaks kirjoks. (H2)

No, seksuaalinen suuntautuminen on sitä niinkun, et, et mikä sua niinkun, mikä sua kiihottaa ja mikä sua innostaa. Öäh, ja, ja sittenhän se vastaus voi olla niinkun oikeestaan niinkun, mitä tahansa. Se voi myös olla se, et ei oikeen niinkun kiinnosta se koko seksuaalisuus yhtään mitenkään. Ja sit voi, voi ajatella, että se on niinkun suuntautunut johonkin sukupuoleen. Voi ajatella, että tykkää miehistä, tai voi ajatella, että tykkää naisista, tai sit voi ajatella, että tykkää vaan niinku ihmisistä. (H3)

Toisaalta opettajien mukaan seksuaalinen suuntautuminen liittyy vahvasti yksilön identiteettiin. Keskeistä opettajien vastauksissa oli näkemys seksuaalinen suuntautumisesta yksilön kokemuksena ja tarpeena tai keinona ymmärtää ja ilmaista itseään.

No ihminen ite tietää, et kenestä tykkää tai tykkääks kenestäkään *hehheh*. Tai että ihminen on ainoo, joka pystyy sen määrittämään sen, että, että vaikka kehen tuntee vetoa tai sit, et onks vaikka aseksuaali. (H4)

Siis seksuaalinen suuntautuminenhan on taas semmonen yksilön yksityinen asia. Tavallaan niinkun omaan, omaan sukupuoli-identiteettiin liittyvä asia. Ja sehän on hyvin moninainen. Siis niin monta ku on ihmistä, niin on mun mielestä seksuaalista suuntautumista. (H8)

Se on kans niinku semmosta autonomista, mitä ei ite valita, et se on jotain, ja sit kun on huomattu, et niit on aika paljon erilaisii, nii niit määritelmiikin on. Ne määritelmät ei sit välttämät osu ihan nappiin, mut ne on tehty niinkun. No, niitä on ja ihminen koittaa varmasti löytää itsensä niistä sit enemmän tai vähemmän, et vois kertoa muille, et millanen on. (H9)

Opettajat kokivat seksuaalisen suuntautumisen kirjon hyvin laajaksi. Useimmissa vastauksissa puhuttiin hetero-, homo- ja biseksuaalisuudesta. Osa opettajista nimesi myös pan- ja aseksuaalisuuden.

No, heteroseksuaalinen on siis se, että ollaan selkeästi eri sukupuolta, sitten homoseksuaalit, jotka ovat samaa sukupuolta, no biseksuaali tietenkin, että voi yhtä lailla kiinnostua kummasta vaan. (H5)

Öäh, no, siis tietysti niinkun biseksuaali, homoseksuaali, heteroseksuaali. Sitten panseksuaali, aseksuaali, mitä nyt, ei, ei mul muita varmaan tuu. (H6)

Yksi opettaja nosti seksuaaliseen suuntautumisen kirjoon liittyvissä pohdinnoissaan esiin myös erilaiset suhdemuodot, kuten polyamorian: ”Niinkun moniavoisuudesta puhutaan, mut sitä nyt ei pidä käsittää sitten, et öäh sitä toteutuis pelkästään avioliiton sisällä, vaan varmaan nykyään ennen kaikkea jossain muualla.” (H7)

Seksuaalisen suuntautumisen luonteesta opettajilla oli melko yhteneviä näkemyksiä. Seksuaalisen suuntautumisen pysyvyydestä ei ollut varmuutta, mutta sen ajateltiin riippuvan yksilöstä – toisilla se voi olla pysyvä ja toisilla taas vaihdella.

Se varmaan voi olla tosi pysyvää tai sit se voi olla niin, että se on niinku vaihtelevaa. Niin sanoisin. (H1)

Kyllähän seksuaalinen suuntautuminenkin mun mielestä voi, voi niinkun vaihtua tai siis soljua toiseen, et ihminen sen ite tietää, tai että se on tärkeätä, että ihminen pystyy ite määrittämään sen, että, ja että ihmistä uskotaan, jos se sanoo, että nyt, että mulla on niinkun toisenlainen tilanne nyt. (H4)

Yksi osallistuja luonnehti seksuaalista suuntautumista autonomiseksi. Hän ajatteli, että muutos ja pysyvyys ovat mahdollisia, mutta ne eivät ole ulkoisesti ohjailtavissa.

En mä niinkun näkis, et miksen pitää olla, mikä sitä niinkun ohjais pysymään, jos niinkun ruodussa, et en mä tiedä, onkse myöskään niinkun manipuloitavissa tai kontrolloitavissa kovin helposti, mut en mä myöskään usko siihen, että se on niin kiveen hakattu ja tällä mennään vauvasta hautaan, et ei siinä on mitään niinkun sinänsä mitään järkeä mun mielestä. (H9)

7.1.4 Seksuaalisen suuntautumisen merkitys

Opettajat kokivat seksuaalisen suuntautumisen merkitykselliseksi osaksi ihmistä. Seksuaalista suuntautumista luonnehdittiin luonnolliseksi osaksi ihmistä ja suureksi voimavaraksi.

No, vähän niinkun joku temperamentti *mieltii*. Tai vähän, tai jotkut, tai jotkut niinkun muut piirteet, mitä sussa on. Niin samalla tavalla, niin seksuaalisuus on jotain niinkun sellasta, mikä on, mikä on niinkun osa ihmisyyttä ja mikä on niinkun läsnä, läsnä muullonkin kun, kun sitä niinkun erityisesti toteuttaessa. (H2)

Se on ihan taas, taas sarjassamme ihan törkeen tärkeitä tietysti, et se on niinkun, se, se on iso voima. Iso voima, joka vie meitä eteenpäin, niinku et mitä, mitä me halutaan täs maailmassa. (H6)

Opettajat arvelivat seksuaalisen suuntautumisen merkitystä yksilön kannalta vaihtelevaksi. Vaihtelevuutta esiintyy heidän mukaansa niin yksilöiden välillä kuin yksilön eri elämänvaiheissa. Lisäksi merkityksen ajateltiin vaihtelevan suuntautumisen mukaan.

Yksilöllisesti vaihteleva ja yksilön elämässä aikakausittain vaihteleva [merkitys]. (H7)

Sun pitää varmaan kysyä niiltä yksilöiltä *naurahtaa* Toi, kai mä sanoisin, et niinkun kaikilla se on niinkun jonkun verran merkityksellinen, ja sit osalle se on korostuneempi, ja osalle se on sit taas niinkun korostuneen vastakohta. - - Riippuu aika paljon varmaan siitä ihmisestä ja sen omista kokemuksista ja tietty sit seksuaalisesta suuntautumisesta varmasti kans kiinni. (H9)

Opettajat nostivat vastauksissaan esiin myös psyykkiset ja henkilökohtaiset haasteet, joiden ajateltiin liittyvän erityisesti yksilön kokemuksiin haasteisiin oman seksuaalisen suuntautumisen ja itsensä ilmaisemisen kanssa.

Se on niinkun yksilötasol tosi tärkeitä, et se pystyy toteuttamaan sitä, joko sukupuoli-identiteetti niinkun tavallaan toteuttamaan tai sitten seksuaalista suuntautumista toteuttamaan. Ja sitten, jos sitä ei pysty tekemään, niin sitten siitä niinkun seuraa tosi paljon ongelmia, henkilökohtasia ongelmia. (H4)

Heteroseksuaali ei joudu koskaan kokemaan sellasia ahdistuksia, joita homoseksuaalit varmaan joutuvat kokemaan ja miettimään jotain kysymyksiä, et vaikka, et kelle kerron, kelle en, huomaaks noi, arvaaks noi, ja siis joku semmonen, et joutuu ehkä, monet voi kokea vielä tai ainakin ennen vanhaan kokenut, että joutuu pitämään niinkun salaisuutena itsellä järkyttäviä asioita ja pelkäämään, mitä seuraa, jos tällainen asia paljastuu, et miten suhtaudutaan. (H5)

Seksuaalisen suuntautumisen nähtiin merkittävänä tekijänä yhteiskunnassa yksilön aseman kannalta. Yhteiskunnassa heteronormia ja yksiavioisuutta vahvistetaan, ja se leimaa erilaiset suuntautumiset ja suhdemuodot poikkeaviksi.

Se on joku ideologia, et sitä jotenkin vahvistetaan, vahvistetaan koko ajan niinkun heterosuhteita, niinkun heterosuhteita, monogamiaa niinkun kaikkii tällasii niinkun et, et ne on niinkun tavallaan normeja, et niillä on tosi iso merkitys. (H4)

Heteronormatiivisuuden lisäksi yhteiskunnassa vallitsee tiettyjä oletuksia siitä, millaisia piirteitä eri seksuaalisiin suuntauksiin kuuluu. Normit ja oletukset ovat oleellisesi yhteydessä siihen, miten ihmiset toimivat ja suhtautuvat erilaisiin ihmisiin.

Et kyllähän se määrittää sun asemaas jossain määrin, mikä sun seksuaalinen suuntautuminen on, ja sit siin törmätään tämmösiin samoihin asioihin, ku esimerkiks tota näihin oletuksiin tavallaan siitä, et millanen, millanen on homoseksuaali tai millainen on sukupuolen korjannut henkilö ja millanen on se ja tämä. - - Ei, ei maailma ole, eikä yhteiskunta, ei edes Suomi ole vielä semmonen, jossa voi vapaasti toteuttaa sitä ilman, että sulta kukaan kyselis mitään tai ilman, että joku kyseenalaistais jotain. (H8)

Opettajat toivat vastauksissaan esille seksuaalisen suuntautumisen merkityksen yhteiskunnallisessa keskustelussa. He pohtivat useita eri näkökulmia. Toisaalta keskustelu seksuaalisen suuntautumisen moninaisuudesta on muuttunut avoimempaan suuntaan, kun taas toisaalta seksuaalisuutta pidettiin edelleen tabuna. Lisäksi jatkuvan keskustelun ja liian korostuksen seuraukset koettiin kielteisinä.

Nykypäivänä ei ehkä niin hankala kuin vaikka viis vuotta, kymmenen vuotta sitten. Yhteiskunnassa ollaan ehkä siinä mielessä sen seksuaalisen suuntautumisen kanssa avauduttu enemmän. (H2)

Se on tabu. Öäh, pintapuolisesti siitä puhutaan enemmän, ku öäh varmaan koskaan, mutta se on jonkin näköstä vakiintunutta ja usein aika viihteellistäkin. Ja siihen se sitten jää, mut on paljon semmosii aiheita, joista ei oo hyväksyttyä puhuu julkisesti, jotka kytkeytyy nimenomaan seksuaalisuuteen. (H7)

Koko ajan puhutaan yhdenvertaisuudesta ja siitä seksuaalisuudesta ja muusta, niin siitä tehään tavallaan isompi asia, ku mitä se sit oikeesti on. - - Niinku tavallaan ihmeelliseksi nostettu, koska sitten, kun aina puhutaan ja nostetaan, niin sit se tavallaan jotenkin leimaakin vielä enemmän ihmisiä. Mun mielestä. (H1)

Yhteiskunnallisesta näkökulmasta seksuaalisen suuntautumisen ajateltiin liittyvän myös erilaisiin vaikuttamisen keinoihin. Opettajat pitivät seksuaalista suuntautumista median ja markkinoinnin sekä politiikan teon välineenä.

Heteroseksuaalisuudella on tosi iso merkitys esimerkiks yhteiskunnassa tai, että jostain syystä sitä, sillä myydään ihan hirveesti tuotteita ja sil myydään elokuvia ja sil myydään niinkun ihan mitä vaan, et se on jotenkin valjastettu tämmöseks kapitalismin välineeks. (H4)

Jos halutaan tehdä asioista vaikeita, niin seksuaalisuudella on paljonkin tekemistä niinkun jopa yhteiskuntarauhan kanssa, mikä on ihan siis käsittämätöntä. Siis kyseessä pitäisi olla ihmisten niinkun kuitenkin oma elämä ja henkilökohtaiset tunteukset ja muut. - - Ilmeisesti se voi olla niinkun olla politiikan teon väline. (H3)

Pakostikin vaikuttaa yhteiskunnallisiin asioihin, että tullu erilaisia poliittisia puolueita ja liikkeitä, jotka ajaa sitä ja toisii sit vanhoillisii, patavanhoillisii, mitkä sit vastustaa sitä, että: ”Ei tämmöstä, tää on sairasta.” (H6)

Yksi opettaja pohti seksuaalisen suuntautumisen merkitystä yhteiskunnan kehityksen ja syntyvyyden kannalta: ”No, lisääntymisellä on merkitystä. Ööö, saamme uusia kansalaisia *huvittuneena*.” (H3)

7.2 Opettajien näkemyksiä moninaisuuden kohtaamisesta koulussa

Opettajien näkemyksissä sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus kohdattiin koulussa vaihtelevasti. Yksi opettaja kuvaili koko koulun opettajakunnan suhtautumistapaa suvaitsevaiseksi.

Mmm, ne ehkä nyt niinku, silloin ku tulee puheeksi, niin opettajat on mun mielestä kaikilla on hyvin semmonen pätevä asennoituminen, et asioista, jos tulee puheeksi, niin niistä hyvin asiallisesti keskustellaan, eikä oo niinkun semmosia kovin konservatiivisia tai ennakkoluulosia asenteita. (H2)

Toisten opettajien mukaan moninaisuuteen suhtautuminen ja sen huomioiminen riippuu vahvasti opettajasta. Heidän ajatuksistaan kävi ilmi epäily siitä, että osa opettajista ei ole lainkaan tietoinen moninaisuudesta tai huomioi sitä opetuksessa.

Se on tosi opettajakohtaista, että näkyvykö se [moninaisuuden huomioiminen] vai ei. Täällä on tosi paljon opettajia, joilla se ei varmasti niinkun näy millään tavalla. (H4)

Osa on hyvin vanhoollista ja sit taas osa varmaan öäh, haluais ainakin ajatella edustavansa niinkun tämmöstä moninaisuutta ajattelultaan. - - Joutuu miettimään, missä seurassa sanoo mitäkin. (H7)

Mmm, se vähän riippuu opettajasta. Siis jos on valveutunut opettaja ja seuraa aikaansa, niin totta kai hän huomio sen, mut sit on niinkun alakoulussakin suuri joukko opettajia, jotka ei koskaan huomioi sitä. En mä edes tiedä, tietääkö ne tämmösistä asioista yhtään mitään. - - Ei mulla oo mitään ruususta kuvaa tästä asiasta. Päinvastoin. (H8)

Useissa vastauksissa ilmeni sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuden toissijaisuus koulukontekstissa. Syiksi arveltiin vallitsevaa pandemiatilannetta sekä muita projekteja.

Täst täytyy kyl sanoo, että viime, viime aikoina tän tyyppiset kysymykset on selkeesti ollu sivualalla ihan ton koronankin vuoks, et ei oo paljon mitään tämmösiä periaatekeskusteluja käyty, et se ei oo ehkä ihan reiluu, jos mä sanon näin, että ei, ei oo tehty. Mä en tiedä, mutta ei se oo ainakaan keskustelussa ollu millään tavalla esillä viime aikoina, et jos on, niin en tiedä. (H7)

Mä itse pidän sitä aika hurjana, että nykyaikana koulu laahaa niin paljon jäljessä vielä, et sit kouluillahan on hirveesti kaikkee tommosia projekteja ja on kaikennäköstä ProKoulua ja, ja kaikkia tämmösiä näin, joitten kanssa sitten. Jotenkin nää asiat sit koetaan toissijaisiks tai toisarvosiks. Ne ei, niitä ei koeta niin tärkeiks, kun esimerkiks joku ProKoulu tai mitä näitä nyt onkaan kaikkia. (H8)

Alakoulussa opettavien opettajien mukaan sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus ei ole ollut kovinkaan ajankohtainen asia vielä alakouluikäisten lasten kanssa. Heidän mukaansa aihe on syytä huomioida alakouluikäisten kanssa vain, mikäli se koskettaa jotakin oppilasta.

Ei se kyllä tuu meidän tunneilla millään tavalla. Sitten ehkä tulis, jos jollain lapsella olis jotain ajankohtaista pulmaa vaikka näihin asioihin liittyen. Sitten vaatis sen, että alkaa perehtymään. (H5)

Meillähän se nyt ei alakoulussa sillä tavalla näy, ku esimerkiks jo tuolla yläkoulun ja lukion, lukiossa alkaa oleen niinkun arkipäivää, ja, ja tota nyt alakoulussa puhutaan kuitenkin niin pienistä oppilaista vielä, et välttämättä siis sukupuoli-identiteetti ei oo kehittynyt vielä siinä vaiheessa. (H8)

Mmm no, riippuu varmaan siit luokka-asteest aika paljon, et en mä niinkun tonne alakoulun puolelle, ykkösestä kolmoseen niinkun en pitäis kovinkaan merkityksellisenä, ellei se sit niinkun, ellei luokalla sit satu oleen jotain oppilasta, ketä niinkun tavalla tai toisella tuo sitä ilmi siihen koko luokkaan, niin sit ehkä. (H9)

Lisäksi opettajien näkemyksissä ilmeni varauksellisuutta. Jos oppilaalla ilmenisi jotakin totutuista normeista ja tavoista poikkeavaa, erillisten toimenpiteiden toteuttaminen vaatisi opettajan mukaan perusteluja, keskustelua ja neuvoja.

Sitä voi olla vähän niinkun vaikee lähtee mukaan johonkin tosi erilaisiin järjestelyihin tai muihin, et kyl siin varmaan niinkun perusteluja vaatis ensin ja tällain. Tota, joo. Kyl varmaan semmonen jonkinlainen kynnys olis ensin varmaan, että onks täs nyt oikeesti jotain, et ei se oo ihan tosta noin vaan, että: "Aha nonni, sit sä toimit vähän eri tavalla kuin muut ja tos on on sulle sit, jos haluut käydä eri vessassa kun muut." Et kyl se vaatis niinkun keskustelua ja vanhempien kanssa, ja ehkä tulis vähän selviteltyä niit asioita jostain tai jos sillä lapsella on yhteys jonnekin, psykologiin tai jonnekin, niin tulis vähän kysyttyä neuvoa, että mites tän kanssa nyt pitäis toimia. (H5)

Alakoulun opettajien mukaan aiheen käsittelemisen merkitys kasvaa, kun siirrytään peruskoulun ylemmille luokille. Yläkoulun aineenopettaja kuvaili aiheen käsittelyä

seuraavasti: ”Se on myöskin vähän semmonen tabu. Useimmat opettajat varoo puuttumasta siihen.” (H7)

7.2.1 Opettajan rooli moninaisuuden kohtaamisessa

Opettajan rooli koettiin opettajien näkemyksissä keskeiseksi sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuden kohtaamisessa. Opettajat nostivat esille vastauksissaan keinoja moninaisuuden huomioimiseksi. Lisäksi opettajat tunnistivat toimintansa ohjaavia tekijöitä ja pohtivat opettajan oman sukupuolen merkitystä. Moninaisuuden huomioimisen keskeisimmäksi keinoksi koettiin suvaitsevan toimintakulttuurin rakentaminen.

Suvaitsevaan ilmapiiriin ja toimintakulttuuriin rakentaminen näkyy opettajan työssä muun muassa moninaisuuden näkyväksi tekemisenä, oppilaiden identiteettityön tukemisena, avoimuutena, keskustelun ohjaamisena sekä suvaitsevan käytöksen edellyttämisenä myös muilta.

Opettajalla on kuitenkin aika iso rooli tai ainakin mahdollisuus öäh tehdä tai normalisoida asiaa, tuoda sitä näkyväksi. (H2)

Sitten jotenkin on tosi tärkeä, että opettaja antaa niinkun lasten olla just sellasii kuin ne on, tietenkään ei saa vahingoittaa muita, mut niissä puitteissa niinku et antaa olla just sellasii kun ne on ja ilmentää itteänsä, ilmaista itseään ja sukupuoli-identiteettiään just sellasena kun he itse sen näkee, ja myös sitten tavallaan ruokkia, ruokkia sitä semmosta itse ilmaisun, niinkun uskallusta ilmaista itseään ja ylpeyttä siitä omasta identiteetistä. Ja sit just myös, että, että semmonen salliva ympäristö on tosi tärkeä myös luokassa. (H4)

Ja sitten taas, mitä isommat on, niin sitte jotenkin pitäis osata keskustella niitten kanssa ja ajaa sitä keskustelua sille semmoselle ei leimaavalle puolelle, vaan sille, että on monenlaisia ihmisiä. (H1)

Mä ainakin opettajana annan jokasen olla semmonen ku haluaa ja kannustan tai edellytänkin muilta, että niin toimitaan oppilaiden keskuudessa myös. (H7)

Toisena tärkeänä suvaitsevan toimintakulttuurin muodostamisen keinona opettajat pitivät epäsovivaan käytökseen puuttumista. Epäsopivana käytöksenä pidettiin kiusaamista, sukupuolen tai seksuaalisen suuntautumiseen liittyvää loukkaamista ja toisen määrittelemistä.

Ja tietysti niinkun omassa luokassa opettaja kuitenkin on sillä tavalla, valvoo sitä, et minkä tyyppistä kielenkäyttöä siellä käytetään, jos on jotain tilanteita, missä on tai siis niinkun puuttuu, puuttuu sellasiin tilanteisiin, missä toisen sukupuolta tai seksuaalista suuntautumista jotenkin halvennetaan. (H2)

Jos huomaa et jotain kiusataan, niin lopettaa sen samantien ja sanoo, että "Hei, herää! Nyt on 2022, että täällä mennään." (H6)

Jos jotkut toiset oppilaat yrittää määrittää niinkun luokkakaveriaan, niin sit mun mielestä opettajan pitää puuttuu siihen tai mä puutun. (H4)

Puuttumisessa keskeisenä pidettiin sitä, että opettaja tiedostaa ja tunnistaa epäsopeivan käytöksen. Se vaatii myös oman toiminnan sekä omien arvojen ja asenteiden tietoista pohtimista. Opettajat kokivat, että opettajan toimintaa koulussa ohjaa sisäisiä tekijöitä, jotka liittyvät nimenomaan opettajan kykyyn tarkastella ja reflektoida omaa puhetta ja toimintaa sekä oletuksia.

Tavallaan omia asenteitaan huomaamattaankin niin lapsille niinkun siirtää ja mitä pienemmät lapset on kyseessä niin sitä enemmän. (H1)

Siis opettajalla on niinkun erittäin tärkeä jotenkin niinkun paikka siinä ihan semmosessa niinkun jotenkin kaikessa niinkun arkisessa puheessa ja siinä, että, siinä, että osaa ottaa huomioon, että kyllä vaan sieltä joukosta löytyy niinkun monenlaista lasta, joitten kaikkien pitäis kokee, että, että he ovat tervetulleita siihen, siihen luokkatilaan ja siihen kouluun ja, ja siihen sosiaaliseen ympäristöön, mikä siellä on. (H3)

Opettaja pohtivat vastauksissaan opettajan persoonallisuuden ja henkilökohtaisten näkemysten roolia. Henkilökohtaisten näkemysten nähtiin olevan yhteydessä koulutukseen ja elämäkokemuksiin. Toisaalta opettajan asema koettiin hankalaksi, sillä opettaja saattaa toimia yleisten ohjeiden, oman persoonan ja näkemysten sekä ulkoisten mielipiteiden ristipaineessa.

Niin tota opettaja voi saada myös hyvin paljon pahaa aikaiseksi, mutta paljon hyvää yhtä lailla. Se on niin siitä persoonasta kiinni, toki meidän koulutuksesta kiinni ja muusta, mitä on ite elämässä kokenut ja kohdannut, että onks joku avartanut omaa ajattelua jostain syystä vai eikö. (H5)

Öäh, vaikea asema. Vähän tukalakin asema, että kun toisaalta koulun pitäis olla hyvin salliva ja tunnustaa erilaisuudet, niin toisaalta sitä työtä sit tehdään suurelta osin oman persoonan kautta ja suhtautuminen näihin kysymyksiin tuntuu vaihtelevan tosi paljon, ja sitten jatkuvasti saa myöskin, mä en tiedä pelätä, mutta ainakin tiedostaa sen, että myöskin vanhempien keskuudessa siit ollaan hyvin eri mieltä. (H7)

Yksi opettaja korosti kuitenkin sitä, ettei opettajan omat näkemykset saisi näkyä työssä, sillä opettajien tulee toimia juridisten määräysten ja ohjeiden mukaan:

Et sehän on sit yksilön oma tämmönen tavallaan yksilön oma käsitys, yksilön oma mielipide, mutta että se ei tietenkään saisi näkyä siin työssä millään tavalla. Me toimitaan lakien mukaan ja asetusten mukaan.” (H8) Lakien ja asetusten lisäksi vastauksissa nostettiin esille opetussuunnitelma opettajan toimintaa ohjaavana ulkoisena tekijänä: ”Sehän on opetussuunnitelmassakin, että, että opetussuunnitelmassakin lukee, että opettajan pitää tunnistaa niinkun sukupuolen

moninaisuus ja kertoo sateenkaariperheistä ja kertoo niinkun sukupuoli-identiteetistä ja seksuaalisesta suuntautumisesta ja et, et ihmisii on tosi paljon erilaisia niinkun. (H4)

Opettajan oma sukupuoli nähtiin liittyvän kiinteäsi opettajan toimintaan ja asemaan koulussa. Sen ajateltiin näyttäytyvän ulkoisena olemuksena ja vuorovaikutustilanteissa. Ulkoisen olemuksen osalta keskustelu kiinnittyi pitkälti pukeutumiseen. Pukeutumisen merkitys nähtiin yksilökohtaisena.

Joo, kyllähän se sitten on tietysti varmasti on riippuu meistä, että toiset ehkä pukeutumisellaan haluaa sitä tuoda esille tai, tai tota *mietti* jotenki sillä omalla olemisellaan, mut sitte taas mun mielestä pitää myös sallia, että koulussa ollaan niinku persoonina ja saa pukeutua niinku haluaa. (H1)

Opettajien mukaan opettajan pukeutuminen ja ulkoisen olemuksen avulla itsensä ilmaiseminen tulee kuitenkin olla harkittua ja asiallista.

Kyllähän ihmiset sitä ilmentää tässä työssä, kun ei oo mitään työasua, ja se oma arvostelukyky ratkasee aika paljon, että mikä sopii sinne kouluun. Vaikee siellä on kollegan tai rehtorinkaan puuttuu pukeutumiseen sitten, jos joku vetäis överiks. (H5)

Jos aikoo tuoda vaiks pukeutumisella tai mil ikinä, niinku omia, omii juttuja esille, niin tervetuloa tietenkin hyvän maun rajoissa, mut se kanattaa tehdä sit varmaan silleen, et siit on niinkun helppo tulla kysymään, mut et sit myöskin lähtökohtaisesti niit kysymyksii ois ehkä vähän vähemmän niinkun, et ei pidä mitään no niin, ei pidä hämmentää tai provosoida tai herättää keskustelua. Se ei oo mun mielestä opettajan tehtävä niinkun missään nimessä. (H9)

Opettajien mukaan opettaja toimii vuorovaikutustilanteissa oman sukupuolensa ja saamansa kasvatuksen puitteissa. Lisäksi sukupuoli näyttäytyy erilaisten roolien kautta.

Mä oon ainut miesoletettu opettaja tässä koulussa, niin huomaa ehkä, että varsinkin pienemmille oppilaille saattaa ehkä olla vähän sellanen isähahmo, joka sit sanoo ehkä sit sen semmosen viimesen sanan. (H2)

Toisaalta puhutaan paljon siitä, että, että opettajan ainakin joissain tilanteis, olis hyvä olla jonkinlainen sukupuolimalli myöskin, esimerkiksi niinkun miehen malli, naisen malli perinteisesti. Tai sitten tuulettaa niitä ajatuksia. (H7)

Opettajien näkemyksissä oli havaittavissa eroja siinä, mitä he ajattelivat opettajan oman sukupuolen näyttäytymisestä koulussa. Osan mielestä opettajan oma sukupuoli saa näkyä työssä, kun taas toisten mielestä olisi parempi, jos se ei näkyisi työssä.

No, emmä, mä en tiedä, onks se [sukupuolen näyttäytyminen] niinkun automaattista, mutta omien empiiristen havaintojen perusteella, ni kyllä, ja tota se on mun mielestä enemmän ku ok. (H9)

Kyl se [sukupuoli] meidän työssä näkyy ja saakin näkyy varmaan, et semmonen, et opettajat on moninaisia, niin se on sallitumpaa nille lapsillekin. (H5)

Mä ite aattelen, että olis hyvä, jos sen pystyis häivyttämään, et se ei vaikuttais, mut mä tiedän, et se vaikuttaa tosi paljon. (H7)

Yksi opettaja toi esille näkemyksen siitä, että työyhteisössä saattaa esiintyä kielteistä suhtautumista opettajan oman sukupuolen esille tuomista kohtaan etenkin, jos kyseessä on jonkin vähemmistön edustaja: ”Musta tuntuu, et, et välillä esitellään, esitetään niinkun sellasia ajatuksia, että, että sitä omaa itseä, ja siis nää on ehkä varsinkin sellasia, jotka jotenkin, jotenkin öö äh mmm vähemmistönegatiivisia näkemyksiä, et pitääkää nyt se niinkun kotonanne ja itsellänne, ja eihän kenenkään niinkun sukupuoliasiat kouluun kuulu.” (H3)

7.2.2 Formaalin ja informaalin koulun tasot moninaisuuden kohtaamisessa

Sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuden huomioimista koulussa voidaan tarkastella formaalin ja informaalin koulun tasoilla. Opettajien vastauksissa ilmeni toiminnan organisointiin, oppiaineisiin, oppimateriaaleihin, opetusmenetelmiin ja kielenkäyttöön liittyviä seikkoja. Opettajat mainitsivat toiminnan organisoinnin keinoiksi koulun yleisiä käytäntöjä, kuten leikkien nimien neutralisointi ja tapojen uudistaminen. Lisäksi yksi opettaja kertoi, että koulussa oli juhlistettu Pride-liikettä.

Meillä on vaihdettu siis leikkien nimet, että ei oo vesimiestä, vaan sitten sitä vesihenkilökö se nyt on ja siis semmosia leikkejä, niin ne on niinku muokattu, ja niitä yritän niinku sitten tavallaan ottaa sillain neutraalina. (H1)

Tulee mieleen ehkä joku Lucia-neitokulkue, mitä meillä nyt meidän koulussa ei oo ollu, mutta oon aatellu, et se vois olla tulevaisuudessa yks joulujuhlaspektaakkeli, mutta tota sillä tavalla, et kaikki niin tytöt ja pojat osallistuis siihen. (H2)

Täällä on siis, oli ilmeisesti viime vuonna ollut Pride, että täällä oli pidetty syksyllä se, ja se voi olla, että nyt me pidetään se keväällä. (H4)

Yleisten käytäntöjen lisäksi opettajat mainitsivat sukupuolitettujen oppiainekohtaisten ryhmäjakojen poistumisen moninaisuuden huomioimisen keinoksi.

Mmm periaatteessa nyt kun käsityöt tota tai muuttu, että ei oo tekstiili ja tekninen, niin se on pelkkä käsityö, niin sieltä on tavallaan poistunu se, mitä pitkään monessa koulussa oli, että oli tytöt ja pojat jaettuna tai liikunnassa kaikki on sekasin yhdessä ryhmässä, niin, niin ne on semmoset niinku, mitkä edesauttaa sitä yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa. (H1)

Kun opettajilta kysyttiin moninaisuutta käsittelemisestä opetuksesta, keskustelu kohdentui nopeasti tiettyihin oppiaineisiin. Sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuden nähtiin siis ensisijaisesti kuuluvan tiettyjen oppiaineiden sisältöalueisiin.

Kyllähän sit niinku tietysti uskonnossa ja elämäkatsomustiedossa puhutaan vuosittain aina. Niihin niinku oppisisältöihin kuulu se, et siitä keskustellaan niinku varsinaisestikkin. (H1)

Ja sitten terveydentiedon tunneilla sitä kai käsitellään, mut mä en tiedä ihan, miten, miten paljon. Mut on se semmonen oma eritistynyt saarekkeensa. Niin mä aattelen. (H7)

Pieni valonpilkahdus niinkun, öäh, ypin, ympäristöopin kirjoissa, yhteiskuntaopissa, joissain sarjoissa, niin sitä pikkasen, pikkasen käsitellään, mutta sekin on yleensä sellanen oma, oma erillinen aukeamansa tai oma sellanen erillinen sivunsa, missä se sitten mainitaan. (H2)

Ympäristöoppi ja bilsa, niin kyl siellä niinkun yläkoulun puolella sivutaan jo näistä vähän, jo vähän, mut ei niinkun tavallaan yhtä kappaletta enempää. Et en mä kyl sanois, että on huomioitu mitenkään niinkun erikseen, et enemmänki ehkä silleen, että no, voidaan mainita nopeesti tosta vähän, mutta ei sen enempää. (H9)

Opettajien vastauksista kävi ilmi epävarmuutta ja tietämättömyyttä, miten ja kuinka laajasti aihetta käsitellään. Opettajien tuntuma asiaan oli se, että moninaisuutta käsitellään erillisessä kappaleessa ja mainitsemisen tasolla. Osittain vastauksista oli havaittavissa myös vastuun välttelyä. Aiheen käsitteleminen oma-aloitteisesti ei ole relevanttia, kun ei itse opeta tiettyjä aineita.

Kun tota mä oon ollut nyt 10 vuotta erityisluokanopettaja, ja mä oikeesti opetan, nyt viime vuodet opettanut vaan äikkää, matikkaa ja englantia lapsille, joilla on oppimisvaikeuksia. Ei se kyllä tuu meidän tunneilla millään tavalla. (H5)

Jos joku ryhmä olis kiinnostunu jostain, niin varmasti siit sit, näist sit puhutaan, mut et tälleen erityisopettajana niit ei ehkä käydä ihan kauheen aktiivisesti läpi, kun yleensä se taso on niinkun vähän alempaa, ku mitä yleisopetuksen puolella normaalisti on, niin vitosluokallakin voidaan mennä kolosenki juttuja ja siellä sit ehkä tällaset asiat ei oo niin relevantteja. (H9)

Oppimateriaalien osalta opettajat olivat kiinnittäneet huomiota oppikirjojen kuvitukseen ja hahmoihin, jotka seikkailevat kirjoissa. Kirjojen kuvitukset koettiin pitkälti sukupuoli- ja heteronormatiivisiksi, eikä moninaisuutta juurikaan visualisoitu kirjoissa.

Esimerkiks oppimateriaalien kuvituksessa ei, ei juurikaan näy sateenkaariperheitä, hyvin harvassa saattaa vilahtaa. Ja, ja joo valitettavan vähän. Seksuaalinen suuntautuminen ehkä saattaa olla niinkun enemmän siinä esillä, vaikka sekin on

hyvin vähän, mut sitten sukupuolen moninaisuus niin on kyllä hyvin minimaalista, jos sitä on ollenkaan. (H2)

Tosi vähän mun mielestä on huomioitu niinku ei, ei todellakaan tarpeeks, ja ei myöskään mun mielestä oo huomioitu kauheesti missään lastenkirjoissa eikä missään sellasissakaan, edelleenkään, et tosi sellasta cis-normatiivista on edelleen koulun oppikirja-aines. (H4)

Opettajien mukaan suomen kielen ja kirjallisuuden oppikirjoissa esiintyy eläinhahmoja, joiden sukupuolesta ei varmuudella voinut sanoa mitään.

Öö no mun mielestä ainakin uusissa aapisissa tai, tai niin niissä on, niissä on selkeesti hahmona on tyttöö ja poikaa. Ne on usein eläinten muodossa nykyään ja sit siellä on niinku seikkailemassa sellanen, josta ei oikeen tiedä, että onkse tyttö vai onkse poika. - - Ehkä mä luulen, että sillä semmosella eläinteemalla pienillä lapsilla on niinku se viety niinku se tyttö-poika-ajatusta pois. (H1)

Nyt on tullut paljon, mä käytän sellasta lukukirjaa, jossa - - ne ei oo niinkun piirrettyjä kuvia, vaan tietokone. Ei niistä pysty sanomaan, siis ne ovat eläimiä, niin ei niistä pysty sanomaan, ovatko ne tyttöjä vai poikia. Että tämmösiä on alkanut tulemaan, mutta suoranaisia niinkun semmosia valokuvia ei ole missä, se representaatio on aina sama niissä, yleisesti ottaen. (H8)

Yksi opettaja oli kiinnittänyt huomiota myös oppikirjojen hahmojen nimiin. Hän ajatteli uusien keksittyjen nimien liittyvän paitsi oppilaiden oppimiseen mutta myös sukupuolinäkökulmaan.

Ja sitten nimet on sellasia niinkun, no tietysti alkuopetuksessa nyt haetaan sitä, että on paljon vokaaleita, ja niitä on helppo oppia lukemaan ja muuten, mut sit on semmosia tavallaan uusia keksittyjä nimiä, et ei oo niin sukupuolittuneita, mitä sit on totuttu. (H1)

Moninaisuuden huomioimista oppikirjoissa voidaan luonnehtia vähäiseksi ja riittämättömäksi, sillä oppikirjat perustuvat edelleen pitkälti sukupuoli- ja heteronormatiivisesta aineksesta.

Yksi opettaja ajatteli oppikirjojen normatiivisen aineksen johtuvan koulujen vanhanaikaisuudesta: ”En tiedä, onko se sit niinkun joku semmonen ajatus, että, että meillä olisi jotain niin konservatiivisia kouluja, joissa ei sitten, joihin ei haluttaisi ostaa sellasta kirjasarjaa.” (H3) Toinen opettaja puolestaan toi esille toiveikkaamman ajatuksen siitä, että moninainen oppikirja-aines saattaa olla jo nykypäivänä tai tulevaisuudessa oppikirjojen vallinnassa ratkaiseva peruste: ”En tiedä, mitä on tulossa. Ihan varmasti joutuvat ottamaan, koska se voi olla yks peruste, millä perusteella joku oppikirja valitaan jo nykyisellään joissakin paikoissa.” (H8)

Moninaisuus voidaan huomioida oppikirjan lisäksi luonnollisesti esimerkiksi yksittäisissä oppimistehtävissä. Oppimistehtävä voi tarjota mahdollisuuden käsitellä aihetta tuomatta esille omaa henkilökohtaista näkemystä tai kokemusta.

Mun oppiaine on sellainen, että sitä voi käsitellä esimerkiksi joidenkin esseekirjoitusten kautta tai öäh väittelyissä, eli se tarjoaa sellaisen mahdollisuuden, jossa siihen ikään kuin ei oteta kantaa, vaikka otetaankin. (H7)

Yksi opettaja piti tärkeänä sitä, että opettaja antaa oppilaille mahdollisuuden tehdä valintoja erilaisissa oppimistehtävissä ohjaamatta eri sukupuolelle tyypillisenä pidettyihin suuntiin:

Meillä oli jotain kuvaamataitoo, niin öö, siihen työhön piti valita jonkun värisiä värillisiä papereita, ja meidän luokassa oli yks tyttö ja kahdeksan poikaa. Niin se avustaja otti ne vaaleanpunaiset paperit ja lähti kiikuttamaan niitä sille tytölle. Ja mä olin, että: "EII, EII, EII NOIN!" Mä olin ihan kauhuissani. Pari kertaa mä jouduin käymään hänen kanssaan tästä keskustelua, että ei, ei missään tapauksessa. Mä muistan, kun jotain helmiäkin ne valitsi, kun ne teki jotain. Siellä oli kauhee määrä erivärisiä, mistä sai valita, niin sit taas, taas ne vaaleanpunaset meinas lähteä sen tytön suuntaan, niin mä laitoin ihan totaalistopin ihan lasten kuullen, että ei, ei näin. Jokainen valitsee ihan itse, mitä haluaa, ja pojat valitsi sit vaaleanpunasia. (H5)

Opettajien mukaan he yrittivät tietoisesti välttää käyttämästä sukupuolittavia termejä puhutellessaan oppilaita. Sukupuolittavan puheen sijaan opettajat kertoivat käyttävänsä oppilaiden nimiä tai puhuttelevansa heitä lapsina, oppilaina tai luokkana.

Yleensä puhun niinkun luokkana tai sitten etunimillä niinku lapsista tai puhun sit just niinku, että lapset tai oppilaat. (H1)

Nimellä pääasiassa, aina kun mahdollista, niin nimellä tai sit niinkun kollektiivisesti niinkun luokkana tai osana sitä luokkaa, et se on se, miten heitä nimitellään ja kutsutaan. (H9)

Opettajat myönsivät kuitenkin myös käyttävänsä välillä sukupuolittavia ilmauksia huomaamattaan ja vanhasta tottumuksesta. Yksi opettaja kertoi käyttävänsä sukupuolittavaa kieltä joskus myös tarkoituksella, mikäli se on tilanteen kannalta tarpeellista tai sopivaa.

En voi sanoa, että olisin niinkun päässyt kokonaan eroon tällasesta "tytöt, tulkaahan tytöt, tulkaahan pojat" -jutusta. (H3)

Sitä tulee joskus sanottua. Se on joskus aika kätevää, kun ne sattuu oleen just ne tytöt tai just ne pojat, joille jotain tarvii sanoo, mut mä vähän välttelen sitä kyllä. (H5)

Yksi opettajista kertoi välttävänsä käyttämästä sukupuolittavia ilmaisuja, mutta koki sukupuolittavan puheen kitkemisen haastavaksi.

Yritän nyt välttää tätä tytöt ja pojat *naurahtaa*, mutta kyllä se meille vanhoille, kyllä se on ihan helevetin vaikeeta. Se on todella vaikeeta. Mut kylhän mä niinkun nimellä, nimellä mennään siellä toki. Ja krhm, joo, mut kylhän siel tulee sit helposti sanottua, että: "Mitäs likat täällä tekee? (H6)

Sukupuolittavaa kieltä pohdittiin myös pronominiin näkökulmasta. Yksi opettaja piti suomen kieltä edistyksellisenä sukupuolineutraalien pronominiin puolesta. Toisen opettajan mielestä pronominiin käyttöä omaan kielenkäyttöön su luontevaksi. Yläasteen kieltenopettaja kertoi, että sukupuolen moninaisuuden huomioiminen on ollut suuressa roolissa hänen työtään vastikään juuri asianmukaisten pronominiin käytön osalta.

Olen törmännyt näihin niinkun no siis tähän suureen, suureen pronominikeskusteluun, joka tässä sit taas suomen kieli on niinkun niin *näyttää käsimerkkiä ja naurhataa* niin paljon paremmalla tolalla, että jokainen voi olla niinkun hän. (H3)

Aika harvoin on niinkun, et hän tai sinä tai niinkun nämä, nuo, ne tai mitään muuta pronominei, et kyl se enemmän on sitten, vaik et Eevertti ja Lukkarinen tai jotain tämmöstä. (H9)

Yleisesti sukupuoli, että se on vaikuttanut niinkun isosti mun työhön tällä hetkellä, että, että tänä vuonna, kun vedin lukion kursseja tai viime vuonna itse asiassa, kun rupesin vetään niitä, niin mulla oli persoonapronominit englannissa lukiossa, niin tota, niin, meninpäs sitten etsimään, mikäs se sukupuolineutraali oikea sana on, ja sitten kysyin vielä tyttäreltä, että mikäs sun mielestä, että mitä käytetään, koska mä löysin sivun, missä oli yhdeksän erilaista, että ne niinkun hakee sitä, mut kyl se oli sit se they, oli kuitenkin se. Ja ruotsin oppikirjoissa se on tullu jo. Siis se tuli tosi nopeesti, tuli hen, et se on nyt siellä käytössä. (H6)

Sukupuoli ja seksuaalinen suuntautuminen saattavat tulla opettajien mukaan ilmi myös informaaleissa vuorovaikutustilanteissa.

Isommat pojat saattaa tulla mielellään välitunnilla jutteleen sitten jostain mopo- ja urheilujutuista. (H2)

Opettaja saattaa, saattaa mainita oman puolisonsa siellä tai, tai saattaa niinkun kertoa lapsistaan tai, tai sillä tavallaa niinkun ihan semmosta normaalia, normaalia elämää, normaalia tavallaan small talkia. (H3)

Opettajan korrektein kielenkäytön tarkastelun lisäksi on syytä kiinnittää huomiota oppilaisiin, sillä oppilaat ovat yhtä lailla kielenkäyttäjiä vuorovaikutustilanteissa. Oppilaiden oma puhe tuli ilmi yhden opettajan vastauksissa. Hänen mukaansa etenkin seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuteen liittyviä termejä käytetään negatiivisessa mielessä koulussa.

Esimerkiks et homo on edelleen ihan haukkumasana tai tämmönen, pojat yläkoulun puolella, ainakin erkkapojat hokee toisilleen vähän, aika paljon ja sit

muteenkin nää niinkun seksuaalisuuteen liittyvät suuntautumiset, niin ne nähdään jotenkin kauheen stigmatisoituna ja niitä voidaan käyttää niinkun pahassa mielessä toisesta ja jotenki se on jotenkin outoo. (H9)

Opetusmenetelmien ja työtapojen osalta keskustelu kohdistui ryhmäjakojen tekemiseen opetustilanteissa. Opettajat hyödynsivät ryhmien muodostamisessa erilaisia perusteita, joita olivat tehtäväkohtaisuus, yhteistyön onnistuminen ja sekaryhmät.

Mä enemmänkin sen vaikka ööö tehtävänannon mukaan jaan ne ryhmät, et vaikka lukutaidon perusteella tai jonkun niinkun että ryhmään tulee vaikka yks tai kaks, jotka osaa hyvin lukee ja sitten muut, jotka ei välttämättä osaa lukee hyvin, mut kyl mä yritän niinkun sekottaa niitä aika paljon. (H4)

Sit kun opin tuntemaan niitä oppilaita, niin mä laitan niinkun yhteen sellaset, jotka mun mielestä pystyy tekeen yhteistyötä, koska se on tosi tärkeätä, et se on jotenkin niinkun suurin pirtein jotenkin, ei välttämättä tarvi olla sama taso, mut niinkun henkisesti ovat - -. (H6)

Mä saatan tehdä jopa sen, et mun tunneilla ei oo tyttöjen ryhmiä eikä poikien ryhmiä, vaan mulla on sekaryhmiä. Mä saatan mennä yks-kaks-jaolla esimerkiksi tai yks-kaks-kolme-jaolla, jollonka niistä tulee väkisten sitten niinkun sekaryhmiä. (H8)

Yksi opettaja kertoi käyttävänsä Wilma-verkkopalvelun arvontatyökalua parien muodostamiseen. Silloin parien muodostamisessa hyödynnetään sukupuolta, jolloin taustalla saattaa piillä sukupuolinormatiivinen oletus.

Mä nyt, tulee hirveen syyllinen olo, mut käytän Wilman, Wilman, Wilman vanhanaikaista systeemiä, että tota noin se arpoo tyttö-poikapareja - -. Se on tota työrauhan takia mä teen niin. Et sillon tota noin niin, ja muutenkin silleen yritän, yritän jollain tavalla sosiaalistaa niitä, emmä tiedä, et sen takii mä laitan niitä silleen. (H6)

Opettajien vastaukset oppilaiden itse muodostamista ryhmistä olivat pitkälti yhdenmukaisia. Ryhmät tai parit muodostetaan kavereiden kesken, ja kaverisuhteet ovat jakautuneet hyvinkin dikotomisesti.

Kaverin kanssahan ne menisi, jos he saa valita ryhmän. Ja siis ne menee aina automaattisesti tytöt keskenään ja pojat keskenään, jos he saa valita. (H5)

Huomaan, että hyvin paljon on sitä pojat tietyssä laidassa tai tietyllä puolella luokkaa ja tytöt tietyllä puolen. Hyvin, hyvin perinteistä, vanhaa jakoo. Tyttöjä enemmän edessä, poikii enemmän takana. (H7)

Opettajien vastauksissa kävi kuitenkin ilmi, että oppilaat saattavat myös muodostaa ryhmiä kiinnostuksen kohteiden perusteella tai tehtäväkohtaisesti. Silloin jako ei ole sukupuolittunut.

Se vähän ehkä riippuu toiminnasta, et on sidottuna siihen, mitä tehdään. Aika vahvasti täs on niinkun tyttöillä varsinkin on se yksi lempikaveri tai yleensä tyttö. Pojilla ehkä se poikakaveri, jos pitää niinku pari ottaa, mutta mielellään menee kyllä ihan sekasinkin. (H2)

Ne kenen kaa ollaan välitunneilla, niin niitten kaa halutaan olla sit niis ryhmissäkin, et. Ja sit se ei ehkä jakaudu niinkun tytöt ja pojat, vaan se jakautuu esimerkiksi, et jalkapallo ja telinevoimistelu, ja ne lajit sit taas jakautuu enemmän sitten silleen, että tuolla [puolella luokkaa] on toiset ja tuolla [puolella luokkaa] on toiset. (H9)

Yläkoulun aineenopettajan mukaan sukupuolittunut jako alkaa hävitä yläkoulun lopulla:

”Seiskalla tytöt, pojat erikseen, kasilla vielä. Ysillä he rupeevat sitten tota noin niin hakeutumaan toistensa tykö, ja ysin keväällä voi olla sitten, viimeistään silloin on sitten jotain suuria rakkaustarinoita siellä sitten.” (H6) Ilmauksesta on havaittavissa heteronormatiivinen oletus siitä, että jakautumisen heikentyminen seuraa siitä, että tytöt ja pojat alkavat kiinnostua toistensa seurasta romanttisessa mielessä.

7.2.3 Fyysisen koulun taso moninaisuuden kohtaamisessa

Koulujen fyysisistä ratkaisuksista puhuttaessa huomio kiinnittyi WC- ja pukutiloihin. Opettajien mukaan oppilaiden puku- ja suihkutilat oli poikkeuksetta jaettu dikotomisesti kahtia. Yksi opettaja mainitsi opettajien yhteisistä pukuhuoneista.

Meillä on vanha tällanen koulurakennuson, et meillä on hyvin pieni liikuntasali, missä on sitten tyttöjen ja poikien pukkarit. (H2)

Tytöt-pojat, semmosethan jaotteluthan siellä on, ja semmoset aika isot tilat, että näillä mennään. (H3)

Opettajanhounees ni on siis siel lukee edelleen niinku, et miehet ja naiset, siel on pukuhuneet, mut ne on nykyään yhteiset, et niit käytetään molempii. (H9)

Pukuhuoneiden binäärinen jako oli opettajien mukaan välttämätöntä. Tarpeellisuuden ehdottomuuden perusteluissa ilmeni viitteitä heteronormatiiviseen ajatteluun.

Nelosluokasta ylöspäin, niin tota se on myös niin niinku tytöille niin sanotusti tytöille tosi vaikeeta, jos pojat ois samassa, et ne niinkun kun kuukautiset alkaa ja muuten, niin ne on niinkun niin herkillä, et sit mun mielestä niille pitää olla oma. (H1)

Se on ihan pakon sanelema juttu, et, et mä yritän miettiä, et muutamia on ollut sellasia, mää en oo ollu sillon selvittämässä, mut tämmösiä niinkun ahdistelutapauksia niinkun koulus kans ja muutama on tapahtunut pukutiloissa tai pukuhuoneissa, niin se on kyllä varmempaa varmaan, että on erikseen kyllä. (H6)

Kahtiajako nähtiin toisaalta myös ongelmallisena. Yhden opettajan mukaan asiaa oli pohdittu myös yhteisesti koulussa. Asia oli ratkaistu myöntämällä lupa hyödyntää WC-tilaa vaatteiden vaihdossa. Toinen opettaja pohti mahdollisuutta hyödyntää opettajien puku- ja suihkutiloja.

Meillä on paljon puhuttu koululla, että entäs sitte, että jos ei koe olevansa kumpaakaan tai että koet olevaski toinen sukupuoli, niin mitä sitten. Tavallaan tarvis olla kolmas pukkari, jossa sit vois olla, mutta että meillä ei sitä remontin yhteydessä tehty, niin, niin ei oo. Mutta että sitten on sallittua, että voi vessassakin vaihtaa, että niinku ei sinänsä tehdä siitä ongelmaa - -. (H1)

Se olis kyllä varmaan vähän huomiota herättävää, mutta siellä on myöskin ne aikuisten suihkutilat. - - Meillä on ihan uus se koulu, niin kyllähän sinne voi päästää jonkun lapsen suihkuun, jos on sellanen, että tarvis olla yksin. (H5)

Edellä olevista lainauksista voidaan havaita, että sukupuolten moninaisuutta ei ole huomioitu koulujen arkkitehtuurissa, vaikka kyseessä olisikin uusi tai hiljattain remontoitu koulu. Myös muissa vastauksissa kävi ilmi, ettei moninaisuutta ole tarkasteltu korkeammalla tasolla, kuten päätöksenteossa tai uuden koulun suunnittelussa.

Ei ainakaan niin, että siit [fyysisistä ratkaisuksista moninaisuuden näkökulmasta] ois mitenkään päätöksenteon tasolla keskusteltu. (H7)

Se on tietenkin aina rahakysymyksen, mut meilläkin on tehty aika vasta remontti, et muutama vuosi sitten, mutta ei, ei se niinkun muuttunut. (H8)

Saatiin juuri laajennus, öäh uudet tilat, joissa on öäh yksittäiset vessat, mikä on ihan, ihan kauheen kiva, että siellä on kolme vessaa vierekkäin, yhdessä lukee pojat ja sitten kahden ovesa lukee tytöt. Ja kun mun mielestä se on niinkun kolme, niin just siitä kolmannesta... Mä mietin tätä jo rakennusaikana, voisko sinne niinkun hiipiä rapsuttelemaan niitä teippejä pois *nauraa*. (H3)

No, on tääl mun mielestä semmonen vessa, mikä ei oo binäärinen, mutta ei sitä oo niinkun rakennettu mitenkään, ei sitä sen takii oo rakennettu, heh. (H4)

WC-tilojen osalta kouluissa oli käytössä kolmenlaisia ratkaisuja. Suurin osa opettajista kertoi, että koulussa on täysin sukupuolineutraalit vessat tai sekä sukupuolineutraaleja että sukupuolitettuja WC-tiloja.

Meillä on niinkun tos alakoulussa, ja yläkoulussakin siin naapurissa on tota unisex-vessat. Siellä on vaan vessoja. (H5)

Siellä on tytöille ja pojille erikseen. En osaa sanoo, et käyttääks ne niitä kuinka erikseen, mut osa siellä on myös yhteisii, et tota siellä on niinkun sekä että unisex ja sitten on niinkun tytöille ja pojille. (H9)

Opettajien vastauksista kävi kuitenkin ilmi, että osassa kouluista on edelleen käytössä binääriseen jakoon perustuvat WC-tilat. Yksi opettaja kertoi, että binääristä jakoa on korostettu stereotyyppisiä värejä käyttämällä.

Meillä on poikien ja tyttöjen vessat erikseen ja niin edelleen, että ei sitä [moninaisuutta] ole millään tapaa huomioitu. - - Meillä on vielä siniset vessat ja punaiset vessat. Voit arvata kummat on kumpien. (H8)

WC-tilojen osoittamista sukupuolen mukaan pidettiin tarpeellisena, ja sitä perusteltiin etenkin poikien käyttäytymisen perusteella. Vastauksissa nousi esiin pienten poikien harjaantumattomilla vessataidoilla ja toisaalta yläkouluikäisten poikien häiriökäyttäytyminen.

Joskus ekaluokalla tehdään niin, että pojille merkataan joku tietty vessa, ku sitten on aina pissattu ympäriinsä, kun ne ei aina ihan hallitse sitä pytyllä käymistä ja sit tyttöjä inhottaa se, tai jos nyt tytötellään ja pojitellaan, niin sit inhottaa se pytylle istuminen, koska on märkää, hah. *nauraen* (H1)

Meillä on tyttöjen ja poikien vessat, että ei oo mitään unisex-vessoja. Ja tota, täytyy sit sanoa, että jos sellaset tulee, niin siin häviää sit kaikki muut kun pojat häviää, tai siis niinkun häviävät siinä, koska tota niinkun ne poikien vessat on ihan törkeessä kunnossa. Niist on, niit on välillä pistetty kiinni, kun jätäkät eivät osaa pissiä pyttyyn, niin, niin tota ei, ei, en ainakaan suosittelisi yläkoulussa. (H6)

Istumajärjestyksen muodostamisessa sukupuoli nähtiin merkityksettömäksi tai vähintään toissijaiseksi tekijäksi. Tärkeimmiksi tekijöiksi mainittiin oppilaan tarpeet ja persoonallisuus sekä luokan sisäiset henkilökemiat.

Mä rakennan sen niinkun silleen, et miten se on kaikist sosio-emotionaalisesti tasapainosin, ja jos tosiaan meillä on oppimisvaikeustyyppijä jonkun verran, niin tota, et heillä ois tavallaan mahdollisimman ärsykkeetön ja tuettu tila - -. Ja sit esteettömyyden kannalta, niin halutaan tietty lähelle ovea ne, kenelle on hankalampaa päästä pulpettien ääreen ja näin. Mut sen jälkeen kaverisuhteet ja tota tällaset toisten kanssa toimeentulemiset, niin ne on sit seuraava kriteeri. (H9)

Muita istumajärjestyksen muodostamisen periaatteita olivat arvonta tai oppilaiden toiveiden kuunteleminen. Yksi opettaja kertoi suosivansa mahdollisimman paljon vaihtelua niin, että luokan kaikki oppilaat istuvat kaikkien vieressä lukuvuoden aikana. Tällöin istumajärjestys saattaa välillä liittyä sukupuoleen: ”Välillä nyt menee niin, että on tyttö-poikajärjestys niin sanotusti, mutta idea siellä on se, että tota on niinku kaikki istuu kaikkien vieressä vuoden aikana.” (H1)

Luokkahuoneen istumajärjestyksen lisäksi yksi opettaja toi esille ruokailuhetkeen liittyvän koko koulun yhteisen ja sukupuolittavan käytännön. Sukupuoleen perustuvan

istumajärjestyksen tarkoituksena oli rauhoittaa ruokailutilannetta, jotta opettajat saisivat keskittyä ruokailemiseen.

Semmonen, mikä meillä oli ja on joillain varmaan vieläkin semmonen tapa, että ruokalassa, kun on semmoset pitkät pöydät, niin ollaan puhuttu niinkun perunakolmiosta. Eli on pitänyt mennä istumaan näin, että tytöt menee näin *näyttää sormilla* ja sit pojat niihin väleihin päinvastoin, et sit on niinkun vastakkain tyttö-poika ja vierekkäin on tyttö-poika, ettei kaverit oo niinkun. - - Niin sillä saatiin rauhotettua sitä ruokailutilannetta niin, että henkilökunta sai syödä rauhassa siellä omassa pöydässään niin, että ei tarvinnut niin paljon valvoa sitä ruokailua. (H5)

Opettajat mainitsivat vastauksissaan myös yksittäisiä muita tapoja tehdä moninaisuus näkyväksi koulun fyysisessä ympäristössä. Kouluissa oli hyödynnetty oppilaiden tekemää ja ulkopuolisilta tahoilta saatua tietopohjaista materiaalia sekä jaettu tietolähteitä.

Myös sit sillon [tasa-arvon päivän aikaan] tekee ET-ryhmät niin aina sitten päivänavauksen ja sitten semmosen niinku ruokalaan jonkun infopläjäyksen ja tempauksen, että se on ollu meidän koulussa perinteenä. (H1)

Sit tuolla on ollut Setan tota koulumateriaalia tuolla opehuoneessa niinkun otettavana. (H4)

Siellä [koulussa] on semmonen infotaulu, missä on aika paljon niinkun eri organisaatioiden ja laitosten. Se on aika iso. Se on niinkun pääaulassa tosi näkyvä paikalla, ja siinä on ruokala ihan vieressä, et jokaikinen koulun oppilas kulkee sen ohi niinkun vähintään kaks kertaa päiväs, ja siin on, just tänään katoin sitä, siin on niinkun poliisilta muun muassa tämmönen niinkun syrjintäjuttu, mis sit niinkun, se on vihapuhe-kampanja, kampanja vastaan ja niinkun nettikiusaamista vastaan, ja siinä niinkun, tää on osa sitä tää seksuaalisuus ja sukupuoli, niin ne on osa sitä, että näist ei sais niinkun kiusata. Sit siinä on niinkun jotain muitakin organisaatioita ja tukinumeroita ja nettisivuja ja kaikkii tällasia, et siin niinkun tietty näkyy, et jos esimerkiks haluais keskustella näistä asioista, mistä me nyt keskustellaan, niin siit löytyy sit jonkun sortin info, jos tulee joku tämmönen. (H9)

7.3 Opettajien näkemyksiä yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmista

Opettajien näkemyksissä ja tietämyksessä koulun yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmasta oli havaittavissa selkeää vaihtelua. Vain kaksi tutkimukseen osallistuneista opettajista osasi kertoa koulunsa yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmasta. Kolmella opettajalla ei ollut lainkaan tietoa suunnitelmasta, ja loput neljä opettajaa kertoivat kuulleen tai lukeneensa siitä, mutta he eivät kuitenkaan osanneet eritellä suunnitelman laatijoita tai sisältöä tarkemmin.

Se on yhdenvertaisuus ja tasa-arvo, ja sit siinä niinku on, meillä on tehty se suunnitelma, ja se tarkistetaan aina vuosittain. (H1)

Ei, en oo ikin nähnytään. Siis oppilaisiin liittyvä tasa-arvosuunnitelmako? - - Pitäiskö semmonen olla joka koulussa? (H5)

Mä varmaan luin sen, siitä joskus elokuussa, mut emmä muista siitä enää mitää *naurahten* - - Mä tulin uutena tänne, emmä muista, silloin oli miljoona paperii, mitä piti lukee, niin en mä tiiä meidän koulun tasa-arvosuunnitelmasta yhtään mitään täl hetkel. Valitettavasti mä en pysty tähän vastaamaan. (H4)

Suunnitelmista tietoiset opettajat osasivat kertoa suunnitelmien kehitystyöstä ja laatijoista tarkemmin. Toinen opettaja oli vastannut itse suunnitelman laatimisesta, kun taas toisen opettajan mukaan suunnitelman laatimiseen on osallistunut laajempi joukko.

Mä olen käyttänyt tommosta rauhankasvatusinstituutin yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitteluopasta, -kompassia. - - Muistaakseni opettajat kaikki toivon mukaan lukivat sen ja kommentoivat sitä tiimeissä. Sit se meni vanhempainyhdistykselle, josta tuli sit palaute. (H8)

Oppilaskunta on siinä niinku ollu mukana sitä laatimassa. - - Yks opettaja teki siihen niinkun pohjan silloin alkuperäseen suunnitelmaan, mutta se kehry [kehitysryhmä] niinku sitten sen viime keväänä muokkas, ja sit se on opettajankokouksessa hyväksytetty sen jälkeen. Ja sitten kaupungilta on siihen kyllä, *kaupungin nimi* on antanut niinku semmoset tietyt speksit, mitä piti olla olemassa. Ja sittenhän sieltä löytyy opetusministeriön niistä kanssa kohta, että sellaset oli. (H1)

Suunnitelmissa oli opettajien mukaan käsitelty moninaisuutta. Opettajan kertoman mukaan suunnitelmassa oli hyödynnetty sukupuolitietoisien opetuksen periaatteita.

Mä olen esimerkiksi sieltä kirjannut tällaset asiat, ku: ”henkilöstö puhuttelee oppilaita etunimillä sukupuolen sijaan ja kunnioittaa oppilaiden omaa määrittelyä sukupuolesta. Oppilaita ei jaeta tarpeettomasti sukupuolen perusteella ryhmiin.” (H8)

Toisen opettajan mukaan moninaisuuden käsitteleminen oli aiheuttanut haasteita korrektien ja oppilaiden ikätason huomioivien käsitteiden käytön osalta.

Meidän mielestä se oli aika vaikee, kun sen pitäis olla niin, että ekaluokkalaiset sen ymmärtää ja sitten kutosluokkalaiset sen ymmärtää. Ja siinä on se kuilu tosi suuri. - - Niin sitten, sitten tota semmosia niinku aikalailla mietittiin, miten sinne voidaan kirjoittaa niitä asioita. (H1)

Opettajien vastauksista kävi ilmi, että yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelman asema kouluissa on melko muodollinen. Toisen opettajan mukaan, sitä ei käsitellä oppilaiden kanssa mitenkään.

No siellä se on, ei sitä millään tavalla käsitellä. - - Ei oo esimerkiksi mitään teemapäiviä tai ei oo mokkeja, jotka käsittelis tällaisia moninaisuuden asioita tai muuta, että, et en minä tiedä, miksi. Kyl mä aina yritän muistuttaa, ei siit niinkun, ei se ota tulta. (H8)

Toisen opettajan mukaan suunnitelman päivitys tapahtuu tasa-arvon päivän (19.3.) aikaan alkukeväästä, jolloin oppilailla teetetään kyselyt yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon toteutumisesta. Lisäksi elämänskatsomustiedon oppiainetta opiskelevat oppilaat tekevät aiheeseen liittyviä projekteja, jotka näkyvät myös fyysisesti koulurakennuksessa.

Lapset on sellaisia, että ne ei, ne muistaa aina hetken jonkun asian ja sitten ne unohtaa, että ei oo koskaan kuullukaan koko jutusta. - - me päädyttiin siihen, että se silloin maaliskuussa niinkun tehdään ja sit tavallaan se aina käsittää, että mietitään sitä lukuvuotta jo, mikä on mennyt ja takana. Kyllä musta tuntuu, että ne sen niinku sillain nyt jo vitos-kutoset ainakin jo muistaa. Ne tietää, että ”aa niin, tää oli tää ja tää liitty tähän.” Ja sen takia me niinku ajateltiin niin, että se aina liittyy sit siihen sillain samanlailla tulee, että ET-oppilaat tekee siitä sit aina sen esitelmäjutun ja muun, niin sit se tulee niinku sillain toistuvasti, toistuu vuosittain, niin sit tulee niin sanotusti perinnekin. (H1)

Kuten lainauksesta käy ilmi opettaja epäili, että aihe ei kuitenkaan ole aktiivisesti oppilaiden mielessä. Hän arveli, että sen asemaa voidaan vahvistaa jatkamalla vuosittaista käsittelyä perinteen omaisesti.

8 Pohdinta

Tässä tutkimuksessa tarkasteltiin opettajien näkemyksiä sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuden kohtaamisesta. Lisäksi tutkimuksessa oltiin kiinnostuneita siitä, millaisia merkityksiä sukupuoleen ja seksuaaliseen suuntautumiseen liitetään. Koulukontekstia tarkasteltaessa selvitettiin opettajien näkemyksiä opettajan roolista sekä formaalin, informaalin ja fyysisen koulun tasoista moninaisuuden kohtaamisesta. Lisäksi haluttiin selvittää opettajien näkemyksiä koulun yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmista. Seuraavaksi tarkastellaan tutkimuksen päätuloksia ja pohditaan tutkimuksen luotettavuutta. Lopuksi esitetään tutkimuksen pohjalta syntyneitä jatkotutkimusideoita.

8.1 Sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus

Tämän tutkimuksen tulosten mukaan opettajien näkemyksiä sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuudesta voidaan kuvailla vaihtelevaksi. Jokainen osallistuja kertoi kohdanneensa moninaisuutta joko henkilökohtaisessa elämässään, lähipiirissään tai ympäröivässä kulttuurissa. Moninaisuus oli siis tunnistettu ilmiö, mutta suhtautumistavat vaihtelivat opettajakohtaisesti. Aihe tuntui opettajista haastavalta, ja vastauksissa ilmeni muun muassa epävarmuutta ja toisaalta välinpitämättömyyttä. Samansuuntaista passiivisuutta on havaittu aiemmissa tutkimuksissa (ks. Vega ym. 2012; Van Leent 2017). Epävarmuus on saattanut liittyä myös terminologiaan liittyviin haasteisiin. Lisäksi opettajien vastauksissa ilmeni tarve antaa sosiaalisesti hyväksyttäviä ja poliittisesti korrekkeja vastauksia. On mahdollista, että tämä on vaikuttanut siihen, millaisia asioita opettajat nostivat esille ja miten he muotoilivat tai ilmaisivat näkemyksiään.

Sekä sukupuolen että seksuaalisen suuntautumisen määrittelyissä esiintyi eroavaisuuksia. Tämä on ymmärrettävää ja jopa luonnollista, sillä täysin objektiivisten määrittelemien tekeminen ei ole edes mahdollista (ks. Kähkönen & Wickman 2015). Jääskeläinen ja kumppanit (2015) ovat todenneet, että sukupuoli on kirjo ominaisuuksia ja siten kokonaisuutena moninainen. Opettajien mielestä erityisen haastavaksi koettiin termien paljous, jatkuva muutos ja moniulotteisuus. Opettajat pohtivat myös kriittisesti määritelmien tekemistä. Erityisesti määritelmien ahtaus ja siitä edelleen seuraavat negatiiviset kokemukset nähtiin problemaattisiksi. Perusopetuksen arvoperusta nojaa vahvasti ajatukseen oppilaiden ainutlaatuisuudesta ja yksilöllisyydestä (ks. POPS 2014), mikä näkyi myös opettajien ajattelussa.

Vaikka sukupuolten moninaisuus oli tunnistettu, opettajien vastauksissa ilmeni kahtiajakoon perustuvia näkemyksiä sukupuolesta. Ne välittyivät suorina ilmauksina ja muun puheen ohessa. Sukupuolinnormatiivisuus voidaan nähdä kiinteänä osana yhteiskuntaa ja koulua yhteiskunnan keskeisenä instituutiona (ks. Julkunen 2010; Kannisto 2019). Normatiiviseen ajatteluun saattaa lisäksi liittyä vääristynyt, jo toteutuneen tasa-arvon käsitys, jota on pidetty yhtenä merkittävimmistä syistä epätasa-arvolle. Toisaalta kyse voi myös olla epämiellyttävien tunteiden välttelemisestä. Normatiivisuuden purkaminen on haastavaa, sillä se saattaa kyseenalaistaa yksilön koko maailmankuvan ja lisätä turvattomuuden tunnetta ihmisissä. (ks. Lahelma 2011a.)

Opettajat esittivät perinteisen kahtiajaon lisäksi sukupuolen moninaisuuteen ja moniulotteisen luonteeseen liittyviä näkemyksiä. Näissä moninaisuuden ja moniulotteisuuden tunnistavissa näkemyksissä pohdittiin sukupuolta fyysisestä, sosiaalisesta, kulttuurisesta ja psyykkisestä näkökulmasta. Sukupuoli nähtiin esimerkiksi Vilkan (2010) tapaan laajempaan kokemuksena, johon liittyy biologisia ominaisuuksia, yksilön kokemus sekä kulttuurisessa ja sosiaalisessa vuorovaikutuksessa syntyviä merkityksiä. Sukupuolten moninaisuuden ja ominaisuuksien kirjon tunnistaminen ja ymmärtäminen on tärkeä askel kohti laajempaa käsitystä siitä, millaisia voimme ja saamme olla yksilöinä (Jääskeläinen ym. 2015).

Opettajien näkemykset sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen pysyvyydestä olivat pitkälti yhdenmukaisia ja samansuuntaisia Lehtosen (2015) ajatuksen kanssa. Opettajat näkivät mahdolliseksi, että kokemus omasta sukupuolesta voi muuttua ja että biologinen sukupuoli voidaan korjata. Seksuaalisen suuntautuminen nähtiin autonomiseksi ja siten muuttumattomaksi. Toisaalta opettajat kokivat mahdolliseksi, että seksuaalinen suuntautuminen voi muuttua yksilön elämänkaaren eri vaiheissa. Muutosten mahdollisuus nähtiin liittyvän keskeisesti yksilön kokemukseen, mikä viittaa opettajien kykyyn tunnistaa sukupuoli moniulotteisena kokonaisuutena, johon liittyy psyykkisiä ominaisuuksia.

Sukupuoli ja seksuaalisuus liittyvät kiinteästi toisiinsa. Niihin liittyvissä merkityksissä korostui samansuuntaisia näkemyksiä. Keskeistä oli, että merkitys vaihtelee yksilökohtaisesti ja yksilön eri elämän vaiheissa. Sukupuoli ja seksuaalinen suuntautuminen koettiin tärkeäksi yksilön elämässä etenkin merkityksellisyys, hyväksytyksi tuleminen ja itsensä toteuttamisen kokemusten kannalta. Kokemusten puutteen ajateltiin puolestaan hankaloittavan yksilön elämää esimerkiksi psyykkisinä haasteina sekä ristiriitoina lähipiirin ja ympäristön kanssa. Yksilön kannalta sukupuoli ja seksuaalinen suuntautuminen nähtiin merkitykselliseksi

myös oman perheen näkökulmasta. Opettajat pohtivat rooleihin, kasvatustyyliin ja suvunjatkamiseen liittyviä merkityksiä. Näkemykset sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen merkityksellisyydestä yksilön elämässä antavat aihetta pohtia, miksi sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen edustajat ovat edelleen heikossa ja jopa näkymättömässä asemassa yhteiskunnassa. Esimerkiksi sukupuolen juridiseen korjaamiseen liittyy vaatimus lisääntymiskyvyttömyydestä (ks. translaki 2002/536), mikä on ristiriidassa perus- ja ihmisoikeuksien kanssa.

Yhteiskunnallisesta näkökulmasta vastauksissa korostuivat normit, odotukset ja arvot, jotka liittyvät sukupuoleen tai seksuaaliseen suuntautumiseen. Niiden ajateltiin olevan merkittävästi yhteydessä siihen, miten muut suhtautuvat erilaisiin yksilöihin ja mitä kultakin odotetaan. Normien ja odotusten ajateltiin leimaavan ja rajoittavan totutusta poikkeavien yksilöiden elämää. Sukupuolten moninaisuuteen liittyvät pohdinnat jäivät opettajien näkemyksissä vähäiseksi, kun taas seksuaalinen suuntautuminen moninaisuutta pohdittiin laajemmin. Tämä saattaa heijastella Julkusen (2010) toteamaa seksuaalivähemmistöjen tunnustetumpaa asemaa yhteiskunnassa. Vaikka heteronormatiivinen oletus on osa ajatteluumme, seksuaalinen suuntautuminen saattaa olla sukupuolta helpommin häivyttävissä. Näin ollen seksuaalinen suuntautumisen normista poikkeaminen ei ole välttämättä niin merkittävä asia yhteiskunnassa ja esimerkiksi työelämässä toisin kuin sukupuoli, josta tehdään helposti oletuksia perustuen pelkästään ulkoisiin olemuksiin, vaikka sukupuoli on moniulotteisempi kokonaisuus.

8.2 Opettajan rooli ja koulun tasot moninaisuuden kohtaamisessa

Opettajien mukaan sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus ei ole relevantti aihe ainakaan alakoulussa. Lisäksi vastauksissa ilmeni ajatuksia aiheen toissijaisuudesta koulukontekstissa. Aiemmassa tutkimuksessa on saatu samansuuntaisia tuloksia, sillä Opettaja-lehden teettämään kyselyyn vastanneista opettajista useimmat eivät kokeneet seksuaaliseen suuntautumiseen liittyviä asioita oleellisiksi kouluympäristössä, vaikka kouluissa ilmenisi kiusaamista tai syrjintää (Lehtosen 2012). Aiheen huomioiminen ja avoin keskustelu olisi kuitenkin tärkeää kiusaamisen ja syrjinnän ehkäisemisen kannalta. Lisäksi opettajalla on merkittävä rooli oppilaan identiteettityön tukemisessa sekä seksuaalisessa ja sukupuolisessa kasvussa (Kilpiä 2011).

Riitaorian (2013) mukaan moninaisuuden torjunnassa saatetaan käyttää perusteluna enemmistön etua. Moninaisuuden huomioiminen ja vähemmistöjen aseman parantaminen nähdään asettavan enemmistö heikompaan asemaan ja estävän enemmistöön kuuluvien

mahdollisuudet toteuttaa ja kehittää itseään. Joskus erilaisuus nähdään jopa haitallisina ”normaalien” oppilaiden oppimiselle. Tällaiset argumentit ovat kuitenkin ongelmallisia, sillä niihin liittyy tietynlainen oletus ”normaaleista” oppilaista ja siitä, että he muodostaisivat homogeenisen joukon. Todellisuudessa ”normaaleina” pidetyillä oppilailla on yhtä lailla yksilöllisiä tarpeita ja he muodostavat varsin heterogeenisen joukon. Näin ollen enemmistön edun tavoittelemisen tähtää vain pienen valikoidun joukon tukemiseen ja ylläpitää haitallisia rakenteita.

Sekä oppilaiden että opettajien on todettu korostavan opettajan vastuuta tasa-arvon toteutumisessa (Pöysä ym. 2018). Opettajan rooli koettiin niin ikään tässä tutkimuksessa keskeiseksi moninaisuuden huomioimisessa ja kohtaamisessa kouluissa. Keskeisenä keinona opettajien vastauksissa korostui suvaitsevaisen toimintakulttuurin rakentaminen esimerkiksi avoimuutena, keskusteluna, asiallisen käytöksen edellyttämisenä ja moninaisuuden näkyväksi tekemisenä. Toisena tärkeänä keinona pidettiin epäsopeaan käytökseen puuttumista. Tällä tarkoitettiin sukupuolta tai seksuaalista suuntausta halventavan toiminnan lopettamista, ehkäisemistä ja nimeämistä. Moninaisuuden tunnistaminen ja huomioiminen vaatii opettajalta oman toiminnan ja omien arvojen tietoista pohtimista. Opettavat mainitsivat sisäisten tekijöiden lisäksi toimintaa ohjaavia ulkoisia tekijöitä, kuten opetussuunnitelma sekä lait ja asetukset.

Yhteisen toimintakulttuurin tarkasteleminen sekä opettajan henkilökohtaisten arvojen ja toiminnan reflektointi on merkityksellistä. Toimintakulttuurin vaikutus yksilöihin on väistämätöntä ja riippumatonta siitä, tunnistetaanko sen merkityksiä tai vaikutuksia. Yksilö omaksuu ympäristönsä arvoja, asenteita ja tapoja sekä kielenkäytön malleja ja sukupuolirooleja. Opettaja välittää omiaan oppilaille esimerkiksi vuorovaikutuksessa. (POPS 2014, 26.) Opettajien näkemyksissä ilmeni opettajan asenteiden välittyminen oppilaille. Toisaalta opettajat ajattelivat, että henkilökohtaiset näkemykset eivät saisi näkyä työssä. Sen toteuttaminen koettiin kuitenkin haastavaksi, sillä opettaja toimii työssään omana persoonanaan. Persoonan lisäksi opettajan ruumiillisuus ja sukupuoli ovat läsnä työssä (Palmu 2001). Opettajien näkemyksissä esiintyi ajatus siitä, että opettajan oma sukupuoli näyttäytyy väistämättä erityisesti ulkoisena olemuksena sekä vuorovaikutustilanteissa.

Formaalin koulun tasolla sukupuoli ja seksuaalisuus pyritään usein häivyttämään (ks. Lehtonen 2003b; Palmu 2003). Opettajien vastauksissa korostui kuitenkin sekä formaalin että informaalin koulun näkökulmia. Opettajat toivat esiin toiminnan organisointiin, oppiaineisiin,

oppimateriaaleihin, opetusmenetelmiin ja kielenkäyttöön liittyviä seikkoja. Toiminnan organisoinnin keinoina opettajat mainitsivat koko koulua koskevia käytäntöjä, joilla haluttiin purkaa sukupuolittuneisuutta ja avata moninaisuutta. Jokainen opettaja voi tehdä omassa opetuksessaan moninaisuutta tunnistavia ja tukevia ratkaisuja, mutta lisäksi tarvitaan muutoksia laajemmassa mittakaavassa. Opettajat nostivat vastauksissaan esille esimerkiksi sukupuolitettujen ryhmäjakojen poistumisen liikunnan ja käsityön oppiaineissa, ja pitivät sitä merkityksellisenä yhdenvertaisuuden kannalta. Mikkola (2020) toteaa koulun toimintakulttuurin ja epätasa-arvoisten käytäntöjen tarkastelemisen tärkeäksi mutta korostaa kuitenkin, että lisäksi tarvitaan ymmärrystä yhteiskunnallisista valtarakenteista.

Opettajien vastauksissa korostui ajatus siitä, että sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus liittyy kiinteästi tiettyihin oppiaineisiin, kuten katsomusaineisiin, yhteiskuntaoppiin, ympäristöoppiin ja terveystietoon. Opetussuunnitelmaa tarkasteltaessa voidaan tehdä havainto siitä, että moninaisuus liittyy keskeisesti näihin oppiaineisiin. Uskonnon ja elämänkatsomustiedon oppiaineiden tavoitteena on antaa oppilaille aineiksi oman identiteetin rakentamiseen (ks. POPS 2014, 134, 140, 246, 253), yhteiskuntaopissa keskeistä on muun muassa erilaisuuden ymmärtäminen sekä ihmisoikeuksia ja tasa-arvoa kunnioittavien periaatteiden sisäistäminen (ks. POPS 2014, 260), ympäristöopin sisällöt liittyvät ihmisen kokonaisvaltaiseen kehittymiseen kattaen esimerkiksi seksuaalisen kehityksen (ks. POPS 2014, 241), ja terveystiedon oppiaineessa keskitytään niin ikään identiteetin, minäkuvan ja itsetuntemuksen rakentamiseen sekä seksuaaliseen kehitykseen (ks. POPS 2014, 400).

Moninaisuus tulisi kuitenkin huomioida myös muissa oppiaineissa ja kaikessa koulun toiminnassa. Opetuksen tulee olla sukupuolitietoista ja lisää tietoa moninaisuudesta. Lisäksi opetussuunnitelmassa ohjataan aina alkuopetuksesta lähtien yhdenvertaisuuden ja sukupuolten tasa-arvon edistämiseen esimerkiksi äidinkielen ja kirjallisuuden oppiaineissa (ks. POPS 2014, 18, 28, 104–105.) Laajemman kontekstin tarkastelun uupuminen saattaa johtua siitä, että opettajat eivät tunnista normatiivisia rakenteita tukevia ja tuottavia materiaaleja. Toisaalta kyse voi olla konkretian vähyydestä, mikä heijastuu opettajien tietämättömyytenä ja kyvyttömyytenä käsitellä moninaisuutta opetuksessa. Lahelman (2011a) mukaan kyse voi myös olla epävarmuudesta, joka liittyy yhteisessä kulttuurissa piilevien merkitysten ja odotusten purkamiseen.

Oppimateriaalien osalta moninaisuuden huomioiminen koettiin riittämättömäksi. Opettajat olivat tehneet muutamia havaintoja sukupuolineutraaleista eläinhahmoista ja nimistä. Muutoin moninaisuuden käsitteleminen rajoittuu opettajien mukaan yksittäiseen ja erilliseen kappaleeseen. Kilpiän (2011) mukaan erillinen kappale korostaa moninaisuuden erilaisuutta ja heteronormia. Havainto oppimateriaalien kehitystarpeista on tehty jo yli vuosikymmen sitten, mutta opettajien näkemyksissä oppikirjat ovat edelleen hyvin pitkälti hetero- ja cis-normatiivisia. Oppimateriaalien uudistamiselle olisi siis tarvetta, jotta koulu voisi paremmin vastata nykyaikaisen ja inklusiivisen koulun tavoitteisiin.

Sukupuolten moninaisuuden huomioimiseen liittyy keskeisesti oletusten tekemisen välttäminen niin sukupuoleen perustuen kuin sukupuolesta itsessään (Alanko 2014). Sukupuoleen perustuvat oletukset voivat liittyä esimerkiksi kiinnostuksen kohteisiin tai erilaisiin valintatilanteisiin. Opettajien vastauksissa korostui ajatus siitä, että oppilaat saavat tehdä valintoja sukupuolesta riippumatta. Perusopetuksen tehtävää voidaan luonnehtia oppilaan yksilölliset mahdollisuudet tunnistavaksi. Koulussa rakennetaan oppimispolkua, jotka eivät ole sidottuja sukupuoliin liitettyihin muotteihin. (POPS 2014, 18.) Sukupuolesta tehdyt oletukset voivat puolestaan näkyä esimerkiksi opettajan kielenkäytössä. Opettajat myönsivät välillä käyttävänsä joko tarkoituksella tai huomaamattaan sukupuolittavaa kieltä. Vastauksissa korostui kuitenkin tavoite oppilaiden puhuttelemisesta ensisijaisesti nimillä tai kollektiivisia termejä käyttämällä. Informaaleissa vuorovaikutustilanteissa sukupuoli ja seksuaalinen suuntautuminen saattavat olla opettajien mukaan vapaammin esillä, jos opettaja kertoo esimerkiksi jotakin omasta henkilökohtaisesta elämästään.

Fyysisen koulun näkökulmasta opettajien vastauksista kävi ilmi, ettei sukupuolten tai seksuaalisen suuntautumisen moninaisuutta ole huomioitu rakenteellisella, suunnitelmien tai päätöksenteon tasolla. Koulujen puku- ja suihkutilat oli poikkeuksetta jaettu dikotomisesti. Muiden järjestelyjen mahdollisuutta oli pohdittu, mikäli koulussa jollakin oppilaalla ilmenisi kahtiajakoon liittyviä ongelmia. WC-tilojen osalta kouluissa oli erilaisia ratkaisuja. Opettajien näkemyksistä välittyi viitteitä sukupuoli- ja heteronormatiiviseen ajatteluun. Esimerkiksi pukutilojen dikotomisen jaon välttämättömyyttä perusteltiin ahdistelutapausten ehkäisemisenä ja WC-tilojen jako nähtiin tärkeäksi, sillä pojilla on ilmennyt haasteita asiallisessa käytöksessä. Heteroseksuaalisuutta pidettiin siis oletuksena ja poikia normatiivisesti yhtenäisenä joukkona. Mahdollisuus häirintään on kuitenkin olemassa myös sukupuolittain jaetuissa tiloissa (ks. Lehtonen 2003b), ja pojat ovat ryhmänä moninainen (ks. Lahelma 2011b).

Opettajat kokivat sukupuolen merkityksettömäksi tai ainakin toissijaiseksi asiaksi istumajärjestysten sekä ryhmäjakojen muodostamisessa. Yksi opettaja pohti koulun yhteistä käytäntöä ruokailuhetken rauhoittamisesta erottamalla kaverit ruokailuhetken ajaksi. Taustalla voi kuitenkin olla piiloinen sukupuolinnormatiivinen oletus. Tyttöjen ajatellaan olevan rauhallisia, hiljaisia ja tunnollisia (ks. Gordon ym. 2000; Kasanen ym. 2001), ja he voivat siten hillitä ruokailutilannetta. Lisäksi siihen liittyy oletus siitä, että pojat ovat kavereita keskenään ja samoin tytöt. Normatiiviset toimintakulttuurissa homososiaalinen vuorovaikutus on tavallista (ks. Lehtonen 2003b), joten kaverisuhteet saattavat olla pitkälti sukupuolittuneita leimautumisen tai kiusaamisen pelonkin vuoksi. Opettajien mukaan oppilaiden omavalintaisissa ryhmissä näkyi selkeä sukupuolenmukainen jako.

Tärkeänä havaintona voidaan pitää sitä, että opettajat mainitsivat kouluympäristössä esiintyneen materiaaleja, joilla moninaisuus on tehty näkyväksi koulussa paitsi opettajille mutta myös oppilaille. Opettajien on tärkeä tietää asioista, jotta voi toimia sukupuolitietoisesti ja luoda suvaitsevaa toimintakulttuuria. Moninaisuuden näkyminen on tärkeää myös oppilaille, jotta he voivat kokea ympäristönsä turvalliseksi ja itsensä hyväksytyksi ja kohdatuksi. Lehtonen (2003b) toteaa, että konkreettiset materiaalit ovat tärkeä viesti siitä, että moninaisuus on tunnistettu ja huomioitu ilmiö kouluympäristössä.

Tutkimuksen tulosten perusteella sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuden kohtaamiseen olisi syytä kiinnittää lisää huomiota. Moninaisuuden kohtaamiseksi kouluissa tulisi purkaa sukupuoli- ja heteronormatiivisuutta ylläpitäviä rakenteita ja käytäntöjä, jotka ovat edelleen kiinteä osa koulun arkea. Lehtonen (2015) huomauttaa, että vastuu ihmisoikeuksia edistävästä ja turvallisesta koulusta on ensisijaisesti ja käytännön tasolla opettajilla sekä koulujen ja oppilaitosten johdolla. He vastaavat siitä, että opetus on laadukasta ja tasa-arvoista. Toisaalta koulutusjärjestelmä ei ole irrallinen yhteiskunnan rakenteista ja käytänteistä, jotka tuottavat ja uusintavat eriarvoisuutta (ks. Vuorikoski 2005).

Lehtosen (2003b) mukaan normatiivinen ajattelu on merkittävä osa suomalaista kulttuuria, jonka täysi välttäminen ei ole realistista. Muutos on kuitenkin mahdollista esimerkiksi tiedostamalla ongelmien olemassaolo ja tarkastelemalla kriittisesti totuttuja toimintatapoja sekä oppimateriaaleja. Vaihtoehtojen tunnistaminen sekä sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen kirjon näkyväksi tekeminen ovat keinoja normatiivisuuden häivyttämiseksi. Sukupuoliin liitettyjä stereotypioita voidaan välttää edellyttämällä samoja asioita kaikilta sukupuolesta riippumatta sekä korostamalla yksilöllisyyttä ja sukupuoliryhmien keskinäistä

erilaisuutta. Lisäksi kouluissa tulee ehkäistä sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvää kiusaamista sekä puuttua siihen. Turvallisen ympäristön rakentaminen ja tuen tarjoaminen on merkittäviä tekijöitä heteronormatiivisuuden purkamisessa. Kannisto (2019) toteaa, että koulu voi kuitenkin toimia suunnannäyttäjänä laajemmalle kulttuuriselle muutokselle.

8.3 Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelma

Opettajien tietämys koulun yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmasta oli verrattain heikkoa. Vain kaksi osallistujaa osasi kertoa suunnitelman sisällöstä ja laatimisesta. Toisen opettajista oli itse vastannut suunnitelman laatimisesta, kun taas toisen opettajan mukaan laatimiseen oli osallistunut henkilökunnasta muodostettu kehitysryhmä ja oppilaskunta. Tasa-arvolain (609/1986) mukaan suunnittelun tulisi toteuttaa yhteistyössä henkilöstön ja oppilaiden kanssa. Mikkolan (2020) mukaan koulun tasa-arvotyön kehitys ei välttämättä toteudu, mikäli suunnitteluprosessissa ei huomioida kaikkia koulun toimijoita. Osallisuus olisi tärkeää myös siksi, että henkilöstön ja oppilaiden yhteistyö ja sitoutuminen on koettu tasa-arvosuunnittelussa merkitykselliseksi ja antoisaksi (Ikävalko 2016a, 2016b).

Yhdenvertaisuuslaki (1325/2014, 6 §) ja tasa-arvolaki (609/1986, 5 §) velvoittavat koulutuksen järjestäjiä tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden edistämiseen. Suomalaisten oppilaitosten tulee lain mukaan edistää sukupuoli-identiteettiä ja sukupuolen ilmaisuun sekä seksuaaliseen suuntautumiseen liittyvää yhdenvertaisuutta. Syrjintää ennaltaehkäistään suunnitelmallisesti ja tavoitteellisesti, ja oppilaitosten tulee laatia vuosittain yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelma. Tutkimukseen osallistuneiden opettajien vastauksista kävi kuitenkin ilmi, ettei kouluilla välttämättä ole suunnitelmaa. On myös mahdollista, että suunnitelma on olemassa, mutta sen asema ei kuitenkaan ole vakiintunut osaksi koulun yhteisiä toimintaperiaatteita. Myös opettajat, jotka tiesivät koulun suunnitelmasta, kuvailivat suunnitelman asemaa melko muodolliseksi. Yksi syy tälle voi liittyä konkretian puutteeseen.

Opettajat kertoivat, että suunnitelmissa oli huomioitu sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus esimerkiksi sukupuolitietoisuuden opetuksen periaatteita korostamalla. Samoja keinoja oli mainittu myös Opetushallituksen (2019) teettämässä selvityksessä. Mikkolan (2020) mukaan konkreettisten keinojen kirjaaminen on oleellista, sillä liian yleiset tavoitteet saattavat aiheuttaa haasteita toiminnan ja suunnitelman arviointiin, mikä voi edelleen johtaa ajatukseen suunnitelman tarpeettomuudesta tasa-arvotyön edistämisessä ja kehittämisessä.

Yksi syy heikolle tietämykselle yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmasta saattaa liittyä opettajien arvoihin ja asenteisiin moninaisuutta kohtaan. Kun aihe ei varsinaisesti kosketa itseä ja kun omissa oikeuksissa ei ole puutteita, ei koeta tarpeelliseksi tutustua suunnitelmiin ja edelleen kiinnittää huomioita koulussa esiintyviin epäkohtiin. Huomiota on kuitenkin syytä kiinnittää yksittäisen opettajan lisäksi koko koulun ja opetuksen järjestäjän tasolle. Opetuksen järjestäjä vastaa siitä, että koulujen tasa-arvotyö noudattaa lakia ja on systemaattista. Opetuksenjärjestäjän tulisi edellä mainitun tavoitteen toteutumiseksi tarjota ohjeistusta suunnitelmien laatimiseen. Aiemmassa selvityksessä on havaittu, että tukea ole aina saatavilla, ja se voi heijastua tiedon tai suunnitelman puutteeseen. (Mikkola 2020.)

8.4 Tutkimuksen luotettavuus

Totuudenmukaisuutta ja virheiden välttämistä voidaan pitää tutkimuksen toteutuksen keskeisinä periaatteina. Näin ollen luotettavuuden kriittinen tarkasteleminen on keskeinen osa tutkimusta. (Hirsjärvi ym. 2018, 231.) Perinteisesti tutkimuksen luotettavuutta käsitellään reliabiliteetin, validiteetin ja objektiivisuuden avulla. Termit kuuluvat kvantitatiiviseen tutkimusperinteeseen, eivätkä täysin sovellu laadullisen tutkimuksen luotettavuuden pohdintaan. (Marshall & Rossman 2011, 39; Hirsjärvi ym. 2018, 232.) Laadullisen tutkimuksen luotettavuutta voidaan kuitenkin tarkastella näitä käsitteitä soveltaen.

Reliabiliteetilla tarkoitetaan laadullisessa tutkimuksessa etenemisen systemaattisuutta. Sitä voidaan tarkastella vaiheiden raportoinnin läpinäkyvyyden ja tarkkuuden näkökulmista. Validiteetti puolestaan voidaan käsittää tutkimuksen yleisenä laatuna. Lisäksi se tarkoittaa kvalitatiivisessa kontekstissa tutkimuksen kykyä tutkia juuri tutkimuksen kohteena olevaa ilmiötä sen luonnollisessa ympäristössä. Validiteetti voidaan varmistaa muun muassa tekemällä johtopäätökset saadun aineiston huolellisen lukemisen ja analysoinnin perusteella. (Steinke 2004, 186; Schreier 2012, 27.) Tässä tutkimuksessa luotettavuus on pyritty varmistamaan kiinnittämällä huomioita raportin tarkkuuteen. Tulosten erittelyssä on hyödynnetty suoria otteita haastatteluista. Lisäksi päätelmät ja tulkinnat on esitetty perustuen aineistoon ja peilaten teoreettiseen viitekehykseen ja aiempaan tutkimukseen Kosken (2020) dialogisen tematisoinnin tapaan.

Kvalitatiivisen tutkimuksen tarkoituksena on kuvata tutkittavaa kohdetta kokonaisvaltaisesti sekä löytää ja paljastaa merkityksiä todellisesta elämästä. Tutkimus ei kuitenkaan saavuta absoluuttisia ja objektiivisia totuuksia, sillä löydetty merkitykset ja niihin liittyvät selitykset rajoittuvat aina tiettyyn aikaan ja paikkaan. (Hirsjärvi ym. 2018.) Koska kyseessä on

laadullinen tutkimus ja pieni osallistujajoukko, tuloksia ei voida tai pyritä yleistämään koskemaan koko populaatiota tai laajempaa kontekstia. Tutkimus pyrkii nostamaan esiin sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuden kohtaamisen kannalta keskeisiä seikkoja ja tarkastelemaan opettajien näkemyksissä piileviä merkityksiä tutkimuksen konteksti huomioiden.

Kähkönen & Wickman (2015) korostavat, että termien käyttäminen on kontekstisidonnaista ja että termit ovat yhteydessä yhteiskunnallisiin muutoksiin. Tässä tutkielmassa käytetyt termit eivät siten ole peittämättömiä tai rajoituksettomia totuuksia. Tutkimuksessa käytettyä terminologiaa on syytä tarkastella kriittisesti, sillä termeihin voi liittyä tulkinnanvaraisuutta. Vaikka tutkija on pyrkinyt määrittelemään tutkimuksessa käyttämänsä termit tarkasti ja selkeästi perustuen aiempaan kirjallisuuteen, on mahdollista, että esimerkiksi haastatteluissa on ilmennyt tulkintaeroja. Tutkimukseen osallistuneet opettajat ovat voineet ymmärtää termejä eri tavalla kuin tutkija oli tarkoittanut.

Tutkimuksen luotettavuuden kannalta on aiheellista huomioida, että tutkimusasetelma, menetelmä, analyysi, tulokset ja päätelmät ovat vain yhden tutkijan tuotosta, ja tutkija on väistämättä koko tutkimusprosessin läpi tarkastellut aihetta omasta näkökulmastaan ja omien intressien vaikuttamana. Näin ollen on mahdollista, että tieto on suodattunut ja huomio kohdentunut vain tiettyihin näkemyksiin. Tutkimus ei siten kuvaa objektiivisesti todellisuutta, vaan päätelmät ovat syntyneet tutkijan perspektiivien välittämänä (ks. Kiviniemi 2018). Tavoitteena on ollut sekä kielellinen että menetelmällinen puolueettomuus, mutta tutkijan subjektiivinen näkökulma on yhteydessä tutkimusongelman määrittelyyn, tulosten tulkintaan ja jopa yksittäisiin sanavalintoihin (ks. Hirsjärvi ym. 2018).

8.5 Tulosten hyödyntämismahdollisuudet ja jatkotutkimusehdotukset

Tasa-arvo on yksi suomalaisia ja suomalaista yhteiskuntaa yhdistävistä arvoista (ks. Ylöstalo 2012). Tästä huolimatta sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien aseman parantamista ei välttämättä koeta tärkeäksi, moninaisuuden käsitteleminen aiheuttaa opettajissa edelleen epävarmuutta ja välttelyä, ja moninaisuutta ei ole huomioitu tarpeeksi koulun eri tilojen tasoilla. Olisi mielenkiintoista ja tärkeää tutkia tasa-arvotyötä jarruttavia tekijöitä. Lisäksi tutkimusta olisi syytä kohdistaa koulutukseen oleellisesti vaikuttaviin tahoihin ja päätöksentekoon.

Jokainen oppilas on ainutlaatuinen yksilö ja yhtä arvokas sellaisenaan. Oppilaalla on oikeus tulla kohdatuksi ja kuulluksi. (ks. POPS 2014.) Opettajan asema tasa-arvon rakentamisessa ja toteutumisessa on kiistaton, sillä opettajan käsitykset, asenteet, tietämys ja kokemukset ovat yhteydessä kouluympäristön kykyyn huomioida ja kohdata oppilaiden moninaisuus (ks. Kaldi ym. 2018). Opettajien näkemysten tutkiminen olisi tarpeen myös jatkossa, jotta moninaisuus voitaisiin kohdata kouluissa asianmukaisesti ja onnistuneesti. Kokonaiskuvan hahmottamiseksi tarvitaan lisää tutkimusta kvantitatiivisesta näkökulmasta. Lisäksi olisi mielenkiintoista tutkia, onko opettajien taustamuuttujilla, kuten sukupuolella, iällä, tehtävällä tai opetuskokemuksella, yhteyttä näkemyksiin moninaisuutta kohtaan.

Tutkimuksen tulosten perusteella opettajien tietojen ja taitojen kartuttamiselle olisi tarvetta, sillä moninaisuuden kohtaaminen ja huomioiminen on riittämätöntä. Opettajien tulisi osata tunnistaa yhteiskunnan sukupuoli- ja heteronormatiivisia rakenteita, jotta niiden purkaminen olisi mahdollista. Lisäksi opettajat tarvitsevat osaamista moninaisen oppilasaineksen asianmukaiseen ja ammattitaitoiseen kohtaamiseen. Kaldin ja kumppaneiden (2018) mukaan tähän tarpeeseen voitaisiin vastata muun muassa kehittämällä opettajankoulutusta ja täydennyskoulutusmahdollisuuksia siten, että ne tukisivat opettajien avarampia ja myönteisempiä asenteita ja kykyjä kohdata moninaisia oppilaita. Tasa-arvotyöhön on kiinnitetty huomiota suomalaisessa opettajankoulutuksessa jo useiden vuosikymmenien ajan (ks. Brunila & Kallioniemi 2018; Karvonen ym. 2018), mutta avoimelle keskustelulle ei ole annettu tarpeeksi tilaa (ks. Lehtonen ym. 2014). Opettajankoulutus on oleellinen osa tulevien opettajien pedagogisten taitojen kehittymistä sekä tietojen karttumista, joten olisi merkittävää tutkia opettajankoulutuksen tämänhetkistä tilaa, jotta tasa-arvo voitaisiin tavoittaa paremmin tulevaisuudessa.

Lisäksi nykykoulun oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon tilan selvittäminen vaatii enemmän tutkimusta intersektionaalisesta näkökulmasta. Koskela ja Tuomi (2020) korostavat teoksessaan ”Toisin tehty – keskusteluja koulusta”, että epätasa-arvon syyt ovat moninaisia, sillä ne voivat kytkeytyä samanaikaisesti esimerkiksi yksilön sukupuoleen, seksuaaliseen suuntautumiseen, yhteiskuntaluokkaan, vammaisuuteen, etnisyyteen tai ihonväriin. Epätasa-arvon tunnistaminen ja purkaminen vaatii monien näkökulmien huomioimista samanaikaisesti. Tähän tutkimukseen osallistuneiden opettajien mukaan esimerkiksi oppikirja-aines on pitkälti cis- ja heteronormatiivista. Oppimateriaalien voidaan kuitenkin tarkastella sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen lisäksi lukuisista muista näkökulmista. Oppimateriaaleihin kohdistuvalle tutkimiselle olisi siten tarvetta, ja tarkastelu tulisi toteuttaa

intersektionaalisesta näkökulmasta. Lisäksi olisi mielenkiintoista tutkia, millä perusteella oppikirjavalintoja tehdään kouluissa.

Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelmien laatiminen on kaikkien opetuksen järjestäjien velvollisuus (ks. tasa-arvolaki 609/1986; yhdenvertaisuuslaki 1325/2014), ja niitä voidaan pitää keskeisinä asiakirjoina yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon toteutumiseksi. Tässä tutkimuksessa hyödynnettiin kvalitatiivista lähestymistapaa, joten tutkimuksen tarkoituksena ei ole tehdä yleistyksiä. Tutkimuksen osallistuneiden opettajien vastausten perusteella olisi kuitenkin aiheellista selvittää laajemmin, ovatko koulut laatineet yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmat, ketkä niiden laatimiseen on osallistunut ja millainen asema niillä on kouluissa. Tasa-arvotyö ja yhdenvertaisuuden toteutuminen vaativat systemaattista työtä (Sosiaali- ja terveysministeriö 2020).

Lähteet

- Alanko, K. 2014. Mitä kuuluu sateenkaarinuorille Suomessa? Suom. O. Kaljunen. Nuorisotutkimusverkosto. Nuorisotutkimusseuran verkkojulkaisuja 72. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- Attila, H. & Keski-Petäjä, M. 2018. Sukupuolten tasa-arvo oppilaitoksissa. Teoksessa H. Attila, M. Pietiläinen, M. Keski-Petäjä, P. Hokka, & M. Nieminen (toim.) Tasa-arvobarometri 2017. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 8/2018. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 49–60.
- Bedford, T. 2009. Promoting educational equity through teacher empowerment. Web-assisted transformative action research and a counter-heteronormative praxis. Oulun yliopisto. Acta Universitatis Ouluensis E 103. Väitöskirja. Viitattu 20.4.2021 <http://jultika.oulu.fi/files/isbn9789514290572.pdf>
- Bedford, T., Lehto, J., Lehtoranta, T., Vilkkä, H. & Lehtonen, J. 2011. Seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuus – uusi haaste opettajille ja opettajankoulutukselle. Teoksessa J. Lehtonen (toim.) Sukupuolinäkökulmia tutkimusperustaiseen opettajankoulutukseen. Tasa-arvo- ja sukupuolitietoisuus opettajankoulutuksessa -projektin julkaisu. Helsinki: Helsingin yliopisto, 146–155.
- Brunila, K. & Kallioniemi, A. 2018. Equality work in teacher education in Finland. Policy Futures in Education 16 (5), 539–552. <https://doi.org/10.1177/1478210317725674>
- Butler, J. 1990. Gender trouble. Feminism and the subversion of identity. London: Routledge.
- Butler, J. 2006. Hankala sukupuoli. Feminismi ja identiteetin kumous. Suom. T. Pulkkinen & L-M. Rossi. Helsinki: Gaudeamus.
- Cieczkowska-Giedziun, M. 2015. (In)formal education as a space for creating personal beliefs on gender. Teoksessa J. Ostrouch-Kamińska & C. Vieira (toim.) Private world(s). Gender and informal learning of adults. E-kirja. Rotterdam: Sense Publishers, 135–144.
- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. 2018. Research methods in education. 8. painos. E-kirja. London: Routledge.

- Eerikäinen, H. 2006. Halu ja nautinto järjen haasteena. Teoksessa T. Kinnunen & A. Puuronen (toim.) Seksuaalinen ruumis. Kulttuuritieteelliset lähestymistavat. Helsinki: Gaudeamus, 13–43.
- Eskola, J. & Suoranta, J. 1998. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. E-kirja. Tampere: Vastapaino.
- Gordon, T., Holland, J. & Lahelma, E. 2000. Making spaces: Citizenship and difference in schools. Houndmills: Macmillan.
- Gordon, T. 2001. Materiaalinen kulttuuri ja tunteet koulussa. Teoksessa T. Tolonen (toim.) Suomalainen koulu ja kulttuuri. 3. painos. Tampere: Vastapaino, 99–116.
- Heiskala, R. & Husso, M. 2016. Suomalaisen sukupuoliradikalismin kolme aaltoa ja erojen politiikka. Teoksessa M. Husso & R. Heiskala (toim.) Sukupuolikysymys. E-kirja. Helsinki: Gaudeamus, 168–188.
- Hirsjärvi, S. & Hurme, H. 2015. Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. 2. painos. E-kirja. Helsinki: Gaudeamus.
- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara P. 2018. Tutki ja kirjoita. 22. painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Honkala, S., Lempinen, M., Nousiainen, K., Onwen-Huma, H., Salo, A. & Vacker, R. 2019. Mukana! Tasa-arvo ja yhdenvertaisuustyö toisella asteella. Oppaat ja käsikirjat 2019:4a. Helsinki: Opetushallitus.
- Huotari, K., Törmä, S. & Tuokkola, K. 2011. Syrjintä koulutuksessa ja vapaa-ajalla: Erityistarkastelussa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten syrjintäkokemukset toisen asteen oppilaitoksissa. Sisäasiainministeriön julkaisut 11/2011. Helsinki: Sisäasiainministeriö.
- Huuska, M. 2011. Sukupuolen moninaisuuden ammatillinen kohtaaminen. Teoksessa L. Tuovinen, O. Ståhlström, J. Nissinen & J. Hentilä (toim.) Saanko olla totta? Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus. Helsinki: Gaudeamus, 222–259.

- Högbacka, R. & Aaltonen, S. 2015. Refleksiivisyyden ulottuvuudet. Teoksessa S. Aaltonen & R. Högbacka (toim.) *Umpikujasta oivallukseen. Refleksiivisyys empiirisessä tutkimuksessa*. E-kirja. Tampere: Tampere University Press, 9–31.
- Ikävalko, E. 2016a. Oppaisiin sidottu ja kokoushuoneisiin suljettu tasa-arvotyö? *Sukupuolentutkimus* 29 (4), 39–42.
- Ikävalko, E. 2016b. Vaikenemisia ja vastarintaa. Valtasuhteet ja toiminnan mahdollisuudet oppilaitosten tasa-arvosuunnittelussa. Helsingin yliopisto. Kasvatustieteellisiä tutkimuksia 270. Väitöskirja. Viitattu 25.1.2022 <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-2392-3>
- Jantunen, J. & Juvonen, T. 2021. Lesbonormatiivisuuksien ristipaineessa. Määrällistä ja laadullista analyysia Suomi24-verkkokeskusteluista. *SQS* 15 (1–2), 17–36. <https://doi.org/10.23980/sqs.112512>
- Jones, T., Smith, E., Ward, R., Dixon, J., Hillier, L. & Mitchell, A. 2016. School experiences of transgender and gender diverse students in Australia. *Sex Education* 16 (2), 156–171. <https://doi.org/10.1080/14681811.2015.1080678>
- Julkunen, R. 2010. Sukupuolen järjestykset ja tasa-arvon paradoksit. E-kirja. Tampere: Vastapaino.
- Juuti, P. & Puusa, A. 2020. Laadullisen aineiston analysointi. Teoksessa A. Puusa & P. Juuti. (toim.) *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät*. Helsinki: Gaudeamus, 141–144.
- Järviö, N. 2020. Translaki ja transpolitiikan nousu. Teoksessa J. Kantola, P. Koskinen Sandberg & H. Ylöstalo (toim.) *Tasa-arvopolitiikan suunnanmuutoksia. Talouskriisistä tasa-arvon kriiseihin*. Helsinki: Gaudeamus, 113–128.
- Jääskeläinen, L., Hautakorpi, J., Onwen-Huma, H., Niittymäki, H., Pirttijärvi, A., Lempinen, M. & Kajander, V. 2015. Tasa-arvotyö on taitolaji. *Opas sukupuolten tasa-arvon edistämiseen perusopetuksessa. Oppaat ja käsikirjat 2015:5*. Helsinki: Opetushallitus.

- Kaldi, S., Govaris, C. & Filippatou, D. 2018. Teachers' views about pupil diversity in the primary school classroom. *Compare: A Journal of Comparative and International Education* 48 (1), 2–20. <https://doi.org/10.1080/03057925.2017.1281101>
- Kamula-Enqvist, E. 2017. Sinun sukupuolesi on minulle totta. Näkökulmia sukupuoleen ja sukupuolen moninaisuuteen lapsuudessa. Helsingin yliopisto. Opettajankoulutuslaitos. Pro gradu -tutkielma. Viitattu 11.4.2022 <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-201704123821>
- Kannisto, T. 2019. Trans*kinship, children's rights, and the school. *International Journal of Educational Research* 94, 183–192. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2019.01.003>
- Karvonen, U., Pietilä, P. & Tainio, L. 2018. Sankareita ja hirviöopettajia – sukupuoli luokanopettajakoulutuksen kokemuskertomuksissa. Teoksessa Rinne, N. Haltia, S. Lempinen & T. Kaunisto (toim.) *Eriarvoistuva maailma – tasa-arvoistava koulu?* Suomen kasvatustieteellinen seura. Kasvatusalan tutkimuksia 78. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino, 367–388.
- Kasanen, K., Rätty, H. & Snellman, L. 2001. Seating order as a symbolic arrangement. *European Journal of Psychology of Education* 16 (2), 209–222. <https://doi.org/10.1007/BF03173026>
- Kiilakoski, T. 2012. Koulu nuorten näkemänä ja kokemana. Tilannekatsaus – marraskuu 2012. *Muistiot* 2012:6. Helsinki: Opetushallitus.
- Kilpiä, J. 2011. Opettaja seksuaalisen ja sukupuolisen moninaisuuden äärellä. Teoksessa L. Tuovinen, O. Stålström, J. Nissinen & J. Hentilä (toim.) *Saanko olla totta? Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus*. Helsinki: Gaudeamus, 260–270.
- Kiviniemi, K. 2018. Laadullinen tutkimus prosessina. Teoksessa R. Valli (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. 5. painos. Jyväskylä: PS-kustannus, 73–87.
- Kjaran, J. & Lehtonen, J. 2018. Windows of opportunities: Nordic perspectives on sexual diversity in education. *International Journal of Inclusive Education* 22 (10), 1035–1047. <https://doi.org/10.1080/13603116.2017.1414319>

- Klesse, C. 2006. Polyamory and its “others”: Contesting the terms of non-monogamy. *Sexualities* 9 (5), 565–583. <https://doi.org/10.1177/1363460706069986>
- Kohonen, I., Kuula-Luumi, A. & Spoof, S-K. 2019. Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakoarviointi Suomessa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisuja 3/2019. 2. painos. Helsinki: Tutkimuseettinen neuvottelukunta.
- Koivunen, T. & Ylöstalo, H. 2017. Tutkimushaastattelu ruumiillisena kohtaamisena. *Janus* 25 (3), 240–247. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/298451>
- Komonen, A. 2020. Biologinen sukupuoli. *Tieteessä tapahtuu* 38 (1), 47–50. <https://journal.fi/tt/article/view/89802/49063>
- Koskela, T., Rosenius, P. & Kärkkäinen, S. 2020. Opettajaopiskelijoiden käsityksiä oppimisesta erilaisissa oppimisympäristöissä. *Aikuiskasvatus* 40 (3), 197–211. <https://doi.org/10.33336/aik.98367>
- Koskela, M. & Tuomi, E. 2020. Toisin tehty – Keskusteluja koulusta. Helsinki: Kustantamo S&S.
- Koski, L. 2020. Teksteistä teemoiksi. Dialoginen tematisointi. Teoksessa. A. Puusa & P. Juuti. (toim.) *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät*. Helsinki: Gaudeamus, 157–172.
- Kähkönen, L. & Wickman, J. 2015. Sukupuolen moninaisuus ja queer-näkökulmat. *SQS* 7 (1–2), 1–5. <https://journal.fi/sqs/article/view/50793>
- Laatikainen, E. 2020. Sukupuolen moninaisuus kuvataidekasvatuksessa. Taideperustainen toimintatutkimus turvallisen tilan synnystä taidetyöpajassa. Lapin yliopisto. Taiteiden tiedekunta. Pro gradu -tutkielma. Viitattu 11.4.2022 <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2020062245309>
- Lahelma, E. 2011a. Gender awareness in Finnish teacher education: An impossible mission? *Education Inquiry* 2 (2), 263–276. <https://doi.org/10.3402/edui.v2i2.21979>

- Lahelma, E. 2011b. Sukupuolitietoisuutta kouluun ja opettajankoulutukseen: TASUKO-hankkeesta eteenpäin. *Kasvatus* 42 (1), 90–95.
https://wiki.helsinki.fi/download/attachments/64425827/lahelma_2011.pdf
- Lappalainen, P. 1996. Seksuaalisuus. Teoksessa A. Koivunen & M. Liljeström (toim.) *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino, 207–224.
- Lehtonen, J. 2003a. Ei-heteroseksuaaliset nuoret heteronormatiivisessa koulussa. Teoksessa E. Lahelma & T. Gordon (toim.) *Koulun arkea tutkimassa. Yläasteen erot ja erilaisuudet*. Helsingin kaupungin opetusviraston julkaisusarja A1:2002. Helsinki: Helsingin kaupungin opetusvirasto, 115–124.
- Lehtonen, J. 2003b. Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa. Näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kertomukset. Helsingin yliopisto. Nuorisotutkimusverkosto. Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 31. Väitöskirja. Viitattu 22.2.2021 <http://hdl.handle.net/10138/13488>
- Lehtonen, J. 2004. Näkymättömät nuorten mallit – seksuaalivähemmistöön kuuluvat opettajat. Teoksessa J. Lehtonen & K. Mustola (toim.) ”Eihän heterotkaan kerro...” – Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajakäyntiä työelämässä. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä Equal-hanke. ESR tutkimukset ja selvitykset 2/2004. Helsinki: Työministeriö, 223–238.
- Lehtonen, J. 2005. Heteroita oomme kaikki? Kasvatuksen heteroseksuaalinen normi. Teoksessa T. Kiilakoski, T. Tomperi & M. Vuorikoski (toim.) *Kenen kasvatus? Kriittinen pedagogiikka ja toisinkasvatuksen mahdollisuus*. E-kirja. Tampere: Vastapaino, 62–86.
- Lehtonen, J. 2010. ”Kaikki kuvatkin on sellaisia: isä, äiti ja lapsi” – heteronormatiivisuus eri koulutusasteilla. Teoksessa M. Suortamo, L. Tainio, E. Ikävalko, T. Palmu & S. Tani (toim.) *Sukupuoli ja tasa-arvo koulutuksessa*. Jyväskylä: PS-kustannus, 87–110.
- Lehtonen, J. 2012. Opettajien käsityksiä seksuaalisuuden kirjosta. *Nuorisotutkimus* 30 (2), 21–32. <http://elektra.helsinki.fi/oa/0780-0886/2012/2/opettaji.pdf>
- Lehtonen, J. 2014. Seksuaalinen moninaisuus, pedagoginen vuorovaikutus ja opettajan valinnat. Teoksessa J. Saarinen, H. Ojala & T. Palmu (toim.) *Eroja ja vaarallisia*

- suhteita: keskustelua feministisestä pedagogiikasta. Helsinki: Suomen kasvatustieteellinen seura, 232–240.
- Lehtonen, J. 2015. Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus osana laaja-alaista seksuaalikasvatusta ja heteronormatiivisuuden purkamista. Teoksessa K. Bildjuschkin (toim.) Seksuaalikasvatuksen tueksi. Työpaperi 35/2015. Helsinki: Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Lehtonen, J., Palmu, T. & Lahelma, E. 2014. Negotiating sexualities, constructing possibilities. Teachers and diversity. Teoksessa M-P. Moreau (toim.) Inequalities in the teaching profession. A global perspective. E-kirja. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 118–135.
- Linden, M. 2019. Sukupuolivähemmistöihin kuuluvien oppilaiden kokemuksia peruskoulun sukupuolikasvatuksesta. Turun yliopisto. Opettajankoulutuslaitos. Pro gradu - tutkielma. Viitattu 11.4.2022 <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2019061220064>
- Liszewski, W., Peebler, J. K., Yeung, H. & Arron, S. 2018. Persons of nonbinary gender – Awareness, visibility, and health disparities. The New England Journal of Medicine 379 (25), 2391–2393. <https://doi.org/10.1056/NEJMp1812005>
- Luhtakallio, E. 2016. Visuaalinen julkisuus ja sukupuolten representaatio. Teoksessa M. Husso & R. Heiskala (toim.) Sukupuolikysymys. E-kirja. Helsinki: Gaudeamus, 84–109.
- Maliepaard, E. & Baumgartner, R. 2020. Bisexuality in Europe: Introduction to the field and this book. Teoksessa E. Maliepaard & R. Baumgartner (toim.) Bisexuality in Europe. Sexual citizenship, romantic relationships, and Bi+ identities. E-kirja. London: Routledge.
- Marshall, C. & Rossman, G. 2011. Designing qualitative research. 5. painos. Thousand Oaks: Sage Publications.
- McQuillan, M. T. & Leininger, J. 2021. Supporting gender-inclusive schools. Educators' beliefs about gender diversity training and implementation plans. Professional Development in Education 47 (1), 156–176. <https://doi.org/10.1080/19415257.2020.1744685>

- Mikkola, A. 2020. Tasa-arvosuunnitelmien seuranta 2019. Perusopetuksen oppilaitosten tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnittelu. Raportit ja selvitykset 2020:23. Helsinki: Opetushallitus.
- Munson, M. & Stelbourn, J. 1999. Introduction: The lesbian polyamory reader: Open relationships, non-monogamy, and casual sex. *Journal of Lesbian Studies* 3 (1–2), 1–7. https://doi.org/10.1300/J155v03n01_01
- Naskali, P. 2012. Kasvatus, koulutus ja sukupuoli. Teoksessa T. Saresma, L-M. Rossi & T. Juvonen (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. E-kirja. Tampere: Vastapaino, 277–288.
- Neary, A. & Cross, C. 2018. Exploring gender identity and gender norms in primary schools: The perspectives of educators and parents of transgender and gender variant children. E-kirja. Limerick: University of Limerick and the Transgender Equality Network of Ireland.
- Ojala, H., Palmu, T. & Saarinen, J. 2009. Paikalla pysyvää ja liikkeessä olevaa. Feministisiä avauksia toimijuuteen ja sukupuoleen. Teoksessa H. Ojala, T. Palmu & J. Saarinen (toim.) *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*. Tampere: Vastapaino, 13–38.
- POPS 2014. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014. Määräykset ja ohjeet 2014:96. Helsinki: Opetushallitus.
- Paju, P. 2011. Koulua on käytävä. Etnografinen tutkimus koululuokasta sosiaalisena tilana. Nuorisotutkimusverkosto. Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 115. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Palmu, T. 2001. Kosketuspintoja sukupuoleen: Opettajat, ruumiillisuus ja seksuaalisuus. Teoksessa T. Tolonen (toim.) *Suomalainen koulu ja kulttuuri*. 3. painos. Tampere: Vastapaino, 181–202.
- Palmu, T. 2003. Sukupuolen rakentuminen koulun kulttuurisissa teksteissä. Etnografia yläasteen äidinkielen oppitunneilla. Helsingin yliopisto. Kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 189. Väitöskirja. Viitattu 8.4.2022 <http://urn.fi/URN:ISBN:952-10-0802-4>

- Puusa, A. 2020a. Haastattelutyypit ja niiden metodiset ominaisuudet. Teoksessa. A. Puusa & P. Juuti. (toim.) Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät. Helsinki: Gaudeamus, 103–117.
- Puusa, A. 2020b. Näkökulmia laadullisen aineiston analysointiin. Teoksessa. A. Puusa & P. Juuti. (toim.) Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät. Helsinki: Gaudeamus, 145–156.
- Puusa, A. & Juuti, P. 2020. Laadullisen tutkimuksen olemus. Teoksessa. A. Puusa & P. Juuti. (toim.) Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät. Helsinki: Gaudeamus, 75–85.
- Pöysä, S., Pesu, L., Pulkkinen, J., Lerkkanen, M-K. & Rautopuro, J. 2018. Osa 1 Kirjallisuuskatsaus ja osaamiserot alakoulussa. Teoksessa S. Pöysä & S. Kupiainen (toim.) Tytöt ja pojat koulussa. Miten selätetään poikien heikko suoriutuminen peruskoulussa? Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoimikunnan julkaisusarja 36/2018. Helsinki: Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminta.
- Richards, C., Bouman, W. P., Seal, L., Barker, M. J., Nieder, T. O. & T’Sjoen, G. 2016. Non-binary or genderqueer genders. *International Review of Psychiatry* 28 (1), 95–102. <https://doi.org/10.3109/09540261.2015.1106446>
- Riitaoja, A-L. 2013. Toiseuksien rakentuminen koulussa. Tutkimus opetussuunnitelmista ja kahden helsinkiläisen alakoulun arjesta. Helsingin yliopisto. Tutkimuksia 346. Väitöskirja. Viitattu 2.4.2021 <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-7876-7>
- Ristikari, M., Suni, N. & Tyni, V. 2018. Sukupuolena ihminen. Tietokirja transsukupuolisuudesta ja sukupuolen moninaisuudesta. Helsinki: Tammi.
- Rossi, L-M. 2006. Heteronormatiivisuus. Käsitteen elämää ja kummastelua. *Kulttuurintutkimus* 23 (3), 19–28. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1360919>
- Rossi, L-M. 2012. Sukupuoli ja seksuaalisuus, eroista eroihin. Teoksessa T. Saresma, L-M. Rossi & T. Juvonen (toim.) Käsikirja sukupuoleen. E-kirja. Tampere: Vastapaino, 21–38.

- Russell, D., Anderson, J., Riggs, D., Ullman, J. & Higgins, D. 2020. Gender diversity and safety climate perceptions in schools and other youth-serving organisations. *Children and Youth Services Review* 117, 1–7.
<https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2020.105334>
- Ruusuvuori, J., Nikander, P. & Hyvärinen, M. 2010. Haastattelun analyysin vaiheet. Teoksessa J. Ruusuvuori, P. Nikander & M. Hyvärinen (toim.) *Haastattelun analyysi*. E-kirja. Tampere: Vastapaino, 8–29.
- Schreier, M. 2012. *Qualitative content analysis in practice*. Los Angeles: Sage Publications.
- Seksuaalikasvatuksen standardit Euroopassa. 2010. Suuntaviivat poliittisille päättäjille, opetus- ja terveydenhoitoalan viranomaisille. Maailman terveysjärjestön (WHO) Euroopan aluetoimisto ja BZgA. Suom. Semantix Lingua Nordica Oy. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Silvennoinen, H., Kalalahti, M. & Varjo, J. 2018. Koulutuspoliittinen tasa-arvo 2000-luvun Suomessa. Teoksessa R. Rinne, N. Haltia, S. Lempinen & T. Kaunisto (toim.) *Eriarvoistuva maailma – tasa-arvoistava koulu? Suomen kasvatustieteellinen seura. Kasvatusalan tutkimuksia 78*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino, 93–120.
- Sosiaali- ja terveysministeriö. 2016. *Hallituksen tasa-arvo-ohjelma 2016–2019*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2016:4. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Sosiaali- ja terveysministeriö. 2020. *Suomi tasa-arvon kärkimaaksi. Hallituksen tasa-arvo-ohjelma 2020–2023*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2020:35. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Sosiaali- ja terveysministeriö. 2022. *Translaki*. Viitattu 24.5.2022
<https://stm.fi/hanke?tunnus=STM009:00/2021>
- Stafford, A. 2016. ”I feel like a girl inside” : Possibilities for gender and sexual diversity in early primary school. *BC Studies* 189, 9–29. <https://www.proquest.com/scholarly-journals/i-feel-like-girl-inside-possibilities-gender/docview/1785947602/se-2?accountid=14774>.

- Steinke, I. 2004. Quality criteria in qualitative research. Teoksessa U. Flick, E. Von Kardoff & I. Steinke (toim.) *A companion to qualitative research*. London: Sage, 184–190.
- Swanson, K. & Gettinger, M. 2016. Teachers' knowledge, attitudes, and supportive behaviors toward LGBT students: Relationship to gay-straight alliances, antibullying policy, and teacher training. *Journal of LGBT Youth* 13 (4), 326–351.
<https://doi.org/10.1080/19361653.2016.1185765>
- Syrjäläinen, E. & Kujala, T. 2010. Sukupuolitietoinen tasa-arvokasvatus – vaiettu aihe opettajankoulutuksessa ja koulun arjessa. Teoksessa M. Suortamo, L. Tainio, E. Ikävalko, T. Palmu & S. Tani (toim.) *Sukupuoli ja tasa-arvo koulutuksessa*. Jyväskylä: PS-kustannus, 25–40.
- Taavetti, R. 2015. ”Olis siistiä, jos ei tarttis määritellä...” – Kuriton ja tavallinen sateenkaarinuoruus. Nuorisotutkimusverkosto. Nuorisotutkimusseuran verkkojulkaisuja 81. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- Tainio, L. 2009. Puhuttelu luokkahuoneessa. Tytöt ja pojat huomion kohteena. Teoksessa H. Ojala, T. Palmu & J. Saarinen (toim.) *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*. Tampere: Vastapaino, 157–186.
- Tainio, L. 2015. Kielitieteen kieli ja sukupuoli. Teoksessa L. Husu & K. Rolin (toim.) *Tiede, tieto ja sukupuoli*. E-kirja. Helsinki: Gaudeamus, 220–240.
- Tanhua, I., Mustakallio, S., Karvinen, M., Huuska, M. & Aaltonen, M. 2015. Tietopaketti sukupuolen moninaisuuden huomioimisesta oppilaitoksille, työpaikoille ja viranomaisille. Raportteja ja muistioita 2015:22. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Tasa-arvolaki 609/1986. Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 1986. 609/8.8.1986.
- Tolonen, T. 2002. Nuorten kulttuurit koulussa: Ääni, tila ja sukupuolten arkiset järjestykset. Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 19. 2. painos. Helsinki: Gaudeamus.
- Translaki 536/2002. Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta 2002. 563/28.6.2002.
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2018. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Uudistettu laitos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

- Tuomisto, J. 1991. Elinikäisen kasvatuksen kehittäminen – lähtökohtia ja ongelmia. *Aikuiskasvatus* 11 (3), 142–148. <https://doi.org/10.33336/aik.96746>
- Valtiovarainministeriö. 2020. HETU-uudistuksen loppuraportti. Valtiovarainministeriön julkaisuja 2020:20. Helsinki: Valtiovarainministeriö.
- Van Leent, L. & Ryan, M. 2015. The changing experiences of primary teachers: responding to scenarios involving diverse sexualities. *International Journal of Inclusive Education* 20 (7), 711–725. <https://doi.org/10.1080/13603116.2015.1111443>
- Van Leent, L. 2017. Supporting school teachers: primary teachers' conceptions of their responses to diverse sexualities. *Sex Education* 17 (4), 440–453. <https://doi.org/10.1080/14681811.2017.1303369>
- Varantola, K., Launis, V., Helin, M., Spoof, S-K. & Jäppinen, S. 2012. Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2012. Helsinki: Tutkimuseettinen neuvottelukunta.
- Vega, S., Crawford, H. & Van Pelt, J-L. 2012. Safe schools for LGBTQI students: How do teachers view their role in promoting safe schools? *Equity & Excellence in Education* 45 (2), 250–260. <https://doi.org/10.1080/10665684.2012.671095>
- Vilkka, H. 2010. Sukupuolen ja seksuaalisuuden kohtaaminen. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Virtakoski, L. 2020. Sukupuolen moninaisuus koululiikunnassa. Perukoulun liikuntatunnit sukupuolidysforiaa kokeneiden näkökulmasta. Helsingin yliopisto. Kasvatustieteellinen tiedekunta. Pro gradu -tutkielma. Viitattu 11.4.2022 <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-202006162891>
- Vuorikoski, M. 2005. Onko naisen tiedolle sijaa koulutuksessa? Teoksessa T. Kiilakoski, T. Tomperi & M. Vuorikoski (toim.) *Kenen kasvatus? Kriittinen pedagogiikka ja toisinkasvatuksen mahdollisuus*. E-kirja. Tampere: Vastapaino, 31–61.
- Wihersaari, J. 2011. Kohtaaminen – opettajuuden ydin? Tampereen yliopisto. Acta Universitatis Tamperensis 1030. Väitöskirja. Viitattu 2.4.2022 <http://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-8310-3>
- Yhdenvertaisuuslaki 2014. 1325/30.12.2014.

Ylöstalo, H. 2012. Tasa-arvotyön tasa-arvot. Tampereen yliopisto. Acta Electronica
Universitatis Tamperensis 1152. Väitöskirja. Viitattu 11.5.2021
<http://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-8656-2>

Liitteet

Liite 1. Haastattelukutsu

Hei peruskoulun opettaja,

Olen 5. vuosikurssin luokanopettajaopiskelija Turun yliopistosta. Teen parhaillaan pro gradu -tutkielmaa, jossa tutkin opettajien näkemyksiä sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuudesta sekä moninaisuuden kohtaamisesta suomalaisissa kouluissa. Lisäksi tarkastelun kohteena ovat opettajien ajatukset koulujen tasa-arvosuunnitelmista.

Kerään aineiston puolistrukturoiduilla teemahaastatteluilla. Haastattelut ovat yksilöhaastatteluja, joihin toivoisin osallistujiksi peruskoulun opettajia. Olisitko juuri sinä halukas osallistumaan tutkimushaastatteluun? Tehtäväsi voi olla luokanopettaja, aineenopettaja, erityisopettaja, resurssiopettaja tai jokin muu. Olet sopiva osallistujaksi, jos työskentelet tällä hetkellä opettajana peruskoulussa.

Haastattelun kesto on noin 30 minuuttia, ja se voidaan toteuttaa joko etäyhteyksin Zoom-verkkokokoustyökalun avulla tai kasvotusten, sinun toiveitasi kuunnellen. Haastattelu tallennetaan. Tallennetta käsitellään luottamuksellisesti, ja se hävitetään, kun opinnäytetyö on hyväksytty. Osallistujan anonymiteetista huolehditaan koko tutkimusprosessin ajan.

Kaikki haastateltavien näkemykset ovat merkityksellisiä, ja arvostaisin suuresti, jos voisit jakaa näkemyksiäsi ja auttaa tutkielmani työstämisessä osallistumalla haastatteluun. Mikäli kiinnostuksesi heräsi, täytä alla oleva lomake, niin otan sinuun yhteyttä sähköpostitse. Lomakkeella kysytään sähköpostin lisäksi toivetta haastattelun toteutustavasta. Vastaan mielelläni myös haastattelua koskeviin kysymyksiin, joita voi lähettää minulle lomakkeen kautta sähköpostitse * tai yksityisviestillä.

Pro gradu -tutkielman ohjaajana toimii dosentti Tuire Palonen *.

Suurkiitos jo etukäteen tutkimukseen osallistujille!

* sähköpostiosoite poistettu

Liite 2. Lomake

Pro gradu -tutkielman tutkimushaastattelu

Hei peruskoulun opettaja,

Olen 5. vuosikurssin luokanopettajaopiskelija Turun yliopistosta. Selvitän pro gradu -tutkielmassani opettajien näkemyksiä **sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuudesta** sekä **moninaisuuden kohtaamisesta suomalaisissa kouluissa**. Lisäksi tarkastelun kohteena ovat opettajien ajatukset koulujen **tasa-arvosuunnitelmista**.

Aineisto kerätään puolistrukturoiduilla teemahaastatteluilla. Haastattelut toteutetaan yksilöhaastatteluina, joiden kesto on noin 30 minuuttia. Haastattelua varten ei tarvitse valmistautua. Haastattelu tallennetaan. Tallennetta käsitellään luottamuksellisesti, ja se hävitetään, kun opinnäytetyö on hyväksytty. Osallistujan anonymiteetista huolehditaan koko tutkimusprosessin ajan.

Kaikki haastateltavien näkemykset ovat merkityksellisiä, ja arvostan suuresti, että haluat jakaa näkemyksiäsi ja auttaa tutkielmani työstämisessä osallistumalla haastatteluun. **Suurkiitos sinulle jo etukäteen!**

Vastaathan alla oleviin kysymyksiin, niin otan sinuun yhteyttä sähköpostitse. Vastaan mielelläni myös haastattelua koskeviin kysymyksiin. Kysymyksiä voi jättää tämän lomakkeen kohdassa 4 tai lähettää sähköpostitse osoitteeseen *.

Pro gradu -tutkielman ohjaajana toimii dosentti Tuire Palonen *.

Ystävällisin terveisin

Wilma Tulijoki

*

1. Olen halukas osallistumaan tutkimushaastatteluun

☐ Kyllä

☐ Ei

2. Toive haastattelun toteutustavasta

☐ Zoom-tapaaminen

☐ Tapaaminen kasvotusten

3. Sähköpostiosoite

4. Mahdolliset kysymykset tai muuta huomioitavaa

5. Suostun, että tämän lomakkeen tiedot säilytetään tutkimuksen toteutuksen ajan.

☐ Kyllä

☐ Ei

* sähköpostiosoite poistettu

Liite 3. Haastattelurunko

1 TAUSTATIEDOT

- sukupuoli
 - Kertoisitko ensimmäiseksi, miten määrittelet oman sukupuolesi?
- ikäluokka
 - Onko ikäluokkasi
 - alle 30-vuotiaat
 - 30–39-vuotiaat
 - 40–49-vuotiaat
 - 50–59-vuotiaat
 - yli 60-vuotiaat
- tehtävä
 - Mikä on tämänhetkinen tehtäväsi?
- Opetuskokemus
 - Kertoisitko vapaasti aiemmasta opetuskokemuksestasi?

2 SUKUPUOLTEN JA SEKSUAALISEN SUUNTAUTUMISEN MONINAISUUS

Sukupuoli käsitteenä

- Miten määrittelet sukupuolen?
 - Mitä sukupuolella tarkoitetaan?
- Oletko törmännyt erilaisiin määritelmiin sukupuolesta? Mitä ajattelet niistä?
- Millainen kokonaisuus sukupuoli on?
 - Millaisia osa-alueista sukupuoli koostuu?
 - Millainen merkitys tai rooli eri osa-alueilla on?
- Mitä ajattelet sukupuolen pysyvyydestä?
- Mitä sinun mielestäsi tarkoitetaan, kun puhutaan sukupuoli-identiteetistä?
 - Mitä ajattelet sukupuoli-identiteetistä?
 - Miten sukupuoli-identiteetti määritellään?

Sukupuolen moninaisuus

- Mitä ajattelet sukupuolen moninaisuudesta?
- Millaisia sukupuolia on olemassa?
- Onko sinulla henkilökohtaisia kokemuksia, jotka olisivat muuttaneet käsitystäsi sukupuolten moninaisuudesta? Millaisia?

Sukupuolen merkitys

- Millainen merkitys sukupuolella on mielestäsi yksilön elämässä?
- Entä yhteiskunnassa?

Seksuaalinen suuntautuminen käsitteenä

- Miten määrittelet seksuaalisen suuntautumisen?
- Mitä mielestäsi tarkoitetaan seksuaalisella suuntautumisella?
- Mitä ajattelet seksuaalisen suuntautumisen pysyvyydestä?

Seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus

- Mitä ajattelet seksuaalisen suuntautumisen moninaisuudesta?
- Onko sinulla henkilökohtaisia kokemuksia, jotka olisivat muuttaneet käsitystäsi seksuaalisen suuntautumisen moninaisuudesta? Millaisia?

Seksuaalisen suuntautumisen merkitys

- Millainen merkitys seksuaalisuudella on yksilön elämässä?
- Entä yhteiskunnassa?

3 SUKUPUOLI JA SEKSUAALISUUS KOULUSSA

Opettajan sukupuoli ja seksuaalisuus

- Millainen asema opettajalla on moninaisuuden huomioimisessa?
 - o Millainen merkitys opettajan käsityksillä on moninaisuuden huomioimisessa?
- Miten opettajan oma sukupuoli näyttäytyy koulussa?

Pedagogiset ratkaisut

- Miten sukupuolten ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuutta käsitellään koulussa?

- Miten moninaisuus on huomioitu opetuksessa?
- Miten moninaisuus on huomioitu oppimateriaaleissa?
- Millaisia pedagogisia ratkaisuja hyödynnät opetuksessasi?
- Miten puhuttelet oppilaitasi?
- Miten moninaisuuden huomioiminen näkyy puheessa?

Fyysiset ratkaisut

- Miten moninaisuus on huomioitu koulurakennuksessa?
 - o Mitä ajattelet koulun fyysisistä tiloista moninaisuuden näkökulmasta?
 - o Millaiset wc-tilat koulussa on?
 - o Millaiset pukuhuonetilat koulussa on?
- Miten rakennat oppilaiden istumajärjestyksen?
- Miten muodostat ryhmiä erilaisissa opetustilanteissa?
 - o Miten oppilaat yleensä jakautuvat itse ryhmiin?

4 YHDENVERTAISUUS- JA TASA-ARVOSUUNNITELMAT

- Tiedätkö, miten koulusi yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelma on laadittu?
 - o Ketkä ovat osallistuneet yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelman laatimiseen?
- Onko yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmassa käsitelty moninaisuutta?
 - o Jos kyllä, niin miten?
- Millainen rooli yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmalla on koulussanne?
 - o Miten yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelma näkyy koulun arjessa?

5 MUUTA

- Millaisia muita aiheeseen liittyviä ajatuksia sinulla on?
- Haluaisitko nostaa esille jotain?